

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

90/2

A szociális és gazdasági újjáalakító égető problémái

Kelet—Nyugat Fórum, Bécs

A fenti témakörben 1990. április 16—19. között nemzetközi munkaértekezletet rendeztek a bécsi Népfőiskolán. A résztvevők — közgazdászok, menedzserek, gazdasági és politikai területen dolgozó szakemberek — Ausztriából, Csehszlovákiából, Hollandiából, Magyarországról, az NDK-ból, az NSZK-ból, Romániából és Svájcban érkeztek. A tanácskozást dr. Christoph Strawe (NSZK) és Udo Herrmannstorfer (Svájc) hívták össze és vezették; középpontjában a közelmúltban Közép- és Kelet-Európában végbement radikális változások és az ezek nyomán létrejött új európai helyzet állt. Új társadalmi-gazdasági struktúrák fölépítésére elsősorban Kelet-Közép-Európában nyílik lehetőség — bár egyre nagyobb a veszély, hogy ezek az országok engednek a látszólagos kényszernek, miszerint a nyugati országok szociális formáihoz kellene igazodniuk. Ezt a keletről jött résztvevők számos aktuális példával támasztották alá (a valuta árfolyamok kérdéséről a földtulajdonjogának kérdéséig); számukra fontos tapasztalatot jelentett olyan emberekkel találkozni, akik nem az uralkodó nyugati nézeteket vallják, hanem a gazdasági gyakorlatban és tudományos munkásságukban is a keleten és nyugaton egyaránt szükséges megújulás érdekében lépnek föl; akik meggyőzően tudták ábrázolni, hogy nyugaton is sürgető szükség van a struktúrák átalakítására, jöhetnek a gazdasági jólét és a stabilitás illúziója ott a cselekvés szükségességét egyelőre elfeledi.

Mellékletünkben közöljük a Fórum résztvevőinek átadott FELHÍVÁST, ami azokat a kezdeményezéseket foglalja össze, melyek egyben a találkozó megbeszéléseinek tárgyát képezték. A felhívás megfogalmazói olyan személyek aláírására számítanak, akik a felhívásban foglaltakat támogatják.

Koronás királyfej Gertrud királyné pilisszentkereszti síremlékéről (lásd Gerevich László cikkét).

Néhány évszázada a történelmet — látszólag — a történelem „helyes” alakulására vonatkozó elképzelések mozgatják. Az emberek mindennapi életüket a rövid távú sikerprogramokba igyekeznek beleilleszteni, ekközben sorsuk — az általános érdeklődés körén messze túlnyúló történelmi része — kihullik saját kezükből.

Közleményeinkkel szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy az országépítés mindennapi műve a történelem igazi ritmusához igazodjék. A szerkesztésben a legfontosabbnak azt tartjuk, hogy a való világ igazi eseményeiről tudósítsunk és ezzel eleve átlépjük a szakmai, társadalmi és nemzeti határokat.

Gerle János

ORSZÁGÉPÍTŐ

90/2

2	A Pilis-szindróma / <i>Der Pilis-Syndrom</i>	Pap Gábor
12	A Pilis hegyén / <i>Auf dem Berg Pilis</i>	Prohászka Ottokár
14	Pomáz — Florentia — Sicambria — Ósbuda	Sashegyi Sándor
18	Ismeretlen romok a Pilisben (új történelmi feltételezések) / <i>Unbekannte Ruinen in dem Pilis Gebirge (neue geschichtliche Voraussetzungen)</i>	Németh Péter
29	Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról / <i>Gedanken über das Grab des Fürsten Árpád</i>	Vértessy György
34	Régészeti kincsek a Duna-kanyarban / <i>Archeologische Schätze im Donauknie (Die obige Artikel sind eine Sammlung aus Schriften verschiedener, sich zu der nichtoffiziellen Auffassung bekennender Forscher, die die Spuren des hochentwickelten und zerstören Zentrums des ungarischen Kultur und Staat in den Jahrhunderten nach dem Landnahme auf dem Gebiet des Pilis Gebirge entdeckt haben.)</i>	Gerevich László
36	Építész-táborok a visegrádi Szent István bányaudvarban (dokumentumok 10 év történetéhez) / <i>Die Sommerlager der Architekturstudenten in dem Steinbruch Hl. Stefan bei Visegrad (Dokumente zur Geschichte 10 Jahren)</i>	Salamin Ferenc és Tusnády Zsolt
42	A Kós Károly Egyesülés szabadiskolájának 1990/91. évi programtervezete / <i>Programmentwurf für die freie Universität der Assoziation Károly Kós</i>	Kálmán István
44	26 tézis Európáról / <i>26 Thesen für Europa (Übersetzung aus der „Individualität“ / Zürich 1990, Juni)</i>	Kaj Skagen
45	Beszélgetés a vándoriskoláról / <i>Gespräch über die Wanderschule junger Architekten der Assoziation Károly Kós</i>	
51	A szabad iskola és az állam / <i>Die freie Schule und der Staat (Bericht über jüngste internationale Besprechungen)</i>	Mesterházi Zsuzsa
53	Friedhelm Mennekes beszélgetése Joseph Beuyszal 1984. március 30-án / <i>Gespräch zwischen Friedhelm Mennekes und Joseph Beuys (Übersetzung aus dem Buch „Beuys zu Christus“)</i>	
56	Az alföldi kertés települések dicsérete / <i>Lob der Gartenstädte der ungarischen Tiefebene (Charakterisierung dieser Siedlungen mit dem philosophischen Prinzipien des Tao)</i>	Meggyesi Tamás
58	A Pécsi Építész Iroda legújabb terveiből / <i>Aus den neuste Plänen des Architektenbüro Pécs</i>	
61	Hírek / <i>Nachrichten</i>	
64	Erdély és a pesti közvélemény (1912) / <i>Transsylvanien und die öffentliche Meinung in Pest (Neuabdruck des Artikels aus 1912)</i>	Kós Károly
	A Kelet-Nyugat Fórum felhívása (melléklet) / <i>Aufruf des Ost-West Forums für mehr Freiheit, Gleichheit und soziale Gerechtigkeit um die Gestaltung der europäische Sicherheit und Zusammenarbeit (Beilage)</i>	

A címlapon Tusnády Zsolt felvétele a visegrádi torony építéséről.
 ORSZÁGÉPÍTŐ. A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként.
 Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György út 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós
 Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, 1075 Budapest, Rumbach S. u. 15.
 Szerkesztők: Gerle János és Ekler Dezső
 E szám munkatársai: Bérces László, Borza Endre, Brenyó Péter, Deák László, Ertsey Attila,
 Kálmán István, Krizsán András, Pap Gábor, Tusnády Zsolt, Sziklai Ákos
 Gondozza az EGERSZEG Kiadó Kft., 8900 Zalaegerszeg, Landerhegyi út 21.
 Készült a Zalai Nyomdában 90 2779 o. Felelős vezető: Galla József igazgató
 Előfizethető az EGERSZEG Kiadói Kft.-nél ISSN 0866—0069

KÓS
KÁROLY
EGYESÜLÉS

A Pilis-szindróma

Szindróma, *tünetcsoport*: két, három vagy több (jelenleg) nem összekapcsolható tünetből vagy jelből álló, rendszerint kóros együttes. A Sz-t általában egymástól távol eső okok idézik elő, de lehetnek egységes kóroktanú tünetegyüttesek is (amelyeknél a tüneteket kiváltó egységes okot még tisztázni nem sikerült)...

(Egészségügyi ABC)

„Tudomány”-történeti előzmények

Amíg a jelenkori hazai tudományosság hivatalosított fővonulatában rendszeresen összekeverik az igazságot a bizonyíthatósággal, a tudást a jólinformáltsággal, addig egy olyan vizsgálódás-, illetve következtetés-sor, amilyennel az Olvasó az alábbiakban találkozni fog, semmiképpen sem tarthat igényt a *tudományos* jelzőre, hacsak nem tesszük mindjárt idézőjelbe a „tudomány” szót az adott összefüggésben.

Hogy a Pilis-kérdéskoresetében valóban *szindrómáról*, divatos kifejezéssel élve „probléma-gubancról” van szó, azt hadd szemléltessük egyetlen rövid idézetben. Szerzője a terület régészeti kutatásainak hosszú ideig legmagasabb szintű irányítója (az MTA Régészeti Kutatócsoportjának egykori igazgatója), egyben gyakorló ásató-régész: *Gerevich László*.

„Európa egyik leghatalmasabb folyama a Nyugatról Keletre tartó, majd Magyarország közepe táján délre forduló Duna, a római birodalomnak a Rajna mellett a legerősebb limese. A középkor két központjának, Bizáncnak és a német-római császárságnak legegyszerűsebb útvonala. Északi mellékfolyói itt, a nagy kanyar előtt torkollanak belé, az észak felé vezető összeköttetést is megteremtve. A Duna-kanyar különböző terményű tájak fókusza hatalmas királyi erdővel. A folyam 90°-os kanyara miatt a vízi és szárazföldi út váltására, áruátrakodásra, esetleg hosszabb szálláshelyre volt szükség — piacok városi kifejlődésére minden előfeltétel, alkalom megnyílt. Nem véletlen tehát, hogy a magyar politika, gazdaság, stratégia és kultúra első központjai is itt alakultak ki.

Ezek az előzmények megmagyarázzák, hogy miért ölelik körül az ország fővárosai, Esztergom, Fehérvár, Óbuda; a vadászatra igen alkalmas, az iparra nélkülözhetetlen pilisi királyi erdőket, melyek mélyén feküdt a pilisi királyi kolostor. Miért esik az erdő közelebbi és távolabbi vonzásába a XI. században alapított püspökségek, egyházi intézmények nagyobbik része. A közeli egyházi centrumokat elsősorban Esztergom kisugárzásaképpen márigénkorán létrehozzák.” (Gerevich 1987. 3. o.)

A *mag-héj paradoxonról* van szó, természetesen. A tojás — vagy bármely csonthéjas gyümölcs — termékeny magját akármelyik oldal felől közelítem meg, a héjhoz képest mindig „perifériának” fog adódni. Ha egy feltételezett értelmes lény a *héj* képviselőjében érvel, aligha lesz rábíráható, hogy belássa: valójában ő a származék. Annál kevésbé, mert mindaddig, amíg *kívülről* közelítünk a kérdéshez, valóban a héj mutatkozik elsődlegesnek. Ha pedig ráadásul „durva közelítésben” vizsgáljuk a héj és a mag kapcsolatát — értsd: feltörjük a tojást —, megint csak a héj bizonyul tartósabbnak; kettejük közül ő az, aki hosszabb távon bizonyíthatóan azonos marad önmagával.

Az elmúlt fél évezred európai művelődéstörténet-tudománya makacsul a *héj* — Bizánc, Róma, Párizs, Aachen — irányából próbálja magyarázni a tárgykörébe sorolható jelenségeket. Ilymódon a *mag* — esetünkben a Kárpát-medence — természetesen maga lesz az *abszolút periféria*. Ami érték kimutatható itt, az mind *bejött* valahonnan: ha nyelvi elem, ha művészeti stílusfordulat, ha közjogi szabályozási formula, ha technikai vívmány. A legelterjedtebb „mag-kezelési” utasítás pedig így szól: ne beszéljünk róla, akkor nem is — *volt!* Ami valójában azt jelenti: akkor nem is *lesz*. (Szó ami szó, Trianont nem 1920-ban csinálták. Sem nem akkor kezdték, sem nem akkor fejezték be.)

Ha a *mag* irányából vizsgálódunk, egészen más kép fogad. Innen nézvést úgy tűnik, hogy a Bizánc—Róma—Párizs—Aachen karéj nem „termékeny félholdja”, magyarán szólva nem szülőföldje az európai — tágabban az eurázsiai — műveltségnek, hanem: *prosectúrája*, azaz boncterme, végső fokon hullaháza. Ha egyugyanazon művészeti motívum megtalálható a „pusztán” is, Bizáncban is, bizonyosak lehetünk benne, hogy az utóbbi lesz a merevebb, az *ízét*—szagát veszettebb, a gyökértelenebb — bár kétségkívül precízebb kidolgozású. Mutatis mutandis, ugyanez áll Rómára, Aachenre, Párizsra. Sőt: ha tágabb összefüggésrendszerben szemléldünk, fel kell tűnjék, hogy a „héj” Bizáncban túl keleti irányban is folytatódik, Perzsián, Indián át egészen Kínáig. Egy „civilizált” kínai birodalmi hivatalnok szemében *ugyanaz* a hun, *ugyanaz* az avar számát „barbárnak” — legfeljebb néhány évnvi—évtizednyi csúszással —, mint a keleti vagy nyugati római impériumban jegyzetelgető „kollegája” számára.

Az a benyomásunk támadhat, mintha egy ásványi sókban rendkívül gazdag forrás „működését” szemlélnénk. Ameddig eleven a sodrása az áradatnak, addig minden együtt van benne: a víz is, a sók is, állandó kölcsönhatásban. Ahogy távolodik a vonulat a forrásvidéktől, egyre több és több hordalék rakódik le és válik körös-körül szilárd, időálló — jól tanulmányozható! — *gáttá*. A forrásból (és csakis abból) kiindulva az egész folyamat tökéletesen érthető—követhető — úgy is mondhatnánk: a forrásból egyenes úton következik a gát — a gátból semmi módon nem vezethető le a forrás.

Ha egy forrást arra biztatunk, „zárkózzék föl” a kör-gátjához — értsd: a Kárpát-medence magyarsága hasonuljon a „civilizált” Nyugat-Európához —, az annyit

jelent, hogy rá akarjuk venni: apadjon el, száradjon ki. De akkor mi építi tovább a gátat? Egyáltalán: a gát inntől kezdve *mihez képest* lesz gát?

Ezt a gondolatmenetet egyszer még érdemes lesz folytatni, most azonban vissza kell térnünk kiinduló témánkhoz, a Pilis-szindrómához. A nyugat-európai, egészen pontosan: indo-európai tudományosság képviselőjében fogalmazó intézet-vezető (Gerevich László) az általa vizsgált „pilisi háromszögben” csakis a *héjat* képes regisztrálni. Észreveszi, hiszen tárgyiasult bizonyítékok halmaza figyelmezteti rá, hogy Esztergom, Dömös, Visegrád, Buda, Pomáz, Pilisszentkereszt a *határvonalán* helyezkedik el a nevezett háromszögnek. De hogy aminek a *széle* így meg van rakva királyi—királynői székhelyekkel, annak a *közepé* is rejtegethet nem-mindennapi értékeket — ez fel sem merül az idézett munkában. Helyette „a vadászatra igen alkalmas, az iparra nélkülözhetetlen pilisi királyi erdőket” kínálja nekünk a háromszög belterületén.

Ha fenntartjuk a párhuzamot a „mag”-szerepű, illetve a „héj”-szerepű kultúrák egymást feltételező—kiegészítő kettősségével, akkor arra kell gyanakodnunk, hogy a pilisi királyi rezidencia-rendszer központja éppenséggel itt, a háromszög belsejében rejtőzhetik, míg a „héj-orientált” tudományosság által számontartott helységek (Esztergom, Visegrád stb.) voltaképpen csak reprezentációs „nyúlványai” — a beavatatlanok számára is hozzáférhetővé tett, mintegy kirakathá helyezett vetületei — a valódi, a rejtett (ezoterikus) hatalom-forrásnak.

Ugyanakkor éppen a szóbanforgó párhuzam figyelmeztet rá, hogy ennek az erőközpontnak a „viselkedése” várhatólag másnyilvánulások adódik majd a vizsgálódó értelem számára, mint a héj-rendszerben számontartott rokon-funkciójú objektumoké, magyarul szólva az „indoeurópai” típusú uralkodói székhelyeké. A „mátság” főként két mozzanatban ragadható meg számunkra. Egyrészt abban, hogy a miénk — ellentétben amaz indo-európaiakkal — nem statikus jellegű létesítmény, hanem *pulzáló energiagóc*; másrészt abban, hogy működésének csak az egyik, talán nem is a legjelentékenyebb része zajlik hétköznapi, azaz mai természet-, illetve társadalomtudományi kategóriákkal jellemezhető keretek között, míg a maradék funkcionálási hányad leginkább a „misztikus” jelzővel lenne illelhető.

A „pulzálásról” legyen elég itt annyit elmondanunk, amennyit az *akupunktúrás* gyógyítás ember-képe, mint analógia sejtet. Csomópont-erővonalrendszerrel van szó mindkét esetben, amely az egységes tér-idő-kontinuumban „él”. A csomópontok *időben* váltakozva telítődnek—ürítődnek, ez a folyamat azonban úgy is leírható, mintha *térben* változtatnák helyüket az éppen telített pontok. A hétköznapi szemlélet számára a jelek szerint csakis ilyenkor, a telítettség hosszabb—rövidebb időszakában, válik foghatóvá egy-egy „központ”.

Ha ennyit beláttunk, mindjárt világossá válik az is, hogy a Pilis-szindróma vizsgálata nem folyhat a továbbiakban a nyugat-európai tudományos életben kialakított normák szerint. Ha ezekhez ragaszkodunk, akkor mind-

Négyyszög-alaprajzú szentély maradványai Holdvilág-árokban.

untalan visszajutunk az Esztergom—Dömös—Visegrád—Buda—Pomáz helynevekkel jellemzett — témánk vonatkozásában legszűkebbnek tekinthető — héjszerkezethez, mint *egyedül létező* („objektív”, azaz korrektül adathozható) történelmi-helyrajzi „realitáshoz”. Az itt ránkmaradt objektumok, illetve a velük kapcsolatba hozható egyéb dokumentumok további vallatása pedig szükségképpen — értsük meg jól: *a választott vizsgálati módszerből egyenesen következőleg!* — vezet arra az eredményre, hogy ezek lényegük szerint a tágabb európai héj-szerkezet (ezúttal elsősorban Bizánc és Párizs) függvényei, provinciális származékai.

A Pilis-téma „apokrif” kutatási vonulatában — erre a tevékenységkörre alkalmaztuk fejezetcímünkben az időközleles „tudomány-” megjelölést — természetesen találkozhatunk az oknyomozó típusú (indoeurópai) vizsgálati módszerrel is. Forrás-hasonlatunkhoz visszatérve: ezzel a módszerrel elsősorban az „ásványi sók” tanulmányozhatók eredményesen. A tapasztalat valóban azt mutatja, hogy ily módon a „hivatalos” Pilis-kép — tágabban: a királyi központok kérdéskörében kialakított ortodox álláspont — számottevő hiányosságai és ellentmondásai voltak különösen jó határfokkal kimutathatók.

A forrás-képlet „hullám-természetű” összetevőjére vonatkozóan azonban ilyen módszerektől nem várhatunk érdemleges felvilágosításokat. Itt az empirikus, részlet-részletre araszoló tudásszerzés helyett az *intuíciónak* kell, hogy átvegye a vezérszerepet a kutatásban. Ez a (hagyományainkban kitüntetett módon szereplő) valóságfeltárási módszer azon a felismerésen alapszik, hogy az ember nem csupán *része* a mindenségnek, hanem — sajátos, „mikrokozmosz” strukturáltságánál fogva — *egyszersmind egésze* is. Így, mint egészség, *közvetlenül* is rá tud rímelni a tágabb, makrokozmosz léptékű egészségre, s az ennek során élményévé vált valóság-kép szűkség esetén lebontható szűkebb hatókörű részlet-információkra is.

Az előbbi, az „oknyomozó” típusú vizsgálódás legkarakteresebb képviselője az apokrif Pilis-kutatásban *Vértessy György*, a „misztikus” tájékozódásé *Prohászka Ottokár*. A többi kutató ebben az idézőjeles vonulatban (a

nyomtatásban is elérhetőek közül *Sashegyi Sándor*, illetve *Németh Péter*, a publicitáshoz nem jutottak közül elsősorban *Andrássy Kurta János* jobbára szintetikus módon alkalmazza a kétféle vizsgálati módszert — általában igen figyelemreméltó eredménnyel. Minthogy azonban legalábbis vizsgálódásai *végeredményét* valamennyi szóbanforgó Pilis-kutató szükségesnek látta *európai* módon (értsd: az „első számú”, az oknyomozó jellegű tudományosság módszerei szerint) formulázni, így a legihletettebb nyomolvasók summázatai sem mentesültek végül is egyfajta *statikus* — egyik vagy másik földrajzi pont elsődleges, sőt kizárólagos szerepét hangsúlyozó — szemlélet torzító hatásaitól. Így vált „végleges megoldássá” a központ-kérdésben Sashegyi szerint *Pomáz*, Németh Péternél *Pilismarót*, Vértessynél *Esztergom* környéke, Andrássy Kurtánál *Dobogókő*. A logikus folytatás persze ezek után csakis így hangozhat: melyik az *igazi* a négy közül? Amiben az a feltételezés is benne rejlik, hogy egyetlen „jó” válasz adódhat, az összes többi proppozíció „rossz” elvetendő.

Vannak azonban az apokrif Pilis-kutatásnak maradandóbb eredményei is — elsősorban az „éles” kérdésfeltevések területén. Figyelemreméltóan összecseng például az említett szerzőknek az a megállapítása, hogy a Pilis-kérdés megoldhatatlan az *ős-Buda*-, illetve a *Fehérvár*-(*Fehéregyháza*-) kérdés előzetes tisztázása nélkül. Alapos gyanú merült fel ugyanis atekintetben, vajon a korai (1686 előtti) forrásokban szereplő „Buda”, „Vetus Buda” stb. megjelölések minden esetben a jelenlegi Budára, illetve Óbudára vonatkozathatók-e, vagy ez utóbbiak csupán kései, netán éppen megtévesztésül alkalmazott „dublőrjei” az eredeti királyi székhelyeknek, és — mutatis mutandis — ugyancz vonatkozna az „Alba Regalis”, „Alba Regia” stb. nevekkel jelzett helyszínnek és a mai Székesfehérvár viszonyára is.

Ez utóbbi különösen kényes kérdésnek tűnik, hiszen szorosan összefügg a koronázás, illetve a királyi temetések helyszín-azonosításának önmagában is éppen eléggé fésületlen problematikájával. A koronázás kérdéskörénél maradván: „nemzetbiztonsági” szempontból aligha nevezhető megnyugtatónak az a — hitelesen dokumentált — tény, hogy a *Fehérváron* esedékes királyavatás fő kellékét, a Szent Koronát *Visegrádon* őrizték; hacsak fel nem tételezzük, hogy a szóbanforgó Fehérvár valahol a „pilisi háromszögben”, mindenesetre *nem túlságosan távol* Visegrádtól helyezkedett el. (Elég egy pillantás a térképre, hogy meggyőződünk róla: a mai Székesfehérvár, bármilyen tágra értelmezzük is a fogalmat, *túlságosan távol* esik Visegrádtól!)

Egy ilyen hipotézis mindenesetre igen jól összhangba hozható lenne az *esztergomi* érsek kulcsszerepével a *fehérvári* koronázási aktusban, továbbá azzal a ténnyel, hogy a *fehérvári* örkanonok egyben a *budai* királyi kancellária vezetője. De érthetőbbé válna így a *budai* polgárok örökletes jogosítványa is, hogy a *fehérvári* királyavatások alkalmával ők engedjék be az ünnepi menet előke-léségeit a koronázó templomba, sőt, az a magától értetődőnek éppenséggel nem nevezhető tény is, hogy a *mai*

Székesfehérváron nyoma sem maradt semmiféle királyi palotának.

Mindezek a „különösségek” egycsapásra magyarázatra találnának, ha feltételezhetnénk — mint ahogy Németh Péter határozottan, Vértessy György inkább csak sejtetve, mintsem *expressis verbis* kimondva, ezt teszi —, hogy az „eredeti” Fehérvár és Buda valahol az Esztergom és Visegrád közé eső térségben feküdt, a pilisi háromszög belsejében.

A gond csak ott van, hogy amennyi kérdést le tudnánk zámni egy ilyen „gordiuszi kardsuhintással”, majdnem ugyanannyi kérdést meg is nyitnánk vele. És ezek bizony igencsak kényes kérdések, amelyeket mindeddig nem nagyon volt tanácsos feszegetni. (Talán ma sem illenék?) Egyet a sok közül, mutatóba, hadd említsünk meg itt is. Ha a „koronázó—temetkező” Fehérvár a Pilisben keresendő, akkor vajon miféle építményt ástak ki „koronázó bazilika” címen a múlt században a *mai* Fehérvárott? És kinek a csontjai nyugodtak az ún. „királysírokban”? Nos, ha van amolyan *igazi*, csontja velejéig zavaros „rejtélye” a magyar művelődéstörténetnek, akkor a „királysírok” ügye bízást ilyennek minősíthető. Akár az első „módszeres” feltárások időpontjait nézzük (1848 decembere, 1862), akár a feltárást vezető személyek „pedigréjét” (*Érdy-Luczenbacher János*, *Henszlmann Imre* — a „háj-szemléletű” művészettörténetírás, illetve régészet eminens hazai szálláscsinálói!), akár az „azonosításra” alkalmas leletek mennyiségét és méretét (egyetlen, nem is túlságosan testes bőröndben levihető a helyszínre — mint ahogy az is bizonyított tény, hogy a *mai* Fehérvárott feltárt számos kőemléket ismeretlen időpontban máshonnan, például *Aquincumból* szállították oda!), akár pedig a feltárt csontmaradványok utóéletét kisérvük figyelemmel, mindenképpen feljogosítva érezhetjük magunkat a homlokráncolásra. A legkevesebb, amit elmondhatunk: *ettől* a „királysír”-dokumentációtól aligha várható, hogy perdőnt érvennyel a *mai* Székesfehérvárra lokalizálja az Árpád-utód magyar királyok kitüntetett temetkezési helyét. Ha csupán ennyi lenne az akadálya annak, hogy a Pilisbe „álmodjuk vissza” az egykori koronázó—temetkező „Albát”, akkor nyugodtan álmodozhatnánk tovább. Sajnos, a kérdés nem egészen ilyen egyszerű — bár kétségkívül nem is annyira bonyolult, mint amennyire a hivatalból is, örökletesen is *megbízható* („autentikus”), szakavatott bonyolító szerethék elhithetni velünk.

Nem az okozza ugyanis a fő gondot, hogy nem tudjuk meghatározni, melyik az „igazi” Alba, az „igazi” Buda... stb., hanem az, hogy maga az eldönthetőség — még pontosabban fogalmazva: az, hogy az eldöntésnek van-e jelentősége vagy sem — válik kétségessé az adott összefüggésrendben. Más szóval: ha úgy voksolunk a „pilisi Budára”, hogy választásunkkal egyidejűleg kategorikusan kizárjuk egy Pest-közeli (gyakorlatilag a *mai* Budának megfeleltethető) királyi székhely lét-lehetőségét, illetve elvitatjuk történelmi szerepét, akkor majdnem olyan rosszul döntünk, mint a „hivatalos” történeti—régészeti kutatási vonal képviselői Henszlmantól napjainkig,

legfeljebb az előjeleket változtatjuk ellenkezőjükre a döntéshozatal során.

Az *elvi* nehézség, mint már utaltunk rá, abból adódik, hogy a Kárpát-medencei királyi központ működése igen korlátozott mértékben jellemezhető csak a formálógika kategória-, illetve szabály-rendszerének hozzá képest túlmerev keretében. A *vagy-vagy* kapcsolatok itt rendre *is-is* jellegűnek adódnak, és *ugyanaz* a rendszer alapvetően más képet mutat a hozzá *kívülről* közeledőnek, mint a *bennszülöttnék*, aki saját (kozmosz-emberi, úgy is mondhatnánk: „istenemberi”) szervezete kivétlendőségeként értelmezi.

Summa summarum: a Pesttel átellenes Buda (a „mai”) nem attól és azóta Buda, mert és amióta a „rég” helyéről átköltöztették ide, hanem eredetileg is Buda volt, csak „budasága” látens állapotban leledzett. Ideje eljövén, ez a „budaság” fölerősödött, manifesztált, majd uralkodóvá vált a település (földfelszíni pont) karakterjegyei között. Mutatis mutandis, ugyanez állhat a „Fehérvárra”, de a *törzsneveket* őrző helységeinkre is. Nem kellett tehát sem Szent Istvánnak, sem atyjának, István-Gézának, sem az utódoknak „szétteljesíteni” — mondjuk — a Kendéket ahhoz, hogy az ország legtávolabbi pontjaira is jusson belőlük, hanem minden valószínűség szerint eleve ilyen volt a „kend(e)-ség” csomópont-erővonalrendszer (gráfja) a Kárpát-medencei *emberszabású* mikrokozmoszban, mai, divatosabb kifejezéssel élve: természeti—társadalmi modellben.

Sovány tanulság? Lehet, de egyelőre be kell érnünk ennyivel. A tapasztalat mindenesetre azt mutatja, hogy éppen az ilyen „sovány” alapkérdések tisztázatlansága vezetett a mai patt-helyzetig, amikor a szembenálló nézetek képviselői közül az egyik nem meri, a másik meg nem hajlandó a *bizonyíthatóság* tetszetős burka mögött felismerni az *igazság* bontakozó körvonalait.

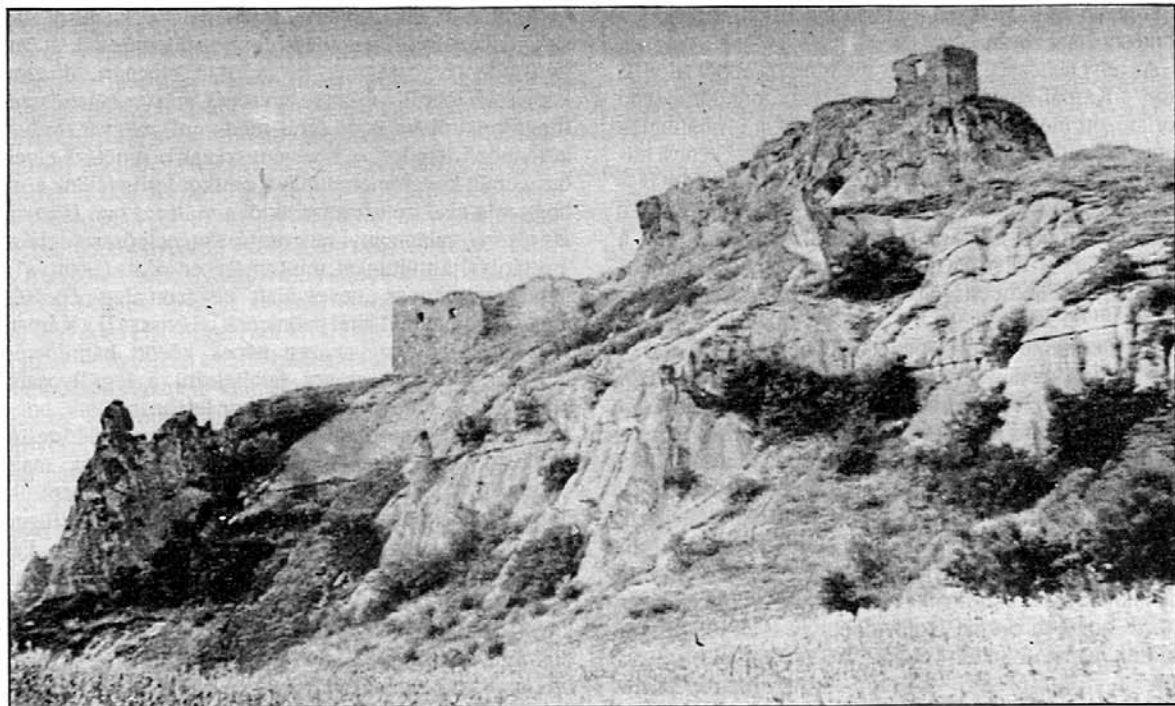
Vadálló kövek — „vádoló kövek”

A két jelzős szerkezet egymásra-rímeltetése Andrassy Kurta János szobrászművész, amatőr Pilis-kutató leleménye. E sorok frója a hetvenes évek elején mintegy két esztendőn át az ő kalauzolásával ismerkedett a Pilis rejtelmével. Ő hívta fel először a figyelmünket a szanaszét heverő faragott kövekre, az erődíjtemény-alakzatokba feltűnően, mintegy kedvtelve csoportosuló „természeti” formációkra, továbbá arra, hogy ezek a „rejtelmek” — konkrétan: a pilisi központ „szétrobbantásának” részletkérdései — szorosan, mondhatni, genetikusan összefüggnek a magyar nyelv, a magyar (értsd: szkita—hun—avar—magyar) *történelem*, valamint *Magyarország* módszeres, az utóbbi két évszázadban felgyorsult ütemű szétdarabolásával. Ezt a sorozatot a továbbiakban már csak a Szent Koronával, mint nemzetünk éppilyen-léte szempontjából az előbbiekhöz mérhető (sőt, talán mindnél tekintélyesebb) súlyú tényezőjével kellett kiegészítenünk, lényeges vonásaiban azonban nem kellett korrigálnunk.

Úgy tűnik, valóban *egyetlen* kérdés különböző lépték-

viszonyok között esedékes megfogalmazódásairól van szó, amikor arról beszélünk, hogyan idomftották át import-tudományosságunk hivatalosan elismert, díjazott képviselői fokról—fokra az egységes, szerves belső összefüggésrendről áruklódó (gráf-rendszerű) magyar nyelvet különböző eredetű „jővevényiszavak” montázs-elven összeépült konglomerátumává; amikor felfigyelünk arra, hogy míg első frott forrásainktól a múlt századi *Hármas kis tükörig* valamennyi rangosabb történeti összefoglalás úgy tárgyalja múltunkat, mint amelyben szkita („szitya”), hun, avar, magyar, „nevek alatt” egyazon alap-népeség meg-megújuló hullámai özönlének be (vissza?) a Kárpát-medencébe, ma ugyanezen népek között bármilyen lényegbeli folytonosság feltételezni a legsúlyosabb szakmai vétségnek számít; amikor felpanaszoljuk, hogy az ország eleven organizmusok módjára működő testét külön—külön életképtelen csonkokra darabolták, majd osztogatták széjjel századunk elején; amikor szavá tesszük, hogy a „pilisi háromszög” valaha szervesen összefüggő csomópont-rendszerére (Esztergom, Buda, Dömös, Fehérvár, Visegrád, Dobogókő, Pomáz stb.) ma már csak száz kilométeres körzetben szétszóródott „repeszéből” következtethetünk vissza; végül amikor apatikusan tudomásul vesszük: nem lehet elég bizonyítékot felhozni az ún. uralkodó-képmások (Dukász Mihály, Konstantin, Geobitzász) *másodlagosságára* ahhoz, hogy a fent említett import-tudományosság beismerje, képtelenség éppen ezekkel datálni Koronánkat, ehelyett mintha számára egzisztenciális kérdésről volna szó, úgy ragaszkodik hozzá, hogy szétszedvén, önállósítsa az alsó és felső koronaszakaszokat, majd mint ilyeneket, külön—külön helyről és időből származtassa őket. Másként — kicsit rövidebben — fogalmazva: a magyar nyelv szemmel láthatólag *ugyanazért* nem tárgyalható egységes egészként, amiért a szkita—hun—avar—magyar néptörténet és *ugyanazért* nem lehet szó a Kárpát-medencei államalakulat egységéről, sem előre-, sem visszamenőlegesen, mint ahogy arról sem, hogy a középkori magyar királyi székhelyek — területileg is, funkcionálisan is — egyetlen egységet alkottak légyen és *ugyanazért* tilos két évszázada tudományos, illetve jólértesült közélet berkeiben egységes egész építménynek tekinteni a magyar Szent Koronát.

Andrassy Kurta János hervadhatatlan érdeme, hogy figyelmeztetett rá: a *nyelvnek* kulcsszerepe van ebben a merénylet-sorozatban. Érdemes végiggondolni példázatait. Tegyük fel, hogy egy (tudományos vagy kevésbé tudományos színezetű) maffia holnap rövidtávú, önző csoportérdekeiből kiindulva olyan döntést hoz, mely szerint a történeti forrásokban szereplő összes Fehérvár-adat a mai Belgrádra (az egykor Nándorfehérvárra) vonatkoztatandó. Azt hihetnénk, hogy ez merő képtelenség, hiszen a hiteles adatok jelentős része kiáltóan ellentmondana egy ilyen feltételezésnek. Szó sincs róla! Sőt: meglepően értelmes, kerekded történelem-képet kapnánk így is, csak éppen máshová kerülnének benne a „telített pontok”, és máshol adódnának a nehezen magyarázható, illetve teljességgel magyarázhatatlan „különösségek”. De ez utóbbiakból alig adódnék több, mint a jelenlegi, Aka-

Sirok — a természetes sziklaalakulatokig lekopott védmű-maradványok.

démiánk által konstruált, illetve hitelesített történelemképben. Örögi játszma ez: *ugyanazok* az adatok, amelyek a *maguk helyén* egy nemzet erkölcsi-politikai emelkedettségét sugallják, néhány (nem sok!) célirányos csúsztatás révén máris ügyefogyottságunk, örökletes és végzetes csököttségünk, erkölcsi-politikai törpeségünk „bizonyítékává” válnak.

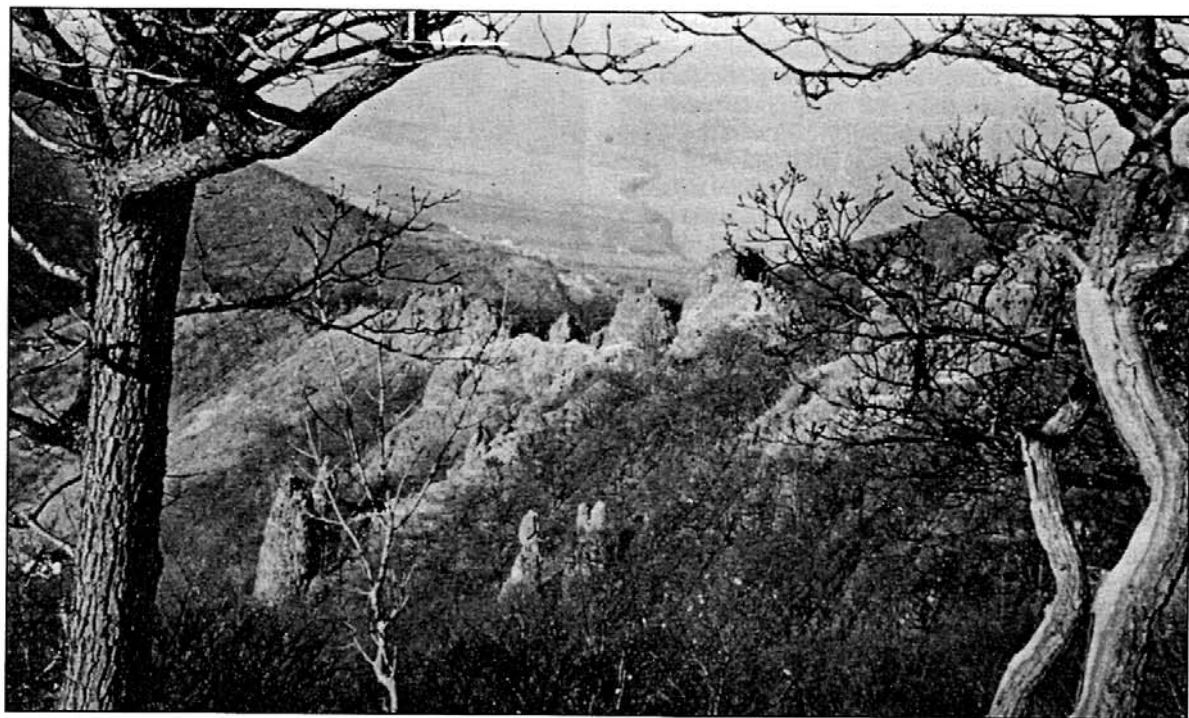
Egyvalamiben bizonyosak lehetünk: Nándor-Fehérváron is fel lehetne támi annyi töredék- emléket, amennyi elégséges lenne annak bizonyítására — mint ahogy elégséges volt a *mai Székesfehérvár* esetében! —, hogy „azért ez a királyi központ nem mérhető a nyugat-európaiakhoz” (értsd: azoknál lényegesen szegényesebb), meg hogy „egy illúzióval megint le kell számolnunk...” stb. Ennek a kifejezetten *sötét* színezetű *név-mágiának* a végső „haszna” mindenestre jól érzékelhető: a kevés igazán jószándékú kutatónak addig kell magyarázkodnia, hogy ha Budát mond, éppen melyik Budára gondol, ha Fehérvárat emlegeti, melyik Fehérvárról van szó... stb., míg előbb-utóbb maga is belezavarodik, fogalmazás-módja pedig a folytonos pontosítgatás miatt a követhetelenségig nehézkes lesz — végső soron az egész témakör *tárgyalhatatlanná válik*.

Andrássy Kurta János másik, nem kevésbé jelentős felismerése Pilis-ügyben végülis visszavezet majd bennünket a gondolatmenetünk elején exponált „mag—háj paradoxonhoz”. Miről van szó? Andrássy Kurta idejében és kellő hangsúllyal tette föl a mások által figyelemre is alig méltatott kérdést: vajon miért nem veszik észre a hivatalos jogosítvánnyal rendelkező szakkutatók a Pilis

belsejében az erődítésekre, illetve egykori „békés” településekre utaló nyomokat, holott az ezekhez hajszára hasonlókat készséggel respektálják a Pilis *peremterületein*, Esztergom, Dömös, Visegrád, Pomáz stb. rom-emlékei között. Ugyan mitől hitelesebb védmű-maradványnak a visegrádi várból a Salamon-toronyhoz lefutó, vagy a vele párhuzamos másik, helyenként valóban a sziklaalapokig visszakopott faltöredék, mint, mondjuk, a *Vadálló kövek* — az utóbbinál azért lényegesen épebb állapotban fennmaradt! — erődítmény-rendszere?

A választ két lépésben adhatjuk meg. Először: Visegrádon azért lehet vár, és — mint ugyancsak tudjuk — az a Visegrád volt vár, és — mint ugyancsak tudjuk — az a Visegrád, amellyel kapcsolatban a források várat emlegetnek, azonos *ezzel* a Visegráddal, ahol a maradványok ma szemlélhetők. Más az eset a Pilis belsejében. Ott — „mint tudjuk” — nem volt erődítmény-rendszer, hiszen *az* az erődítmény-rendszer, amelyről a királyi központ körzetében kortársi beszámolókat olvashatunk, „mint tudjuk”, nem itt keresendő, hanem a *mai Óbudán* (Alt-Ofen), illetve a *mai Budán* (Ofen, Pest-újhegy), következésképp *ez* az erőd-rendszer, amely igencsak szembeszökően bontakozik ki a bozótosból a Pilis belsejében, nem lehet azonos *azzal*, amelyiket forrásaink leírnak. Sőt, a legokosabb mindjárt leszögeznünk: *ez* az erőd-rendszer nem is erőd-rendszer, hanem... — nahát, mi is? Természeti képződmény! Turisztikai látványosság: Vadálló kövek, Holdvilág-árok, Dobogókő-zsiványsziklák, Fehér szirtek... és így tovább.

Itt következik a második lépcsőfok, amely már köz-

Vadálló kövek — a fő falvonulatról merőlegesen lefutó, egymással párhuzamos védmű-maradványok.

vetlenül rávezet ominózus mag-héj paradoxonunkra. Végülis *mitől vár egy vár?* Esetünkre alkalmazva: hogyan tudom megkülönböztetni a természeti képződményt az emberi létesítménytől? A válasz, attól függően, hogy a héj-szemlélet vagy a mag-szemlélet jegyében fogalmazódik, merőben más lehet. Az első esetben — sarkítva — úgy fogalmazhatnánk: bármely vizsgált objektumról annál nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy emberi kéz alkotása, minél nagyobb mértékben elüt a természetben spontánul is képződő formációktól. Vagyis az „emberinek” a legközelebbi, lényege szerint való szinonimája ebben a gondolkodási világlátási szisztémában a „természetellenes”. A másik esetben, a mag-szemlélet keretében, kérdésünk — „hogyan tudom megkülönböztetni...?” — egészen egyszerűen értelmetlenné válik. Ugyan minek megkülönböztetni azt, amit a természet spontánul hoz létre, attól, amit az ember tudatosan produkál? Talán az ember és a természet nem *egy-lényegűek*? Ha az ember alkot, okvetlenül a természet *ellenében* kell eljárnia? Első kérdésünkre pedig („mitől vár a vár?”) ugyanebben a gondolkodási rendszerben ilyen felelet adódik: attól, hogy *vár-szerűen működtethető*. Ha egy összetett táji—természeti adottság-rendszerben spontánul képződnek olyan feltételek, amelyek védelmi célokra alkalmassá teszik, akkor nincs sok értelme azon töprengeni, nevezhetjük-e várnak vagy sem. Akkor az — *vár*. Abban az esetben is, ha emberi kéz történetesen két szalmaszálat sem tett össze a felépítése érdekében.

Nos, Andrásy Kurta János döntően abban haladta meg kutató-elődjeit (Sashegyi Sándor, Németh Péter) és

-kortársait (Vértessy György) módszertani tekintetben, hogy az ilyen „várakra” is rá mert ismerni a pilisi háromszögben, és így bizonyos vonatkozásokban gazdagabb, árnyaltabb képet tudott elénk rajzolni a királyi központ egykori felépítéséről, illetve működéséről, mint említett „kollegái”.

Az „ármialások” közül itt egyet érdemes közelebbről szemügyre vennünk. A „kint” és a „bent” viszonyáról van szó — a *megszálló*, illetve a *bennszülött* típusú kultúrák várépítészetiében. (A mi terminológiánkra átfordítva a „megszálló” nyilvánvalóan a „héj”-szemléletűnek, a „bennszülött” pedig a „mag”-szemléletűnek felel meg.) Miben áll a különbség a kétféle várépítészeti között? Röviden fogalmazva: a megszálló számára a „bent” a teljesen körülépített, viszonylag szűk területet, a menedéket jelenti, a „kinttel”, a falakon túli, ellenséges világgal szemben. Ilymódon a „kint” és a „bent” ellentéte antagonisztikus, kettejük kapcsolata *alá-főlérendelő* jellegű.

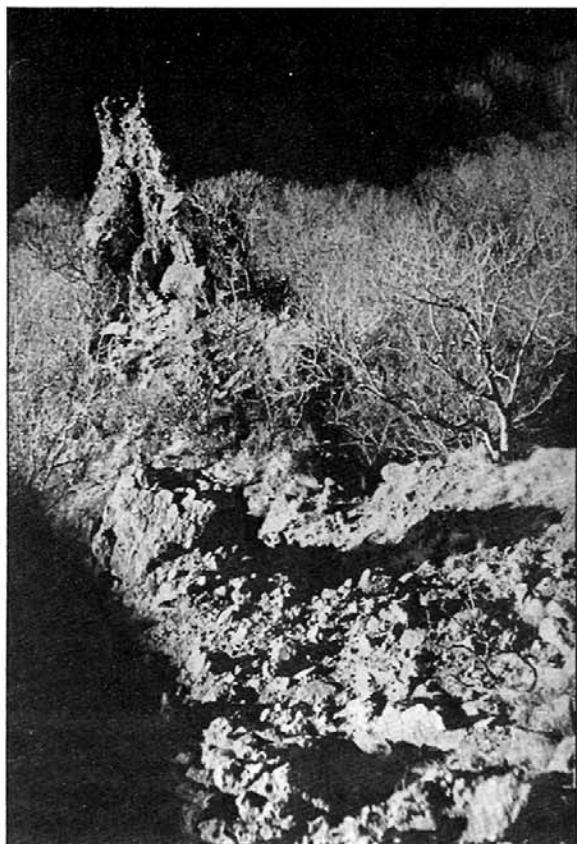
A „bennszülött” szemében nincs lényeges különbség a „kint” és a „bent” között, minthogy a falakon túl is a saját népe várja-fogadja. Akár kijön a várból, akár behúzódik, mindenütt otthon van. (A „kint” és a „bent” között tehát *mellérendelő* jellegű a viszony.) Az ilyen vár — akárcsak maga az öt hordozó-működtető kultúra — csomópont-erővonal rendszerben épül fel. Nincs szüksége összefüggő, zárt falkoszorúra, amely — minden oldalról egyforma biztonságot nyújtva — teljesen körbezámá; ehelyett megerősített gyülekező pontok és belőlük csáp-szerűen kinyúló keskeny (jobbára két társzekéymyi szélességű) falvonulási utak rajzolódnak elénk, amelyek töltés- vagy

sánc-jellegű földnyúlványok gerincén futnak, általában jól álcázottan. A támadó ellenség sohasem tudhatja, idebent van-e már, vagy még (esetleg *már megint*) odakint. Ha tisztességesen viselkedik, akár végig is csörtethet az egész erőd-rendszeren anélkül, hogy ez a kérdés kiéleződne. (Képes Krónikánk egyik miniatúrája jellegzetesen ilyen szituációt örökít meg: a német—római császár és a francia király, keresztes hadaik élén, végigvonulnak a vár alatti völgyön, míg a környező magaslatokról felajzott fjjal magyar harcosok vigyázzák őket.)

Új nézőpontból végeredményben megint csak a *természetes—mesterséges* ellentétpár „viselkedésére” látunk így rá, a sajátos Kárpát-medencei magyar erődítési viszonyok közepette. A peremvidék reprezentatív palota-építészete valóságban *hivalkodik* mesterséges (emberkéz alkotta) létesítményeivel, a belső részek *rejtik* értékeiket. Az idegent (az önjelölt „megszállót”) vonzó *tájképek* sora gyönyörködteti itt; a természeti formációk különös rendjében csak a beavatott szeme fedezi fel a magasabb rendező elvek működésének nyomait.

„Vádoló kövek” — idéztük Andrassy Kurta János keserű szójátékát fejezetünk elején. Később „mérnylet-sorozatáról” beszélünk, nyelvi—területi—történelmi feldaraboltságaink kapcsán. Dehát miről is lehet itt szó konkrétan? Ha valóban egy önmagát korról—korra megújítani képes, magasrendű erkölcsiséggel és nem kevésbé magasrendű műszaki ismeretanyaggal felvértezett népség élt ezen a tájon a szkita—hun—avar—(korai) magyar időkben, akkor napjainkban miért nem ugyanezt tapasztaljuk? Mi tette mára „szószegénnyé” és „finnugorra” a nyelvét, hogyan szakadhatott előbb három, majd legújabbban már hat részre az országa, mitől vált földdel egyenlővé a királyi központja, „különmű részekből sebtében és durván összetákolttá” az uralkodói fejéke? A tamáskodók — látszólag — méltán csóválják fejüket: nem is igazán hatalmas az a nép, amely így megaláztatott, de nem tekinthető igazán bölcsnek sem, ha nem tudta elejét venni a bajnak.

Nos, ez az ítéletkezés figyelmen kívül hagyja, hogy bár a pilisi kövek valóban „vádolnak”, és a vádlottak vagy akik vádolhatók (esetleg már csak egyenesági örökösök) valóban köztünk járnak-kelnek, sőt regnálhatnak ma is, a „mérnylet-sorozatnak” pedig koránt sincsen még vége, a kérdés mégsem innen közelítve oldható meg. Állásfoglalásunk — legalábbis e sorok írójának szilárd meggyőződése szerint — csakis arra a felismerésre alapozódhatik, hogy áldozatot *önként* is lehet hozni — *másokért*. És hogy az ilyen áldozat meghozatalára csakis a *legmélyebb* bölcsesség és a *legnagyobb* hatalom birtokosa képes, akár egyénről, akár népről essék szó. Sem a „szentistváni fordulat”, sem a „Nyugat védőbástyája” szerepkör igazi jelentőségét (jelentőségét) nem tudjuk fölbecsülni, ha mindent szem elől tévesztjük. Ebből a nézőpontból vizsgálódva ugyanis nem az a kérdés tűnik perdöntő jelentőségűnek, hogy nekünk, a pilisi királyi központot megörökölt, magyar nyelven beszélő, Kárpát-medencei lakosoknak, a Szent Korona népének jó-e a jelenlegi létállapot vagy sem, hanem az, hogy az egyetemes emberi értékek meg-

Vádoló kövek — az egyik lefutó tagozat képe felülről, a fal tetejéről nézve.

mentésére — az emberi nem magasabb szintre jutása érdekében — hozott áldozatunk végülis hathatósan bizonyul-e majd, vagy sem.

Jó volna tudni, hogy *igen*, s ez a bizonyosság azután minden további kérdést jelentéktelenné, sőt, végső soron egészen feleslegessé is tenne.

„Álom a vár alatt”

A fejezetcím ezúttal — nyilván kitalálták már — Áprily Lajost idézi.

Az a módszer, amellyel mostantól megkíséreljük becserkészni Pilisi háromszögünk nyitva maradt kérdéseit merőben idegen lesz a hazai tudományosságtól, még az idézőjeles „tudományosságtól” is. Külföldön — igen ritkán — alkalmazzák ugyan ezt a módszert, de tudományunk szerint csak a legújabb időkben. (*Edgar Cayce*-nek, az „alvó prófétának” — 1877—1945 — a Kheopsz-piramissal kapcsolatos „meglátásaira” hivatkozhatunk itt, mint legismertebb ilyenemű próbálkozásokra — vö. *Wm. R. Fix* 1978. 98. sköv. o.)

Ha a pilisi központ — bevezetőnkben említett — „misztikus” sajtáságaival behatóbban kívánunk foglalkozni, *ehhez illő* (divatos szakszóval: adckvát)

Ugyanazok a formák, ugyanolyan nézetből — Visegrádon (valamennyi kép Pap G. felvétele)

megközelítésül kétségkívül az kínálkozik, hogy *megálmodjuk* (nem pedig valamely racionális módszerrel tudakoljuk meg!), milyen is lehetett az a bizonyos energiagóc, amelyről beszéltünk, hol voltak a főbb „gráf-pontok”, és hogyan működött az egész csomópont-erő-vonalrendszer, amikor rendeltetészerűen tette a dolgát. Ma még talán nem felesleges hangsúlyoznunk: *semmi szükség sincs mentegetőzésre*, ha emellett a módszer mellett döntünk; *nem kell tekintettel lennünk* arra, milyen véleményt alakított ki az elmúlt kétszáz év folyamán a hivatalos hazai tudományosság egy ilyenfajta kutatási metódussal kapcsolatban. Ez végülis az ő belügye.

Nagyonis oda kell figyelnünk viszont minden olyan kérdésre, amelyek azt firtatja, mi lesz „látomásaink” igazságtartalmának kritériuma. Honnan fogjuk majd tudni, és megtudható-e egyáltalán, hogy amit álmodtunk a Pilisről, az valóban megtörtént, *vele* történt és *úgy* történt, ahogyan tudomásunkra jutott? Válaszoljunk röviden: ugyanonnan, ahonnan *Hóman Bálint* vagy *Györffy György* megtudhatta, hogy következtetései a középkori magyar királyi központtal kapcsolatban helytállóak-e vagy sem. Ha például Hóman azt olvasta ki forrásaiból, hogy királyaink koronázó és temetkező helye a *mai Székesfehérvárral* azonosítandó, akkor fel kellett tudnia ott mutatni egy

koronázásra és temetkezésre alkalmas létesítményt, továbbá a kétféle szertartással óhatatlanul együttjáró, általában megkövetelt — ugyanazokban a forrásokban emlegetett — egyéb épületeket, illetve természeti formációkat, például koronázási dombot; egy másik, kellő távolságra lévő templomot, ahová a koronázási menet az egykorú leírások szerint átvonult; királyi palotát, ahol a szertartások főbb szereplőit fogadhatták stb.

Nos, Hóman is, elődei is, utódai is megpróbálták azonosítani ezeket a helyszíneket a *mai* Fehérváron. Eredményeik ismeretesek. Királyi palotának nyoma sincs, a két szóba jöhető templom egymástól mért távolsága pedig olyan csekély, hogy nem koronázási menetek, de egy rokkantnyugdíjas vasárnap délutáni egészségügyi sétájának is túlon túl kurta lenne. Nem a kutatás *módszere* szorul felülvizsgálatra, hanem az *eredményei*. Triviális példával élve: ha megpöccintem a bal fületem, és erre a jobb fületem kitekerekedik egy telex-szalag, rajta a felirattal, hogy 10.000,— Ft lapul a dolgozóasztalom fiókjában, akkor erre nem úgy fogok reagálni, hogy megvetéssel nyilatkozom az ilyen „tudománytalan” eljárásokról, hanem úgy, hogy kihúzom az íróasztal fiókját, és megnézem, mi van benne. De talán már túl is tárgyaltuk a kérdést.

Lássuk inkább, mit hoztak eddig a konyhára a „tudománytalan” eljárások. Mindenek előtt tudnunk kell, hogy nem egyetlen-féleképpen „szemfényvesztettek” az elmúlt évtizedekben az „áltudomány” képviselői Pilis-ügyben. Voltak, akik *vizuális* (esetleg *audio-vizuális*) élményben részesültek, és erről próbáltak utólag szóban — írásban beszámolni. (Ha korlátozott mértékben is, ilyennek tekinthetjük Prohászka Ottokár *A Pilis hegyén* című írását.) Mások (*Mészáros Gyula*, *Andrássy Kurta János* stb.) a helyszínen talált — jobbára faragott kőtöredékeken felfedezhető — *rovásjelekből* kísérelték meg kiolvasni a vidék és egykori lakóinak sorsát. Ismét mások — *ingáznak*. Ez durván fogalmazva annyit tesz, hogy — kellő ráhangolódás után — vékony láncon vagy zsinagon függő fémsúly spontán kilendüléseiből, illetve körözéseiből egyfajta „fekete—fehér, igen—nem” (barkochba) kérdés-technikával fokról-fokra szűkítik a kört a vizsgált kérdés göca körül. Tudomásunk szerint ezzel a módszerrel eddig két, egymástól lényegében független kutató(csoport) „támadta meg” a Pilis-kérdést. Eredményeik nem száz százalékig vágnak egybe, az eltérések azonban önmagukban is tanulságosak. Neveket itt érthető okokból nem közlünk, a vizsgálatok eredményeiből is csak komoly fenntartásokkal adhatunk közre néhány érdekesnek látszó részlet- adatot, mégpedig — átfedések, illetve ellentmondások elkerülése végett — csakis az egyik vizsgálódási ágazatból. Az alább következők közlések szaggatott, „ragozatlan” műformája arra utal, hogy lehetőleg „egy-az-egyben”, jegyzőkönyv-szerűen igyekeztünk rögzíteni a kapott üzeneteket.

Eszerint a pilisi háromszög erdő-rendszere *szakrális központok köré* szerveződött. Ez utóbbiaknak négy csoportjuk van, négy különböző vallási ágazat szerint, úgymint: 1. az *Attila* nevével fémjelvezhető *táltoshit* (mai

tudományos szakszóval: sámánizmus); 2. a Buda-karakterű *buddhista-manicheista* konglomerátum; 3. a jobb híján „*hinduizmusnak*” nevezhető vallási-filozófiai irányzat; 4. végül a „*szeredás*”-, szakszerűbben fogalmazva *Zarathustra*-vallás, más néven mazdaizmus. A *judeo-krisztianizmusnak* eredetileg nem volt szentélye a Pilisben, később a nyugati peremen, Esztergomban fogott talajt, majd fokozatosan rátelepedett a korábbi más-vallású szent-helyekre, és bekebelezte őket. (Ez nem feltétlenül pusztító célzattal történt, sőt, olykor éppenséggel érték-mentés szándékától vezérelve.) A kereszténység azonban nem volt ismeretlen a „*térítés-előtti*” periódusban sem a Pilisben: a manicheizmus képviselte, mégpedig eredeti, pre-manicheus, azaz *szkithianoszi-buddhaszi* formájában. (A buddhaszi kezdemény később a buddhizmusban, a szkithianoszi a manicheista kereszténységben kapott merevvé-szilárdult kereteket.)

A négy irányzat közül kettő—kettő szorosabban összefüggött egymással, mintegy variáns-párokat alkotva. Konkrétan: a táltoshit a „*szeredás*”-vallásnak, a „*hinduizmus*” a buddhista-manicheista vonulatnak felelt meg. Az első kettő páros, a második kettő hármasság rendszerben bontotta tovább vallásgyakorlati tevékenységét. A táltosok *Piliszentilék* és *Vöröskő* környékét szállták meg; a „*szeredások*” mágus-papjai a Pilisszentkereszt melletti *Klastromkertet* és a *Tüskés-hegyet* (a Sárkány-oldallal). A buddhista-manicheista „hármasság rendszer” egyes elemei az Atya, a Fiú és a Fényszűz tisztelete köré csoportosultak. Eszerint *Dobogókő*, a *Holdvilág-árok*, illetve *Pilis-marót—Hábod* voltak a központjaik. A „*hinduizmus*” párhuzamos hármasságából Brahma az „*atyai*” tulajdonságok képviselőjének tekinthető, Visnu a Fényszűz rokona, Siva a Fiúé. Szent helyeik: *Tornyos-hegy*, *Prédikálószék*, *Fehér szirtek*.

A „*páros*” rendszerek a „*hármasságoknak*” bizonyos értelemben *antagonistái*, bár nem egyöntetű módon és nem egyenlő mértékben. Attila Budát „*ütötte ki*”, a mazdaisták („*mágusok*”) a manicheistákat. Az előbbieket (a táltos, a mágus) mint egyfajta „*harcias*” elem képviselői, mindkét „*páros*” rendszerben megtalálhatók; a „*békés*” áldozatok viszont a két, egymással párhuzamosan futó „*hármasságon*” belül mintha kitüntetett módon a buddhista-manicheista arcvonalba tömörülnek. A „*hinduista*” triász láthatólag „*fölötte lebeg*” az ilyen típusú vetélkedéseknek. (Talán azért, mert benne már eleve adva van a „*harcos*” és a „*békés*” elem, egyszersmind a kettő kiegyenlítésének markáns képviselete is.)

A felsorolt szakrális helyszínek (különböző típusú szentélyek) belső szervezeti rendje esetről-esetre különbözőképpen alakult. Itt elég annyit megjegyeznünk, hogy az összes többitől eltérően a buddhista-manicheista központok mindhárom önmagán belül két-pólusúnak mutatkozik — mármint a hivatkozott vizsgálatok szerint. Így a *dobogókői* szentély „*együtt lélegzik*” a *Három forrás* vidékével; a *Pilismarót* fölötti *Szekevény-hegy* a *Malomvölgy* egy pontjával; a *Holdvilág-árok* „*feje*” pedig a *Bölcső-heggyel*.

A „*szent helyek*” védelme is más-más módon szerve-

ződött meg a különféle vallásalakulatok hatókörében. A két „*harcias*” irányzat közül a táltos-karakterű egyáltalán nem létesített külön védővezetet szentélyei körül, ehelyett maguk a szakrális helyszínek árulnak el olyanfajta erődtípus-sajátosságokat, amilyenek jórészt minden emberi beavatkozás híján is előadódhatnak a pilisi háromszögnek ezeken a pontjain. A másik „*harcias*” áramlat képviselői, a „*szeredások*” (mágusok) szintén természetes véderőt alkalmaztak vallási központjaik körül, de ők nem hegyi erődtípusokkal, hanem mocsarakkal vették körül magukat. A „*békés*” közül a buddhista-manicheista „*kiválasztottak*” mindhárom esetben valóságos erődgyűrűben fészkelnek; a „*hinduizmus*” vallási irányítói közül viszont csak a Visnu-hívókról mondható el ugyanaz, míg a Brahma-központ „*egy szentély — egy vár*” kettős rendszerben működött, a Siva-szentély mellé pedig karéj- vagy szárny-alakzatban sorakoztak fel a védelmi célzatú létesítmények, a *Klastrom-szirtektől* ÉNY-i irányban egészen a *Háromszáz garádcsig*.

(Csak zárójelben jegyezhetjük meg itt: a másik „*ingás*” kutatási vonal *naprendszeri*, *galaktikus*, illetve *univerzális* léptékben jelentős „*érzékeny*”, pontokat fedezett fel a pilisi háromszögben. Ezek, ha nem is közvetlenül, de áttételesen bizonyára összefüggnek az előbb ismertetett szentély-rendszerrel. Hogy a szóbanforgó területen egy szigorúan geometrikus jellegű „*kozmosz*” tájékozódási rendszer szerkesztési vonalai is kimutathatók — per analogiam *Nazca*, illetve *Glastonbury* —, arra már a hetvenes évek vége felé felhívta a figyelmet *Molnár Etelka*, majd az ő rekonstrukciós kísérleteinek ismeretében *Zelkó Zoltán*. Észrevételeik részletes publikálására azonban tudomásunk szerint mindeddig nem került sor.)

Nem lehet célunk itt egy olyan kutatási irányzat eredményeinek teljességre törekvő ismertetése, amely irányzatnak egyelőre még a létjogosultsága is szinte napról—napra megkérdőjeleződik mind a „*szakmai*”, mind az általa eléggé drasztikus módon befolyásolt laikus közvéleményben. Utalhatunk rá, hogy a fenti vázlatos beszámolóban itt-ott feltűntek olyan kifejezések, illetve „*meglátások*” is, amelyek szorosabb—lazább rokonságot mutatnak az elmúlt fél évszázad emigrációs magyar őstörténet-kutatásának néhány jellegzetes helyszín-kijelölési, illetve hitélet-rekonstrukciós ajánlatával. (Elsősorban *Badiny Jós Ferenc*re és *Fehér Mátyás Jenő*re lehet itt hivatkozni.) A megfelelőek egy része, úgy véljük, magától értetődik. Mint ismeretes, Rabindranath Tagore is kékné látta az eget, Petőfi Sándor is. Ha alkalmuk nyílt rá, így is nyilatkoztak. Ebből a *kétségbevonhatatlan tényből* azonban nem következik az, hogy Petőfi „*hatott*” volna Rabindranath Tagoréra — vagy éppen megfordítva! (A példa természetesen fiktív, a nevek másokkal felcserélhetők.) Sokkal kézenfekvőbb feltételeznünk, hogy a két nyilatkozat azért hasonlít egymáshoz ennyire szembe-szökő módon, mert az ég — a tárgyalt összefüggésben — *valóban kékné mutatkozik*.

Más kérdés, hogy vajon időszerű feladatnak tekinthető-e ma az „*álomlátásban*” feltárujt szentély-, illetve erőd-

rendszer effektív, csákánnyal—lapáttal történő feltárása? A válaszunk itt, nem is túlságosan óvatos hangsúlyozással: *nem!* Az emberiség jelenlegi tudományos-társadalmi „elitje” napjainkra kellőképpen bebizonyította, hogy sem szellemileg, sem fizikailag nincs felkészülve ilyen „ásatag” értékek tartós működtetésére, de még a működésképtelen állapotban való fenntartásukra sem. Elég, ha Mezőpotánia, a Távolkelet vagy Középamerika „feltárt” és „konzervált” templomvárosaira utalunk, amelyeket éppen korszerű feltárásuk sodort a végleges pusztulás szélére.

Hogy most miért tartottuk szükségesnek mégis ennyi mindent „elárulni” a pilisi háromszögben rejlő „ásatag” értékekről? Azért, mert meggyőződésünk, hogy ezek a kincsek nem csupán a mieink — végső soron az egész emberiségre hagyományozódtak. Akik az elpusztításukra (letagadásukra, feldarabolásukra, átcfrnkzésükre stb.) törekcsenek, úgyis mindent tudnak róluk, és mindent meg is tesznek céljuk elérésére. De akik *védeni, menteni* akarják az itt szunnyadó értékeket, azokra talán ráfér a felvilágosítás.

A közzététel szempontjairól

A pilisi háromszögre vonatkozó „alternatív” kutatási vonal reprezentatív termékeiből olyanokat igyekszünk itt — az *Országépítő* szerkesztőségének felkérésére — közreadni, amelyek együttvéve teljes képet rajzolhatnak elénk az ilyen irányú próbálkozásoknak mind az eredményeiről, mind a módszertanáról. Az frásokat nagyjából eredeti publikálódásuk időrendjében állítottuk sorba. Ha egy-egy szerző több művében is foglalkozott a Pilis-kérdéssel, akkor általában arra az frására esett a választásunk, amelyik a legnehezebben hozzáférhető könyvben vagy folyóiratban látott először napvilágot (emigrációs sajtótermékek, szűkebb szakmai érdeklődést kielégítő periodikák stb.); illetve amelyik az adott terjedelmi keretek között megtézésünk szerint a leghitelesebb, egyszerűsített legidőállóbb megfogalmazását adhatja a szerző elképzeléseinek. Ez utóbbi szempont vezérelt akkor is, amikor a „hivatalos” álláspont egyik reprezentánsától, Gerevich Lászlótól nem valamely szak-tanulmányából, hanem egy napi-, illetve egy hetilapban közzétett, összefoglaló jellegű megnyilatkozásából idéztünk ide két jellemző részletet.

Miután tudomásunk van egy előkészületben lévő kiadvány-sorozatról, amely részletes jegyzet-apparátussal, függelékében pedig a hivatkozott teljes forrásanyag két-nyelvű mellékelésével kívánja közzétenni a Pilis-kérdésre vonatkozó legfontosabb „apokrif” frásműveket, itt közölt szemelvényeinkben korrekciók és megjegyzések nélkül, eredeti formájukban — a rövidítéseket a szokásos módon jelezve — közöljük a kiválasztott frásokat.

Talán közhelynek hat majd, befejezésül mégis le kell szögeznünk: jelen összeállításunkkal nem „megoldani”, hanem csupán *felvetni* kívántuk a Pilis-problémakör általunk ma legfontosabbnak ítélt kérdéseit. (A „ma” időpont-megjelölés 1990 júliusát jelenti.)

Hivatkozott irodalom

Belitzky János—Sashegyi Sándor: Pomáz. (A magyar föld és emlékei.) Anonymus Könyvek, Budapest, 1939.

Buzinkay Géza: Kő se mutatja helyét. A királysírok pusztulása. Corvina, Budapest, 1986.

Csontor Tibor: Titokzatos „sziget” a Balatonban? (Beszélgetés Zalkó Zoltánnal.) Ifjúsági Magazin 1983 január, 18—20. o.

Fix, William R.: Pyramid Odyssey. Mayflower Books, New York City, 1978.

Gerevich László: Középkori kövek. (Pilisi és dömsödi ásátások. A korai gótika első emlékei.) Magyarország IX. évf. 50. (463.) sz. 1972. december 10., 46—47. o.

Gerevich László: A pilisi cisztercita apátság. Kiadja a Középdunavideki Intéző Bizottság támogatásával a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre, 1987.

Grandpierre K. Endre: Aranykincsek hulltak a Hargitára. Népszava Kiadó. Budapest, 1990.

Györfly György: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1977.

Hankó Illdikó: A magyar királysírok sorsa. Budapest, 1987.

Henszlmann Imre: A Székes-Fehérvári ásátások eredménye. Pest, 1864.

Katona Tamás (szerk.): A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Magyar Helikon, Budapest, 1979.

Képes Krónika. Magyar Helikon, Budapest, 1964.

Kovács Péter: Megjegyzések Székesfehérvár középkori topográfiajának kutatásához. Alba Regia, Székesfehérvár, 1972. 261—267. o.

Maróthy—Meizler Károly: Új Magyarországot! Prohászka, a napbaöltözött forradalmár. Prohászka Ottokár eszmevilága, értékelése. Szemelvények összegyűjtött munkái 25 kötetéből. Editorial PANNO-NIA, Buenos Aires, 1960.

Németh Péter: Az Árpád-kori Buda a Pilisben. Kézirat, a Nemzeti Múzeum Adattárában, 1955—1958.

Németh Péter: Ismeretlen romok a Pilisben. (Új történelmi feltételezések.) Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires, 1970. I. évf. 6. sz., 84—100. o. (Rövidített változata: Budapest, 1967. 7. sz.)

Németh Péter: Miért volna csak romantika Attila és Árpád sírjának kutatása? Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires, 1971. II. évf. 4. sz., 551—556. o.

Pap Gábor: Gyorsjelentés a korona-kutatás állásáról. Vonzáskör. NME, Miskolc, 1987. 38—57. o.

Pap Gábor: Fényhimmusz. Kappadókia barlangszentélyeiben. Kós Károly Egyesülés—Mandátum kiadása, 1990. (Előkészületben.)

T. E.: Régészeti kincsek a Duna-kanyarban. (Beszélgetés Gerevich Lászlóval.) Magyar Nemzet XXXI. évf. 67. sz. 1975 március.

Vértessy György: Fehéregyháza kérdése I—IV. Dunakanyar Tájközzötő 1974—1977.

Vértessy György: A régi térképek és metszetek jelentősége a helytörténelmi kutatásokban. Geodézia és kartográfia. A MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatalának, valamint a Geodéziai és Kartográfiai Egyesületnek a lapja, XXVII. évf. 4. sz. 1975. 273—287. o.

Vértessy György: Történelmi barangolás Fehéregyháza körül. Valóság 1976. 6. sz. 67—80. o.

Vértessy György: A harmadik Buda térképes emlékei. Geodézia és Kartográfia, XXIX. évf. (sic!, szám-jelzés nélkül), 1977. 114—119. o.

Vértessy György: Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról. Földmérő. A Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat lapja, XXIV. évf. 7—8. sz. 1978. július—augusztus, 10—17. o.

Zolnay László: Az elátkozott Buda — Buda aranykora. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

A Pilis hegyén

Mennyit jártam-keltem, mennyit méláztam én is a Pilis hegyén, akár Szántóról, akár Esztergomból vagy Pomázról jövet, a hajdan híres pilisi apátságának forrásánál. Az apátság elpusztult, s romjait sűrű csalit borítja; arculata földbe temetkezett. De van itt valami, ami megmaradt, s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: az szóba áll velünk s kigyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlékek tüzeit: az megéreztetni velünk annak az *első európai renaissance-nak itt járt fényeit*. S mikor szól és lángba borul, akkor *hét száz év előtti gondolatok* s ötletek *tűzesőjében látjuk meg a hegyet* s meghallhatjuk a régi élet idevetődött hullámainak mormolását.

A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt annak az antidialektikus szellemnek, mely ütközött az aristotelesi előnyomulással s ugyanakkor *szent berke volt* a XII. századbeli *misztikának*, mely a *szereket fölénységét hirdette ész és tudás fölött*. Ez a testvérpár, vagyis a még meg nem bolygatott realizmusnak s a misztikának szelleme járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit, s beszélt franciául s latinul a bükkfákkal s tölgyekkel; vonzotta a hegy barlangjaiba a remete pálosokat, s valamiféle fehér mágiával riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait. Mennyire új, csodás világnak színhelye volt akkor a Pilis hegye s az az erdős háromszög, melynek Buda, Esztergom, Visegrád mindmegannyira védvéra.

Nekem a Pilis szent hegy, s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjébe.

Itt állt hajdanában a III. Béla kiváló magyar nemzeti királytól alapított pilisi cisztercita monostor. Béla Konstantinápolyból jött, s onnan hozta az érdeklődést az élet s a szellemi áramlatok iránt; onnan hozta a tudomány szeretetét; de azt párosította azzal az érzéssel, mely őt a bizánci merevségtől s Bizánc megmerevedett gondolatvilágától a nyugati civilizáció felé fordította. A Pilisen érzem meg III. Bélának *Nyugat felé való orientálódását*. Megérezhetném ugyan azt Budán s Fehérváron is, mert oda hozta II. Fülöp *francia király nővérét, Margitot feleségül*; de a Pilisen, ahová a francia Clairvaux-t telepítette, jobban érzem meg a nyugati szellemet, mely a dialektikusokban fészkelődött s Clairvaux-val ütközött.

Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallom én meg a Pilisen?

Ha a Nyugatnak akkori szellemi arculatára nézek, az a pillanata rögződik meg bennem, mikor ez a nagy alvó gyermek, a *frank germánság*, éppen szeméit nyitogatja, s egy új világ fényei tükröződnek rajta. A gyermek még torzonborz és fésületlen; de az öntudat hajnalrözsái már kivirulnak arcán, s szemében fények villannak meg, melyek

nem kívülről, hanem belülről gyúlnak ki rajta; sokáig pihent behunyott szemmel.

Ugyanakkor azonban, mikor a Nyugat így ébredni kezdett, föltámadt a dialektikusok túlzásával s az akkori intellektuellek szertelenségeivel szemben az egyházi ellenmozgalom, melyet Szent Bernát képviselt. *III. Béla* pedig úgy tett, *hogy mind a két irányzatot áthozta Magyarországra, s Veszprémben a párisi iskolák mintájára főiskolát szervezett, s azzal az akkori szárnyat-bontogató filozofálásnak nyitott hajlékot; a Pilisen pedig Szent Bernát szellemének, a bátor, erős, kemény hitnek épített monostort*. A Pilis így szent hegy lett, s rajta emelkedett a magyar ciszterci apátságok anyamonostora.

Szeretek a régi apátság csaliától benőtt romjai közt jární, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit.

Itt jártak a *magyar párisi diákok*. Itt járt Anonymus, Béla király névtelen jegyzője. Anonymus is párisi diák volt. Az egi völgyben letlepedett francia vallonok küldhették Párisba, de lehet, hogy odakerült III. Béla francia felesége révén, mikor a két ország barátságos viszonyban élt, s amikor Clairvaux fénye s a kezdődő párisi iskolák, a Notre-Dame, Sainte-Genéviève, Saint-Victor, Saint-Germain, Saint-Martin, Saint-Denis hírneve Párisba vonzották a diákokat. Szeretek itt úgy jární, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták idevetődött zaját hallom. Az biztos, hogy *Pilisen mindarról tudtak, ami a Nyugatot foglalkoztatta*.

Az a tavaszi napsugár, mely minden év húsvétja körül odaszegeződik a Pilis hegyére, a hegyoldalakra s az erdőkre, szimbolizálja nekem azt a régi ébresztgetést s azokat a keltegető ingereket, melyek hajdanában a *görög-mór filozófiából* indultak ki s ébresztgették a *román-germán őserőt* s jártak természetesen a Pilisen is. Mint ahogy az a tavaszi napsugár beleszúr a hulló lomb alatti pihenő magvakba, a hasadó csírákba s a behéjazott göbökbe, s azok attól repedeznek, nyiladoznak s ébrednek. Úgy volt az akkor, az *első reneszánsz*kor, mikor az aristotelesi filozófia a hit világába s a keresztény élet realizmusába belevitte a dialektikai szétszedést s a tudományos szisztematizálást.

Szent Bernátnak nem kellett ez a dialektikus vitázó kereszténység. Szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell. Ő a szeretet embere volt, s nem volt kedve a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Inkább égni akart s tűznek lenni, mint hidegen világitani a filozófia istálló-lámpáival!

Ennek a keresztény nagy élet-akarásnak s valóság-átfogásnak építettek a XII. században hazánkban is ciszterci kolostorokat. S így akik itt a Pilis erdőiben hét száz év előtt sétálgattak, azok mind nem fogalmak akrobatái, hanem a nagy akarásnak s a szentségnek kialakítói akartak lenni.

Leiki világuk olyan volt, mint az erdő, telve valósággal s titokzatossággal. Nekik nem theóriák kellett, hanem a *valóság*, mégpedig a legszebb kiadásban, mint szép, tiszta élet s mint *tűzes szeretet*. Az ő szemükben a *filozófia csak olyan szürke felhő* volt, mely azért van az

Könyves Kálmán és öccse, Álmos herceg, az utóbbi által alapított dömösi monostor előtt — Képes Krónika miniatúrája.

égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily bodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van. A legnagyobb tett pedig a szeretet; az a léleknek nagy, reális, sőt isteni gesztusa. Szomjasak voltak a Isten-ség csókjára, s a csókot fogadni s viszonzni akarták. De a csókhoz szerintük két ajak kell. A léleknek két ajka van; az egyik az értelem, a másik az érzelem.

Nekem kimondhatatlanul imponál ez a realizmus, imponál a lélek friss, eleven magvának s ösztönének ez a kitörése a fogalmak merev s rideg szféráján túlra. S akkor úgy szerettem nézni messziről, pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét; ezt a sötét kolosszust, ezt a fejetlen szfinxet, amint a tömeg brutális súlyával terpeszkedik szét s karmait az erdők redőibe rejti; ilyenkor megérezem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s theória fölött.

A Pilisen tehát ezt a történelmi levegőt szívom, s a Nyugatnak e kultúr-lüktetéseit s ébresztgetéseit érzem.

III. Béla látta Bizáncban az aranyos mozaikok mozdatlanlanságába s merevségébe fagyott, glóriás Krisztus-arcot, mely sötétben néz le híveire, s mely az állócsillagok mozdatlanlanságával s hideg sugárzatával tükrözik az élet folyamán, de azt felforralni nem képes. Ezzel szemben III. Bélának inkább az az élő, küzdő szellemi élet s annak áhítata kellett, mely francia földön izgatta a kedélyeket.

Ha e gondolatoktól körülrajozva leülök a pilisi romok mellett a díófa alatt fakadó forráshoz, mely az egyetlen, ami nem változott s úgy bugyborékol most, mint 800 év előtt, s ha tükrébe nézek, úgy látszik nekem, mintha azoknak a fiatalos, harcias kikezdőknek, Berengárnak s Abaelardnak s bresciai Arnoldnak, azután a komoly doktoroknak, no meg a csontvázvá aszott Clairvaux-i

Szent Bernátnak arcát látnám. Ezeket mind ismerték a Pilisen; az ő ötleteik s nézeteik, théziseik s disputáik járták itt az erdőt s az utakat Esztergom és Buda és Visegrád felé. Az ő gondolataik cikáztak errefelé, mint láthatatlan harcosok kardvillanásai.

De fűjnek Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reform-törekvések.

Megérezem itt azt a reform-szellemet az egyház elvilágiagsodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, püspökök s apátok világius kénye s uraszkodása ellen. Clairvaux ezekkel s elsősorban Clugnyvel is, meg akarta éreztetni az evangéliumot. Nagy gondolat bántotta; át akarta volna tenni a Hegyi Beszéd szövegét a provençe-i s burgundi énekek hangnemére. Voltak a Hegyi Beszédnek végig a történelmen mindenféle megzenésítő művészei, s mindegyikén megérezik, hogy hegyekről jön, hogy az Isten Fia lakodalmas házából való, s ezt a friss s a virágzó mezők illatát magával hozó szellemet érezték meg a XII. században azokon, kik Clairvauxból s Arcey-ből s nálunk a Pilisről jöttek.

A reform közvetlenül Clugny ellen irányult s a fekete bencések ellen fordult, s azt külsőleg is kimutatta azzal, hogy fehérbe öltözködött. Ezért fehérek a ciszterciek, s fehérek az alighanem igézetük alatt álló, a Pilis hegyén szerzett alakult magyar pálosok is. Magyarországon Pannonhalma a fekete barátoké, Pilis a fehéreké volt; két szent hegy, de a XII. század végén az érdeklődés s a figyelem s a lüktető reform élet Pilis körül rajzolt, s ezek az irányzatok s törekvések mint itt kavargtak a széles hegyhát körül.

Ki néz föl manapság ily meglátással a Pilis hegyére Pannonhalmával szemben?

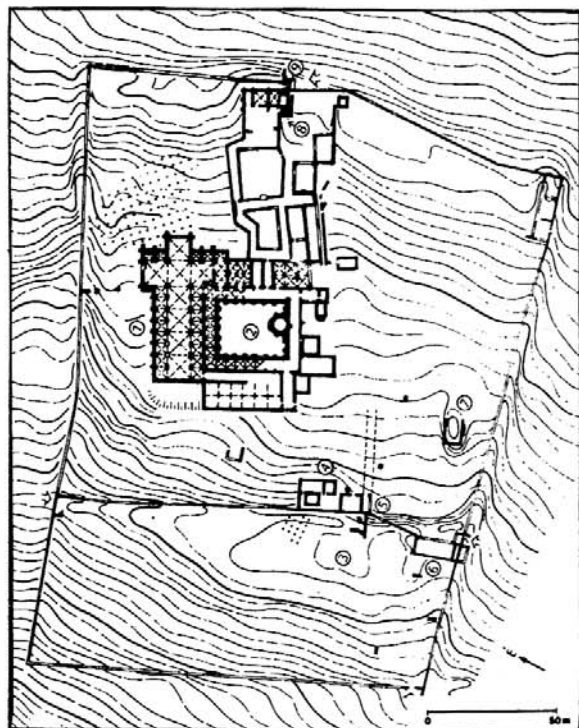
Pedig ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a meglekésített meglátásokra s ezekre a meleg megérezésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkünkben föltámasztott Magyarország támaszthatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot!

Merami Gertrúdot itt temették; látjuk Szent Erzsébetet, ki férjével, Lajos thüringiai gróffal, atyja második házasságára 1222-ben Magyarországra jön, s anyjának sírjához lovagol. Ide jártak a szent királynéanyok, boldog Margit, Kinga és Jolánta. Itt időzött szívesen Nagy Lajos király a francia barátok közt. Látni aztán itt magyar sorsot is, pusztulást s enyészetet, melyet a tatár, majd meg a török hozott ránk.

Az erdők illatába itt a régi misztika kincsei is bele vannak keverve. Csendjünkben meg-megszólalnak az Énekek-énekének szövegei. Szent Bernát kommentárjain, melyeket az Énekek-énekéről írt. [...]

Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekrengésekről, melyek hajdanában Codova felől Párison és Clairvaux-n át az egész nyugatot megrengették s itt is jártak. Körülöttünk ott ma is minden énekel; az erdők zúgnak, a harangvirágok csendet és szépséget harangoznak, a csipkerózsák ki-kigyúladnak, a mécsvi-

rágok világtanak; csak a lelkünk szürke s az érzésünk fásult. De álljunk bele a Pilis történetébe, múltjába, vonuljunk be az erdő beszédes csendjébe, s talán megtapasztaljuk mi is azt, hogy mennyivel jobb égni, mint tudni. Égni s élni... ez volt Szent Bernát pragmatizmusa. *S ez érzem meg a Pilis hegyén; megérezem, hogy a múlt a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a múlt is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bator, erős s jelenvaló öntudat él.*

A pilisi apátság területén föltart maradványok szintvonalas alaprajza. 1. apátsági templom; 2. kolostorudvar; 3. mesterséges tó; 4. műhelyház; 5. vízi malom és csatornája; 6. vendégház (?); 7. mélypince; 8. kapuház és istállók; 9. bejárati kapu. A csillagok a korábbi falu kemencéit jelzik, a keresztek a korai falusi (X—XI. sz.) és a ciszterci temetőt (Egyed E.—Gerevich L. nyomán).

Az 1927-ben írt tanulmány az alábbi kötetben jelent meg: Maróthy-Meizler Károly: Új Magyarországot! Prohászka, a napbaöltözött forradalmár. Prohászka Ottokár eszmevilága, értékelése. Szemelvények összegyűjtött munkái 25 kötetéből. Editorial PANNONIA, Buenos Aires, 1960. 59-65. o.

Sashegyi Sándor

Pomáz—Florentia —Sicambria—Ósbuda

Pomáz község a római korban érte el legnagyobb jelentőségét akkor, amikor már közelében a Dunán nemcsak átkelő révhely, hanem épített híd is állott Ulcisia Castránál, a mai Szentendrénél. A kelet—nyugat kereskedelmében igen fontos szerephez jutott, az áruk kicserélési helyévé vált s egyben erősen megerősített helyé is a barbár betörések ellen.

A Duna hídjá Ulcisia Castránál Trajánus császársága alatt épült K. u. 98 táján nem csupán a nyugat és a kelet kereskedelmének lebonyolítására, hanem a dáciai hadműveletek céljából is. Hadrianus uralkodása alatt ezen a fontos stratégiai vonalon a kereskedelem erősen kifejlődött s ekkor épült Szentendre és Pomáz között az ősi út, amely a Kőhegy aljában vonult. A korai középkorban a Kiev felé vezető kereskedelmi út vonult át rajta.

A nyugalom és béke Pomáz földjén ezen időkben is csak fogalom lehetett. Az állandó barbár betörések a fejlődést nagyban hátráltatták és így jelentős városi névóra nem is tudott emelkedni. A római császárok hiába erőlködtek, hogy a Duna túlsó felén táborozó barbár törzseket féken tartsák. *Jordanes* munkájában úgy emlékszik meg *Sicambriáról*, mint amely *Kr. u. 253-ban teljesen elpusztult*, tehát Gallienus császár idejéig állott fenn.

Az ezen időkben lefolyt barbár pusztítások arra engednek következtetni, hogy Sicambria Aquincummal egy időben pusztult el. A barbár törzseknek Pannóniából való kitisztítása után, Probus császár uralkodása alatt azonban már arról nyerünk értesítést, hogy csak a szomszédságában levő Aquicum épült fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a régi Sicambria is nem épült volna fel. Tény, hogy a római uralom ideje alatt ezután már nem találkoznak a Sicambria elnevezéssel. A középkori századok folyamán azonban még szerepel a Sicambria név. Ez látszik igazolni, hogy Sicambria is újra épült, de már fejlődése lassúbb volt, mint a szomszédságában levő Aquicumé. Lehetséges tehát, hogy Sicambria helyén új elnevezéssel új kolónia épült.

Diocletianus és Galerius császársága alatt új fejlődési időszak következett be Pannónia ezen vidékén. Új kolóniák, telepek és villanegyedek épültek környékünk majdnem minden szép déli fekvésű helyén. Az új kolóniák új néven válnak ismertté és valóságú, hogy a régi Sicambria helyén is hasonló új kolónia keletkezett. Itt merül föl az a régen vitás kérdés is, hogy hol állott Florentia? Salamon Ferenc és többek szerint a Duna-partján Szentendre környékén kereshető. [...]

A római uralom idején a Duna vize a mai Pomáz ó-holocén teraszai szintjében folyt le s így a keletnek

nyúló városi terasz-maradványok között védhető zugok alakultak ki.

Florentia — az adatok szerint — a dunai hajóhad állomáshelye volt és két erődből állott, Florentiából és Contra Florentiából. Florentiában székelte a dunai hajóhad prefektusa. Első esetben maga Galerius, császárrá választása előtt Kr. u. 300 körül. Házassága után sem hagyta el Pannónia ezen helyét, a családjával még császársága alatt is Florentiában lakott. [...]

A hajóhadnak Aquincum közelében, helyesebben — Salamon Ferenc szerint — afölött kellett állomásoznia. Semmi szűn alatt nem lehetett azonban a Duna azon részén, amely a barbár pusztításnak gát nélkül volt kitéve. Így pld. Szentendre, amely közvetlen a barbár területtel szemben feküdt, számításba sem jöhetett. A mai Pomáz, a római időkben szintén a Duna mentén, a barbár részekről már jóval távolabb, védetten, a mélyen nyugatnak törő Duna-kanyarban, sokkal inkább számításba jöhetett. Florentia helymeghatározásánál már magát ezt a tényt is figyelembe kell vennünk, mert az itt lévő római kori rom emlékeken kívül hajózásra vonatkozó leletanyagunk is van.

Az elpusztult Sicambria helyén így alakult ki ezen a tájon az új kolónia, az új erődök láncolata és a dunai hajóhad székhelye.

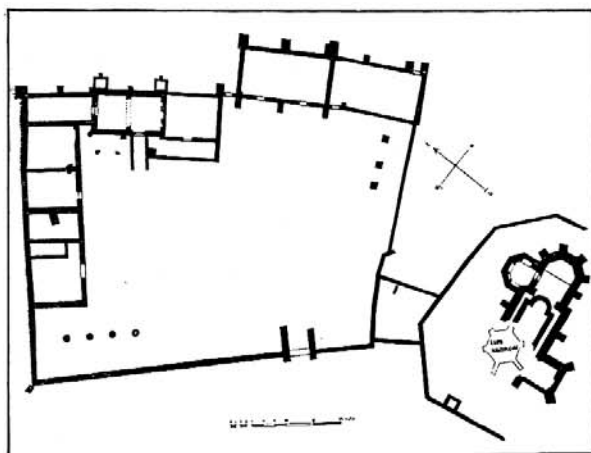
Galerius császár halála után azonban újból megkezdődtek a barbár támadások Pannónia ellen. A nyugalmat és rendet a következő római császárok sem tudták visszaállítani s csatát csata után vesztek el. Germánok, góthok, hunok, avarok, szlávok és különböző fajú népek törtek Pannóniára s igyekeztek azt birtokukba venni. A rémes pusztítások alatt Florentia sem kerülte el sorsát s többet a történelem lapjain már nem is szerepel.

450-ben Attila fejedelem hun seregei özönlötték el Pannónia területét s azt birtokukba is vették. A római uralom utolsó éveitől kezdve Attila fejedelem hunjainak Pannóniába való özönléséig terjedő időben vidékünk az enyészet fészkevé vált. A római imperium alatt épült villák (Pomázon: Kartal—Tavan vidékén, Szentendrén: Püspökmajor—Izbég—Pismány vidékén) őrtornyok, castellumok, castrumok (Pomáz: Tavan-vidékén) valószínűleg mind elhagyottan hevertek. A néhány századdal azelőtt elpusztult Sicambria-név a hunok Pannóniában való térfoglalása után újra megjelenik a történelem eme színterén, tehát túlélte a római uralmat és talán minden pusztítás ellenére is az ősi lakosság egy részének továbbélésére enged bizonyítani.

A középkori krónikák szerint Attila a Duna mellett, az ősi Sicambria romjai felett épített fényes palotában lakott. Sicambiát ez időkből Attila városának és Etzelburgnak is nevezték. Etzelburgban keresztény egyház is volt, amelyről a krónikák sűrűn tesznek említést. A leányfalusi hunkori leletanyagon szereplő díszítő elem, a kereszt is a fentieket látszik igazolni.

Hosszú időn keresztül Aquincum területét vélték Sicambiának. Azonban ott hun korszakból származó leletanyagra nem igen akadtak s ha Sicambria Aquincum

helyén lett volna, más bizonyító leleteknek ezt már igazolniuk kellett volna. A mai Buda helyére is igyekeztek beilleszteni Sicambiát. A mai Buda azonban csak a tatárdúlás után a XIII. században kezd települni. Kézai krónikájában olvassuk, amelyet a XIII. században írt, hogy Sicambria Ósbudával, vagyis Ó-Budával azonos. Ez az Óbuda azonban nézetünk szerint nem a mai Óbu-

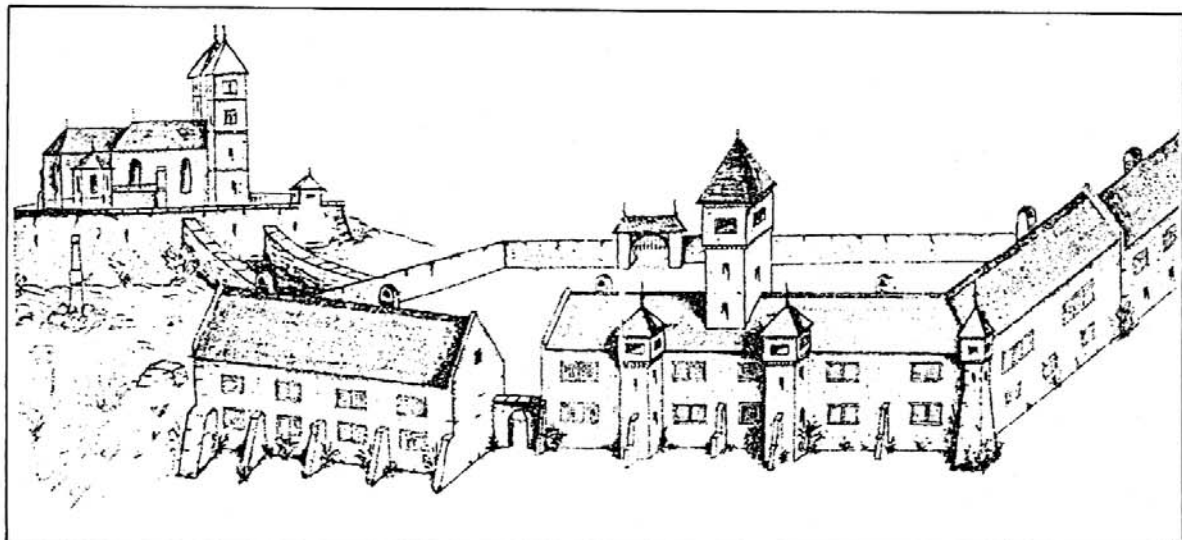
A pomáz-klisszai ásások alaprajza 1939-ben.

dára helyezendő, amit a következőkben látni is fogunk. A mai Óbuda Aquincum területével azonos. A kutatások, amelyek a késő római és hun kerámiai anyag alapján történtek, ahhoz az eredményhez vezettek, hogy kellett lennie a hun korszakban még egy nagyobb kolóniának is. Ez a leletanyag, ahogy Békásmegyertől északra haladunk, mindig sűrűbbé válik és egyre több késő római és hun kerámia leletre bukkanunk. Pomáz és annak közvetlen határában pedig oly meglepő mennyiségben fordulnak elő, már a föld felszínén is a késő római és hun leletek, hogy helymeghatározó bizonyosságot szolgáltatnak.

Részben ilyen alapon is kimutatható tehát Sicambria fekvésének helye, amit a nagy terjedelemben fekvő rom emlékek is igazolni látszanak. Minden vizsgálatunk eddigi eredménye arra enged következtetni, hogy a mai Pomáz község területén és annak közvetlen környékén állott a hajdani Sicambria, majd Attila városa, Etzelburg. A következő századok történeti dokumentumai igazolják is ezen feltevéseinket.

Attila halálával a hun birodalom is szétbomlott s nyomába az avarok 200 éves uralma lépett. Kr. u. 800-ban azonban már Nagy Károly császár frank légioi kezében volt Pannónia, egész a Duna vonaláig.

Nagy Károly császár a hun—avar seregek feletti utolsó nagy csatája Pannóniában a Duna észak-keleti könyvében folyt le, ott, ahol Attila városa s egyben az avarok fővárosa Etzelburg állott. Nagy Károly seregei a hun—avar seregek által megszállt várakat, megerősített sáncokat és a pogány templomokat mind elpusztították s a győzelem helyére a Duna közelében, a nagy hegyek aljába, egy jelentéktelen dombon, keresztény templomot építettek. A krónikák szerint ezen templomot nevezték a

A pomázi Klisszán feltárt „királynéi kastély” rekonstrukciója (Sashegyi Sándor hagyatékából).

későbbi századok folyamán Fehéregyháznak. A frank uralom sem volt soká életerős Pannóniában s Nagy Károly császár halála után az újabb keleti nép vándorlását feltartóztatni a Duna-vonalnál már nem lehetett. Szvatopluk szláv seregei is betörték Pannónia északi részén s pusztítva, rabolva nyomultak be az alig száz esztendő frank birodalom keleti részeibe. Kr. u. 900-ban azonban Árpád fejedelem honfoglaló seregei jelentek meg a Dunánál, Megyer (Káposztásmegyer—Budakalász) táján, hogy azon átkelve Pannóniát birtokukba vegyék.

Sicambria és Aquincum ezen időkben már elpusztultak és csak a hatalmas romok hirdették hajdani dicső múltjukat. Privina szláv fejedelem népe húzta meg magát védelmet keresve, a megmaradt romok között. Az őslakosság e vidéken már mind elpusztult vagy beolvadt az utána jövő népekbe és Árpád fejedelem valószínűleg már csak gyér pannonszláv népet talált e vidéken.

Árpád vezér a Dunán átgötörök a Noé hegyére állította először sátrát s onnan kísérte figyelemmel az átkelést és irányította a törzsek elhelyezését.

A hegyekkel övezett síkot a Dunánál Árpád fejedelem azonnal megszállta, a hegyek átjáróit megerősítette és a hegyek aljában az elpusztított Attila városában, vagyis Sicambiában tartotta székhelyét, ahol a régi palotákat megújította.

Ezen első szálláshelyet eddig helytelenül a mai Szekesfehérvárra helyezték, ami sem Megyerhez, sem pedig a Dunához közel nem esik. A Noé-hegy pedig valójában ott van Pomáz felett és nem más, mint a mai Kőhegy. A kömnyék népének ajakán még ma is hallható az a legenda, hogy Noé ezen a hegyen kötött ki a vízfözön után. Ez a legenda pedig a hegynek ősi nevétől ered csupán. Ha felmegyünk a Kőhegy tetejére, ott látjuk magunk előtt mind azt a területet, ahol Árpád fejedelem átkelve a Dunán, seregeivel elsőfözből telepedett le Pannónia földjén. Húsz napot töltött Árpád övével Attila városában és

ekkor fiait, vitézeit és főbb embereit birtokokkal és várrakkal ajándékozta meg, — írja Anonymus. Rokónának, Korcán vezérnek, Attila városán kívül adott birtokot és ott várat építtetett. Korcántól származott a Kartal nemzetség, amelynek ősi, Árpád fejedelemtől nyert birtokai még a mai napig is fenntartották az Árpád-kori nemzetség nevét Pomázon. (Kartal-dűlő, szlávosan Orlovác).

A kelet—nyugati irányú kereskedelmi út, amint a Duna vonala megszűnt országhatár lenni, vesztett jelentőségéből és a szóbanforgó helységek (Pomáz—Szentendre) fejlődésére is kihatással volt.

Kr. u. 907-ben a honfoglalás nagy munkája már befejezést nyert s a honszerző Árpád fejedelem is elköltözött az élők sorából. Tiszteleggel temették őt el egy kis folyónak forrása felett — írja Anonymus —, amely kőmederben folyik alá Attila király városában, ahol a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Fejérek hívtak...

Több középkori okmány szól amellett, hogy Fehéregyház Sicambria területén állott. A XVIII. században fró Bél Mátyás szerint, Fehéregyház helye a Kalász és Pomáz közti romemlékek sorában kereshető. Pomáz és Kalász között tényleg több helyen is találkoztunk középkori romterülettel. Itt jegyezzük meg, hogy sokkal fontosabb jelentőségük van azonban ezeknek a rom emlékeknek, mint ahogy az első pillanatban látszik. Ásatásaim eredménye ugyanis azt bizonyítja, hogy Pomáz területén nem a kis Pomáz falut, hanem ősi Budát kell keresnünk. Ez az oka annak, hogy a tatárjárás utáni Ó-Budára vonatkozó okleveleink nagyrésze tulajdonképpen a mai Pomáz területére — Ós-Budára — vonatkozik. Ezt a kérdést különben egy nagyobb munkánkkal is igazolni fogjuk. [...]

III. Béla király a szentföldre vonuló német Frigyes császárt Etzelburgban, vagyis Ósbudán vendégül fogadta, ahol vadászattal töltötték az időt. Ebből láthatjuk, hogy a mai Pomáz helyén álló ősi fejedelmi szálláshely kirá-

lyainknak még a XII. században is hajlékul, királyi palotát szolgált. [...]

A tatárdúlás után Ós-Buda már nem nyújtott megfelelő védelmet és ezért IV. Béla király Ós-Budától és Óbudától délre a mai budai várhegyen kezdette meg új város építését. Az ősi szállásbirtok felett legnagyobb részét az óbudai káptalan lett az úr.

1246-ban Özséb esztergomi kanonok több társával Vancsa István érsek engedélyével a Pilisben levő és Szántóhoz közel eső „Hármas barlang”-ba vonult. A „Hármas barlang” a jelenlegi pomázi határban, a csodás természeti szépségű Holdvilág árokban fekszik. Itt tulajdonképpen nem természetes eredetű barlangokkal állunk szemben, hanem kézzel kivájt földalatti helyiségekkel, amelyek sokkal korábbi keletűeknek látszanak a remeték idetelepedésénél. Ennek az érdekes helynek a feltárását is tervbe vette az Országos Magyar Történelmi Múzeum. Özséb a remetékkel megalapította a Pálos-rendet és 1250-ben a Hármas remete-barlang közelében felépítik első kolostorukat a Szent Kereszt tiszteletére. Ebben az időben a mai Szentkereszt község még nem létezett. Ennek közelében csak a pilisi apátság kolostora állott, a Pálos-rend első kolostora, a szentkereszti pedig a mai Podmaniczky-major szomszédságában levő 247 méter magas dombnak tetejére épült. Ez a kolostor a tatárdúlás után, a legsiralmasabb időben épült és régi egyszerűségének bélyegét még a romlelkekben is felfedezhetjük.

Ez a kolostor lett a Pálos-rend első anyakolostora, ahová boldog Özsébet, Benedek és István rendfőnököket temették el. [...]

1337-ben az óbudai várnak Miklós fia, László a várnagya. Az óbudai királyi várat — Castrum Veteris Budae — sokszor említik az okmányok és ezen várnak várnagysága nevezetes hivattalá lett és érdekes, hogy viselői csaknem mind pomázi birtokosok. 1339-ben Drugeth Vilmos a várnagy, 1343-ban Becsei Csata Imre fia Tötös, aki nemcsak királyi adomány útján jutott a pomázi birtokhoz, hanem sok részét vásárolta. 1343-ban Nagy Lajos király az óbudai királyi várat az összes jövedelmeivel tartozékaival együtt anyjának Erzsébet özvegy királynéknak adományozta. Okmányok nyomán tudjuk, hogy Erzsébet özvegy királyné Etele várában lakott. Ezután 1346-ban a ferencendi főnök a magyarországi főnököt felhatalmazta, hogy a — Sicambria területén — épült klarissza-zárdát népesítse be.

Láthatjuk, hogy az okmányok többfázisban említik Sicambiát és létezése nem lehet Bonfini koholmánya, amint azt eddig sokan hitték. Bonfini a XV—XVI. század fordulóján írt, az okmányok pedig jóval korábbi századokból valók.

1346-ban Lajos király anyjának, Erzsébet özvegy királynénak Ó-Budán a régi királyi kastélyok mellett új palotát építtettek. Az óbudai káptalan óbudai birtokából is elvett egy részt s azt is az új várhoz csatolta. [...]

Az ősi Kartal—Korcán-nemzetség birtokainak egy részén Pomáz, Csobánka, Szentendre és Kalász földjén helyezkedtek el az újonnan jött szerb menekültek II. Lajos király halála után. 1526-ban pusztult el az óbudai király-

női vár és Óbuda többi egyházi épülete is nem annyira a török seregek által, hanem az újonnan jött szerb telepések pusztításától, akik a Budára érkezett török katonákkal együtt portyáztak a környéken. [...]

1687-ben a pálosok kolostoruk felkutatására indultak, de azokat nem ismerték fel, mert mindenhol csak üszkös romokra akadtak.

1701-ben még ezeket az üszkös romokat is a levegőbe röptették, hogy Rákóczi felkelő seregei védelmi célul fel ne használhassák. Az ó-budai királynéi kastély ekkor tűnt el a föld színéről a többi egyházi épületeknek és templomoknak romlelkeivel együtt. Az udvari kamara szabadkezet nyújtott a romlelkek kibányászására s ezzel lehetőséget nyújtott az építkezéseknek.

Ott, hol ma ringó búzatáblák húzódnak, még pár száz évvel ezelőtt magyar élet virágzott s fejlődött. Templomok, kolostorok, falvak, községek álltak fenn és senki sem hinné el, ha ma már nem láthatná, hogy a két hold területen fekvő szántóföldről került elő a királynők óbudai, azaz később óbudainak is nevezett nagy várkastélya. [...]

Középkori kályhacsempék Sashegyi Sándor Klissza-dombi leleteiből (Pap G. felvétele).

Bél Mátyás szerint — Pomáz és Kalász között állt Fehéregyháza, Alba Maria Ecclesia, mely a magyarok megtérése után épült, minden valószínűség szerint Szent István királyunk idejében. A romjai tényleg ott is vannak egy major elhanyagolt parkjában és sürgős feltárássra várnak.

Az elmondottakra nézve bizonyítékul szolgál az a leletanyag, amely 18 éves kutatómunkám és főleg az elmúlt utolsó két esztendő feltárási munkálatai eredménye. Az anyag jelenleg az Országos Magyar Történelmi Múzeum birtokában van. Pomáz és környéke romlelkeinek azonban csupán csak kevés hányada lett eddig rendszeres ásatási munkálatokkal feltárva és valószínű, hogy a további feltárási munkálatok még sok meglepetést fognak nyújtani. [...]

Részletek *Belitzky János és Sashegyi Sándor: POMÁZ. A magyar föld és emlékei c. kötetéből.* (Anonymus könyvek, Budapest, 1939.)

Ismeretlen romok a Pilisben

(Új történelmi feltételezések)

Bártfai Szabó László 1935-ben, a régi Buda felkutatásáról írt egyik könyvében a következőket írja: „Az óbudai hegyek között barangolva, sokszor eltűnődtem azon, mennyi kérdésre nem ad a tudományos kutatás még ma sem kielégítő feleletet...”¹

Azok a kérdések, melyek megoldásán Bártfai-Szabó évtizedekig fáradozott, máig sem tisztázódtak. A legnevesebb mai szakemberek közös művében erről ezt olvashatjuk: „A honfoglalástól a királyság megalapításáig terjedő évszázadról igen kevés helytörténelmi adatunk van. E korszak építészeti emlékei pedig úgyszólván teljesen eltűntek. Homályban tapogatózunk tehát, amidőn fővárosunk történetének e korai korszakát próbáljuk felvázolni...”²

Hogyan lehetnek egy ország fővárosának történetében ilyen nagy fehér foltok, ekkora bizonytalanságok? Ezt a kérdést egy felfedezéssel kapcsolatos hosszas kutatómunka igyekezett tisztázni, hisszük, hogy eredményesen.

1955-ben a Pilis-hegység Dömös, Pilisszentkereszt, Esztergom közötti területén, nagyrésztben távol minden lakott teleptől vagy falutól, hegyi várak, ezeket részben összekötő, sok kilométerre terjedő fal, árok és sáncvonalak, várerődítményfalak, régi kövezett utak, vízduzzasztók és kolostorok maradványait — összefüggést mutató rendszerét — fedeztem fel. Hatalmas méretű, emberalkotta művek nyomait, épületek faragott, megmunkált köveit, kihalt emberi lakótelepeket és épületek alapfalait, cserépmaradványait találtam itt olyan területeken, ahol ezek létezését és összefüggésének jelentőségét a tudományos világ addig nem ismerte fel.³

Az építmény-maradványok származását kutatva, arra kellett következtetnem, hogy a Pilisben a honfoglalás utáni Magyarország királyi központjának maradványait találtam meg, annak a városnak a romjait, amelyet a krónikák adatai szerint a rómaiak korában előbb Herculiának, majd Sicambriának, a hunok, avarok idejében Attila-városának, majd a germánok Etzelburgnak, a magyarok pedig Budának — Vetus Buda — neveztek.

Ez a megállapításom ellenkezett az érvényben levő tudományos felfogással, amely szerint ez a régi forrásokból ismert város azonos a mai Óbudával. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia, majd a Művelődésügyi Minisztérium is jelentést kért tőlem kutatásaim eredményeiről. Természetes, hogy a több mint tizenhárom évvel ezelőtt megindított, teljesen új utakon haladó kutatásaim az eddigiektől eltérő eredményekre vezettek.

Az Árpád-kor krónikásai a XII. és XIII. századbéli frásaikban már elég sok adatot közöltek Attila városáról, Sicambriáról. Anonymus pl. azt írja krónikájában, hogy Attila, a hunok vezére a Duna mellett királyi lakot alkotott magának a felső hévízknél, azt erős falakkal megerősítette, s az ott talált régi műveket megújíttatta.⁴ Ezt a várost az ő korában a németek Etzelburgnak, a magyarok Budavárnak neveztek. „Anonymus” krónikájának további részében ezt az Attilaváros-Budát úgy szerepelteti, mint ahonnan a magyarok vezérei hódításukra kiindultak. Ez volt tehát a vezéri, majd a királyi központ. Árpád haláláról azt találjuk a krónikájában, hogy Árpádot 907-ben tisztességesen — tehát nagy díszszel — egy kis patak fejenél temették el, Attila városánál, ott, ahol később, a magyarok megerősítése idején templom épült, melyet Albának neveztek Boldogasszony tiszteletére.⁵

Kézai Simon, az Árpád-kor másik pap-krónikása a XIII. századból származó, a hunok történetével foglalkozó krónikájában Pannónia elfoglalásáról, a rómaiakkal vívott nagy csatáról azt írta, hogy a hunok Sicambriánál keltek át a Dunán, ott aratták nagy győzelmüket, és a harcban elesett vezéreiket az Országútnál, a Köves-völgy-nél temették el, ahol a „Bálványkő” volt. Ez a Sicambria lett Attila városa, melyet a németek Etzelburgnak, a magyarok viszont Budának neveztek.

Helytelen volna az Árpádok korában írott krónikák adatait szó szerint értve bizonyító erejűnek elfogadni, de még nagyobb hiba lenne ezeket a korabeli tudósításokat figyelmen kívül hagyni akkor, amikor korszakuk hagyományainak vizsgálataiból kell kialakítanunk a királyi központ helyrajzi fekvését és képét...

A régi Buda fekvésének korábbi megállapításakor, úgy látszik, valami tévedés történt, s ezt a török hódoltság utáni zűrzavaros idők számlájára írhatjuk. Adataink vannak arról, hogy az 1690. évi népszámlálásakor az egyesített Pest-Pilis-Solt vármegyék területén összesen csak 85 lakott hely volt, és ezek nagy részében is csak néhány ember élt. Az összeírók a jegyzőkönyvek szerint sok elhagyott falut, várost, „pusztát” találtak, melyek lakossága a törökök pusztító uralma alatt megsemmisült. Legtöbb ilyen elhagyott helynek még a nevét sem tudta senki sem megmondani.⁶ Nagyon sok régi lakott területet, várost, falut, pusztát új lakókkal telepítették be, és ezeknek a telepéseknek a régi nevekről természetesen már fogalmuk sem volt, sem a régi hagyományokról.

Így született az a vaskos tévedés is, hogy az Alt-Ofen-re telepített németajkú polgárok az Ofen elnevezést a Buda-név fordításának vették, s így az Alt-Ofen elnevezést Ó-Budának fordították. Az Ofen név azonban ugyanúgy „kemencét” jelentett, mint a „Pest” szó. A névadó kemencéket a régészet a mai Óbudán ásta ki. Még legutóbb is került ki az óbudai földből egy ilyen ősi kemence. A Pest elnevezés is egyszerű fordításból ered, és az egész vidékre kiterjedt, a mai Buda neve is közismerten Pest volt évszázadokon át. IV. Béla a XIII. század közepén oklevélben intézkedik a pesti várról, és Zsigmond király a XV. században még a Pesti vár polgárainak

jogait újította meg.⁷ Ez a Kemence-Ofen-Pest volt a helyes ősi elnevezés, a Buda nevet csak attól kezdve viselhették, amióta az egyetlen, kizárólagos királyi székhely lett.

Schoenwisner István 1778-ban kiadott könyvében⁸ foglalkozott Vetus-Buda helyrajzi kérdéseivel. A mai Budán talált római kori leletekből s más adatokból azt állapította meg, hogy ezek a leletek Aquincum maradványai. Alt-Ofent a régi frásokban oly sokszor említett ősi Budával, Vetus-Budával azonosította. A régi Buda színterét tehát Aquincum helyén volt. Ezek után a leghatározottabban tagadta azt, hogy a honfoglaló magyarok a Sicambria nevű város romjain építették a későbbi Budát. Nyíltan csalásnak minősítette azt a Bonfini által ismertetett kőfeliratot, mely szerint a várost a rómaiak korában a Sicamber légio katonái építették volna újjá és ekkor a maguk nevével nevezték el Sicambiának.⁹ Schoenwisner nem óhajtotta észrevenni, hogy Sicambria és Aquincum-Óbuda adatai nem azonosak, hogy két különböző városról beszéltek a régi adatok is. Így egészében tagadta Sicambria létezését, azt állítva, hogy azok, akik Sicambria és a régi Buda azonosságát állították, általában Bonfini hamis adataira támaszkodtak.

Ugyanezért mégis kénytelen volt elismerni, hogy: „*már a Bonfini-féle kőfeliratának közzététele előtt igen sokan voltak, akik arra a meggyőződésre jutottak, hogy a régi Buda valóban Sicambria romjaira épült...*” (270. old.) A régi frásokban, krónikákban stb. található ilyen szövegeket egyszerűen mesének minősítette. Könyvében cáfolni igyekezett azt is, hogy létezett Sicamber-légio a római seregben, amint azt a Bonfini-féle felirat állította. (202. old.) Elismerte azonban, hogy Tacitus, Claudius és Plinius is írt már a Sicamberek seregeiről, mint a rómaiak szövetséges csapatairól. (263. old.)

Figyelemre méltó azonban, hogy a Sicamberekről szóló első hírek a római történelemírásban akkor jelennek meg, amikor Pannoniát hódításaik révén megismerték. Azt, hogy a sicamberek Pannónia-beli népek voltak, jelzi az is, hogy a rómaiak először a trákok ellen vonultak fel. — Mint jó német — Schoenwisner elfogadta Althammernek azt az állítását, hogy a sicamberek a Rajna mellől származtak, pedig ez az adat csak arra az időre vonatkozik, midőn a sicamberek a Rajnán keresztül átvonultak. Hiszen már Herodotos írt a Duna melletti „sican”-okról.¹⁰ Schoenwisner nem vett tudomást az olyan adatokról, amelyek a sicamberek Duna-melléki származásáról szólnak. (Ursperg, frank-történelem, Albericus stb.), valamint arról sem, amit erről a Kézai-, Thuróczy-, Sámbocki-, Budai-, Képes krónikák tartalmaznak, amelyek mind a Bonfini-kőfelirat közzététele előtti időkben íródtak és erős, megbízható hagyományt képviselnek. Ezek pedig mindannyian azt állították, hogy a régi Buda Sicambria romjain épült fel. Minthogy ezek az írások ismertették a frankoknak a Duna-melléki Sicambiából való származásáról szóló legendát is. A francia hagyomány szerint a frankok ősei Trójából származtak, és a Duna melletti Sicambiából indultak Nyugatra és értek el a Szajnához, ahol Párizst alapították, Páris trójai királyfi emlékére.

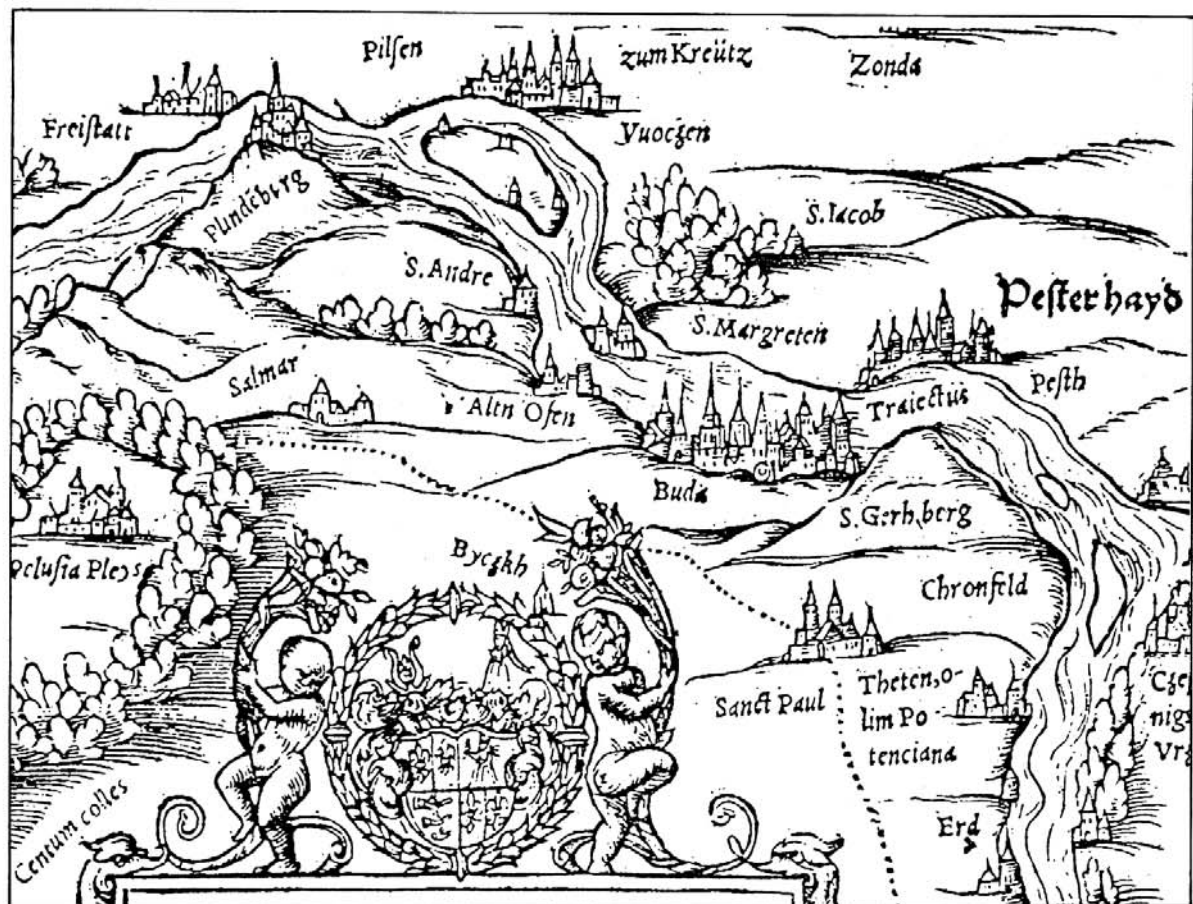
A népek nagy hagyományait helytelen volt ily egyszerűen mesének nyilvánítani. Az a tény, hogy a nagy frank birodalom megalapítóját, Chlodwigot Reimsben Remigius püspök: „*Hajtsd meg a fejed büszke Sicamber is imádd, amit eddig megégettél és égesd el, amit eddig imádtál!*” — szavakkal keresztelte meg, igazolja a „Jenda” régiségét, eredetiségét.

Ez a 496-ból származó szöveg nem lehetett azért sem alaptalan, mert az azóta finom alaposítással dolgozó régészeti és történelemtudományi kutatómunka összes eredményeit figyelembe vevő modern francia történelemírás is ugyanúgy Keletről, a Duna-mellékéről több hullámban is érkezett népekből származtatja a frankokat, sőt elődeiket, a gallokat is.

Schoenwisnernek az Aquincum-Alt-Ofen-Vetus-Buda teória elismertetése érdekében meg kellett döntenie az ősi hagyományt, hogy a királyi székhely, az eredeti Buda, Sicambria területén létezett valamikor. Ezért kellett tagadnia Sicambria létezését, pedig Sicambria valóság volt, voltak sicamberek, sicambriaiak, kellett tehát lennie Sicambiának is. Sicambria, mint helységnév, ősrégi, és Magyarországon a XIII. századtól (Kézai) a XVII. századig (Istvánffy) általánosan ismert helység volt. Kétségtelenül élő, létező város, hiszen Pilis-megye 1516. február 11-én kelt oklevelében és a váci káptalan 1528. június 15-én kelt oklevelében, mint egy területi vitát eldöntő helyrajzi pont szerepel Sicambria vízfele,¹¹ sicambriai malmok említésével. Oláh Miklós a XVI. század végén mint Sicambria városát említi.¹²

Schoenwisner állítása alapvetően hamis volt, hiszen ismerte a XVI. században élt Lázius Wolfgang bécsi egyetemi tanár adatait, említést is tett róla. Lázius pedig azt írta, hogy Vetus-Buda—Sicambria, Herculia (Castrum ad Herculem) helyén volt.¹³ A középkorban igenis jól tudták azt, hogy Aquincum volt a neve a mai Óbuda területén létező római kori városnak; Ortelius így is jelezte 1598-ban egy kora középkori, Pannoniát ábrázoló térképén.¹⁴ Az „Anonymi Descriptio Europae Orientalis”, melynek szövege 1308 táján keletkezett, már említette Aquincumot.¹⁵ Ismerte az Itinerarium Antonini szövegét is, abból pedig pontosan ismerhette Hercules Castra Esztergom-körményi helyzetét. Schoenwisner ismerte azt, hogy a „Gyógyító nympháknak” szentelt fogadalmi oltárt Esztergomnál találták, tudta, hogy Esztergomnál hévíz források voltak és hogy Anonymus Attila városát a felső hévízekenél fekvő városként jelölte és a „felső hévízek” megjelölés csak az esztergomi hévízforrásokat jelölhette, mert az alsó csoport volt a budai hőforrás, és így logikus lett volna a várost a felső, az Esztergom-körményi melegvízekenél keresni.

Am Schoenwisner korában nem volt kívánatos a magyar régészetnek egy tényleg magas kultúrájú magyar főváros romjait kiásni. Azt kellett látni a világnak, hogy Magyarország területén a rómaiak csináltak kultúrát, majd utánuk az osztrákok! Ez a gondolat kellett vezesse azokat, akik a régi Herculia-Sicambria, Attilaváros-Buda végleges eltüntetésén fáradoztak, de ezek persze osztrákok voltak. Sajnálatos — és csak a Schoenwisner körüli

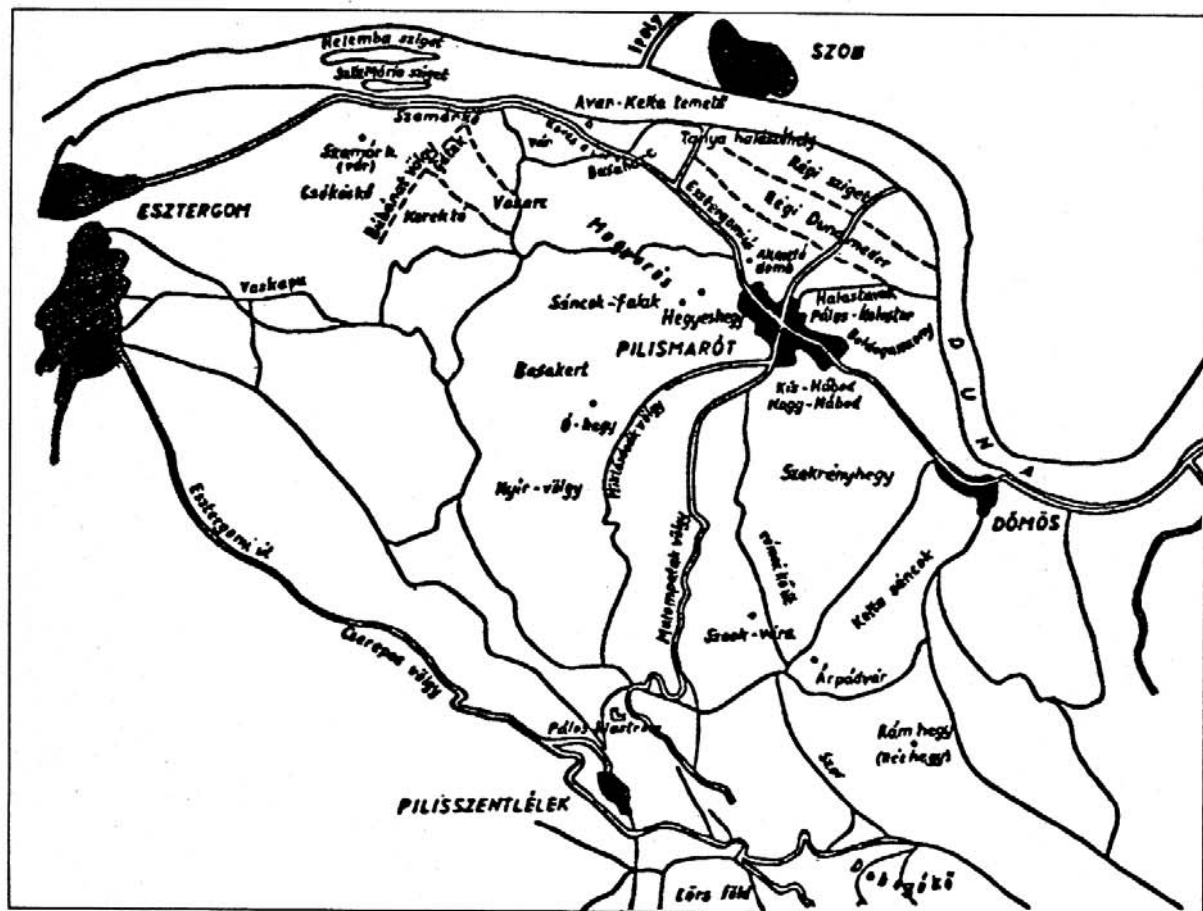
„Alt-Ofen” — Wolfgang Lazius 1556-ban készült térképén (Vértessy Gy. nyomán).

tekintélytiszteletnek és hatásának tudhatjuk be —, hogy ez a Vetus-Buda-Aquincum azonosítási teória két évszázadon keresztül fennmaradhatott, és így a későbbi Buda-kutatók is ezen az úton maradván keresték a megoldást.

Rupp Jakab, a Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott művében¹⁶ vita nélkül elfogadta Sicambria, Etzelburg, Buda azonosítását Óbudával, illetőleg Aquincummal, bár ő is láthatta, hogy a helyrajzi pontok nem egyeznek. Tudott arról, hogy a régi Buda határai a Pilis-hegy és az esztergomi polgárok által használt nagy út, a pilisi Pazanduk falu, a Hegyes- és Mogyorós-hegy körül volt (13. és 34. oldalak). Tudott a Buda-körméki pálos barátok Szentlélek és Szentkereszt kolostoráról (17. old.) és tudott a pálosok pilisszentkereszt, pilisszentléleki, Esztergom-körméki kolostorának azonosságáról (250. old.), tudott arról is, hogy Esztergom melegfürdőinél volt a Villa de Calidas Aquas, a Meleg-víz-falu, és hogy ez határos volt Budavárával (13. old.). Rupp Jakab tudta azt, hogy Buda határos volt a Mogyorós-heggyel, és egyúttal azt is tudta, hogy ez a Mogyorós-hegy Esztergom mellett volt (22. old.), tudott arról, hogy a budai, Szűz Mária szigeti apácák a budai, Vetus-budai előhegyeken levő Alba Ecclesia (Fehéregyház) előtt megkaptak egy hévíz-

patakon lévő malmot, hogy ez a malom a szentléleki egyháznak a közelében és ezek a birtokok Pilis megyében voltak (24—25. old.); hogy a Vetusbudai, Szűz Mária szigeti apácák Mátyás király rendeletére állandóan a visegrádi erdőkből kapták a tüzelőfát, így nem élhettek a mai Ó-Budán. Rupp pontosan száz évvel ezelőtt kiadott könyve elég adatot tartalmaz arra, hogy már akkor megállapíthatók volna a régi Budának a mai Esztergomhoz való közelségét. A királyi központ egészen a XV. századig a Pilis volt; a középkorban a szokásnak megfelelően az udvar a vallási központ — Esztergom — szomszédságában maradt.

Salamon Ferenc a múlt század végén a főváros megbízásából írta értékes művét, Budapest történetét.¹⁷ Salamon ismerte az Itinerarium Antonini római-kori útleírást, ismerte, hogy a Duna-várrendszerek összeköttetésére szolgáló Aquincum-Brigetio útvonalon Esztergom alatti helyzetben volt Herculia Castra. Salamon tudta, hogy Lázius Wolfgang 1535-ben járt ott, és azt írta le, hogy a régi Buda volt régebben Herculia-Sicambria. (89. old.). Ám Salamon, miért, miért nem, ezt az útvonalat erőszakos és értelmetlen indoklással áttette az Óbuda-vörösvári-dorogi völgyvonulatba (273. old.), így megszüntetve

A szerző által vizsgált terület térképe.

annak szükségességét, hogy tárgyalja a régi Buda és az Esztergom melletti Sicambria egyezésére mutató bizonyító adatokat.

Bárfai-Szabó László 1935-ben megjelent könyvét¹⁸ Györfly György a *Vetus-Buda* problémák legjobb összeállításának jelezte.¹⁹ Ebben a könyvben a szerző 187 *Vetus-Budára* vonatkozó oklevelet és oklevélkivonatot közölt, igen sok fontos helyrajzi adattal. Ezek tanulmányozásából megállapította, hogy a régi Buda határaitól készített, 1212, 1355, 1510. és 1524. évi, s más oklevelekben talált határleírások, helyrajzi adatok nem alkalmasak arra, hogy ezek felhasználásával a mai Ó-Budán ki lehessen rajzolni a régi Buda térképét.²⁰ Ugyanakkor a határjárás oklevelek adatait még így is megpróbálta Óbuda területére lerögzíteni. Tapasztalhatta, hogy az oklevelek Pilis-megyei területekről szólnak Buda szomszédságában. Az említett helyek: Pilis-hegy, Mogyorós-, Hegyeshegy, Szamárkő, Pazanduk falu, Bana-föld, Kovácsi, Kerekkút, Tanya halászhely, Uzaháza hegye, Ridegkút, az említett Szűz Mária sziget, Órs falu, Nyék, Felsőhévvizek, Alba-Ecclesia (Fehéregyháza). Olvashatta régi oklevelekben, hogy a Szűz Mária-szigeti apácakolostornak úgyszólván minden birtoka, háza, földje, malma stb.

Pilis-megyében, Esztergom közelében volt (170. old.). Hogy a régen keresett, Buda környéki Geyza-vásár nevű hely az Ipollyal szemben, Esztergomhoz közel volt, mindamelllett észlelnie kellett az oklevelek szövegéből, hogy ezeknek a helyeknek a leírásakor az oklevél-szerkesztők minden esetben legfőbb iránytadó vonalnak az esztergomi polgárok útját, az esztergomi nagy utat (Via Magna Strigoniensis) jelölték meg, mégsem revidálta az eddigi óbudai elképzeléseket. *Bárfai-Szabó* arról is volt tudomása, hogy a pálosok oklevél-kutatása szerint az Alba Ecclesia a Pilisben volt és nem a mai Óbuda területén (21. old.).

Gárdonyi Albert 1941-ben írt könyvecskéjében²¹ igen jó összefoglalóját adta a régi Budára vonatkozó adatoknak. Ismerte az eddigi Sicambria név régi használatát, azonban Schoenwisner alapján állította, hogy Sicambria nevű város sohasem létezett (8. old.), bár ismerte azokat az oklevelek adatait, melyek szerint a Sicambria elnevezés közelethely volt, és alatta a régiek nem Óbudát értették. (7. old.). Ismerte azokat az adatokat, melyek szerint ennek a városnak Esztergom szomszédságában kellett lennie. Ismerte az írásbeli bizonyítékokat az 1223. évi nagy tűzről, melyek szerint Esztergom és Vetus-Buda

egyszerre égett le (8. old.). Tudta, hogy Kézai szerint a hun—római csata Sicambiánál zajlott le, és ismerte a Kézai által említett csata — és temetkezési hely — azonosságát az Esztergom melletti Szamárkő területével. Tudott arról is, hogy az Alba Ecclesia (Fehéregyháza) azonos volt a Vetus-budai Boldogasszony templommal (12. old.), és hogy azt állítólag még Nagy Károly építette a frankok avarok feletti döntő győzelmének emlékére; de tudta Gárdonyi azt is, hogy az avarok csapatai a mai Buda területére nem vonultak be (14. old.). Végül frásbeli dokumentumokat ismert arról, hogy a régi Buda melletti Geysa-vásár, melynek helyét előtte is sokan kutatták — azonos volt a Felhévíz nevű helységgel, de arról is tudott, hogy ez a Geysa-vásár az Ipoly torkolatával szemben, Esztergom határához közel volt (21. old.). Megállapította ő is (Rupp után), hogy a felhévízi keresztetek rendháza, a Szentháromság-rendház mindig az esztergomi keresztetek Szent István rendházának bélyegzőjét használta, tehát azonos vezetés alatt volt. Ilyen szoros összefüggés nem állhatott volna fenn, ha a felhévízi Szentháromság-rendház — ahol eddig hitték — a mai Óbuda területén lett volna (58—59. old.). Felhévíz, amiről Anonymus is írt, csak az Esztergom-körméki lehetett, mert az volt a Duna felsőbb részénél. Gárdonyi észrevetelte azt is, hogy a Felhévíz elnevezés Anonymus idejében a mai Buda területére értelemesen volt (11. old.).

Szilágyi János már a legújabb ásatási eredményeket is ismerte, és könyvében mégsem vetette fel a gondolatát annak, hogy Schoenwisner is tévedhetett, pedig tudta, hogy nemrégiben Aquincumban egy téglakarcolatot találtak, ami igazolta egy sicamber katonai alakulat Duna menti területen való létezését, és tudta, hogy Schoenwisner Mária Terézia császárnő utasítására járt el, és hogy a bécsiek Aquincumból is elvitték az értékesebb leleteket.²²

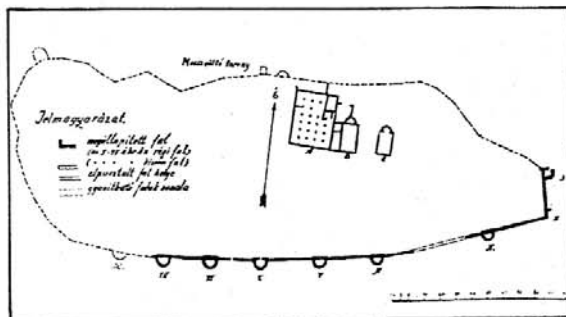
Úgy látszik tehát, hogy a kutatók mindig beleütköztek a hibás teória miatt az ellentétekbe. De miután az ásatók minden ásatásnál igyekeztek munkáikat sikeresnek feltüntetni, természetesen ez olyan magyarázatokat szült, amelyek a negatívumok mellett is sokakat megtévesztettek.

Semmi sem igazolja azt a feltevést, mintha Anonymus és Kézai Sicambiának, Attila városának a mai Óbuda területét tartották volna, sőt világos, hogy nem az akkor ismert Aquincumról írtak. A mai Buda területe hosszú évszázadokig is Pest néven szerepelt. Anonymus (LVII. fej.) is így említi. A mai Óbudán talált ősi kemencéktől származó „Ofen” a legősibb német neve a mai Budának és Óbudának. Az Ofen nevet már frásokban is használták a XIII. században erre a területre. Vetus-Buda nevé viszont a német szövegekben már a XI. századtól Etzelburgnak írták. Az Ofen és az Etzelburg elnevezés sehol sem szerepel semmilyen frásban egy helységre értelmezve, és sehol senki sem írta azt, hogy Ofen azonos lenne Attila várával. A mai Buda „Buda” nevét csak a régi Buda — latin szövegekben „Vetus-Buda” — pusztulása után vette át.

Kézai szerint Attilát szintén az országútnál, a Bál-

vány-kőnél temették el.²³ Kézai leírása szerint a magyarok a Dunán Pestnél és Szobnál keltek át a vízen (a mai Pilismarótnál), ahol akkor Szvatoplug várát vették be és ott ölték meg Szvatoplugot és állítólag Marót is.

Ortelius Abraham belga földrajztudós 1597-ben kiadott egyik térképén²⁴ „Herculia sive Sicambria” kettős névvel jelölte a várost, pontosan a mai Pilismarót térségében. Ezt a Sicambiát azonosította a régi Budával Bonfini is. Mint láttuk, Kézai a XIII. században már más, talán biztosabb, régebbi forrásból ismerte ezt az elnevezést. Ezek után már szinte természetesnek látszik, hogy a rómaiak egyik fennmaradt útvonal-leírása az ismert „Itinerarium Antonini”, valamint a „Notitia” római kori feljegyzés adatai alapján — mely szerint Aquincumtól kiindulva Ulcisia Castra (Szentendre) és Cirpi Mansio (Dunabogdány) után Herculia, Castra ad Herculeum következett — Salva Mansio (Esztergom) előtt. 1906-ban, a római-kori adatok egyeztetésének megállapítása után, régészeti ásatásokat folytattak Pilismaróton, és ott az akkori tudományos megállapítások szerint feltárták Herculia maradványait.²⁵ Ezt igazolja az egyik legutóbbi térkép: 1958-ban jelent meg, Dercsényi Dezsd ellenjegyzésével.²⁶ Az ásatásokat vezető Finály Gábor leírása szerint a feltárások során egy 820 méter hosszúságú, bástyákkal tagolt kőfal maradványai és azzal körülzárt dombtetőn egy 27—33 méter méretű oszlopcsarnok alapjait ásták ki. Finály a környéken talált sok római-kori pénz, téglák és cserépleltre hivatkozva a kiásott épületmaradványokat

A pilismaróti Hercules-vár alaprajza (Vértessy Gy. nyomán).

római-korinak tartotta, de maga is megjegyezte, hogy a pontos kormeghatározás érdekében szükségesnek látja az ásatások folytatását. Herculia előkerülése abban az időszakban történt, amikor Árpád vezér halálának ezeréves évfordulója alkalmával emlékművét Óbudán tervezték felállítani, és Fehéregyház Óbudán való elképzelését szent és sérthetetlen gondolatnak tartották. Senki sem vette észre, hogy Herculia Castra feltárása egyben Sicambria megtalálását jelentette.

Lübecki Arnold (1205—1210) között írt krónikája szerint I. Frigyes kereszteshadjárata alkalmával a német császár és kísérete Granban (Esztergomban) szállt ki hajójából, ott III. Béla vendége volt. Onnan a magyar királlyal átmentek Attila városába, Etzelburgba, azt megtétekintették, majd annak környékén vadásztak. Aztán ismét Granban vették át a magyar király és királyné

ajándékait, és indultak a hajóval a Dunán a Szentföld felé.²⁷

Ebből a leírásból is világosan megállapítható, hogy az Árpád-korban és később is oly sokszor szereplő Etzelburgot semmiképpen sem lehet a mai Óbuda területével azonosítani. Nagyon valószínűtlen, hogy egy vadászat és egy romváros megtekintése miatt az idős császár feleslegesen megtette volna az Esztergom és Óbuda közötti hatalmas utat oda-vissza, amikor úgyis arra utazott tovább. A Herculia—Sicambria—Pilismarót távolságú külön útra azonban elmehetett. Ez a leírás egyébként jól megkülönbözteti Gran-t (Esztergomot) és Attila városát (Budát), és igazolja azt, hogy Attila-város-Buda-Sicambria Esztergomnál volt, mint azt az Ortelius-térkép adata is mutatja.

Most ismét gondoljunk Kézai megjegyzésére, hogy a Dunán Sicambriánál átkelt hunok vezéreit és Attilát is a Bálványkőnél — Statua lapidea — temették el, az országútnál, a — cuve azoa — Köves-völgy oldalánál. Így a kapcsolatok még érdekesebbek lesznek, mert a mai Esztergom—Pilismarót határa mentén megtalálható ez a terület, ugyanolyan elhelyezkedésben, ahogyan Kézai írta.²⁸ A Herculia-Sicambria helyén lévő Pilismarót 1789-ből származó térképén ez a Kézai által említett országot Esztergom útjának van jelölve, és ugyanott megtalálható a Kövek oldala — cuve azoa — elnevezésű völgyoldal és terület, valamint a középkori elnevezések szerint a Szamárkő — Statua lapidea —, az ősi Bálványkő.²⁹

A Szamárhegy vagy Szamárkő elnevezés a középkori térítő barátok gyakorlatából született. A pogányok és pogány szokások megszügyenyítésére a Bálványos, vagy Bálványról ismert helyeket ők nevezték el Szamár jelzővel. Így Bártfai-Szabó László is ezt a régi Szamárkő elnevezést azonosnak tekinti a még régebbi Bálványkő névvel.³⁰

Figyelemre méltó adatot tartalmaz egy 1292. április 20-ról származó oklevél.³¹ Ebben az oklevélben, amely egy birtok adás-vételét rögzíti le, pontosan a mai Szamárhegy területének leírását kapjuk. Az oklevélben, mint helyrajzi pontok többször szerepelnek a „Szamárhegyi palotárom” és a „Szamárvár” elnevezések. Ez azt jelenti, hogy a Szamárhegyen az esztergomi országot, a Búbánat-völgy és a Szűz Mária-sziget környékén valamikor várpalota volt.

Azt tudjuk, hogy a hittérítő barátok szándékos névadása folytán Bálványkőből Szamárkő lett, de a Szamárvár elnevezést már ezzel nem lehet megmagyarázni. Egy várnak semmiképpen nem lehetett a neve Szamárvár. Itt, a mai Esztergom közvetlen szomszédságában ilyen elnevezésű várat egyébként semmilyen más ismert frás sem jelez. Ennek a várnak valamikor kétségkívül más neve volt, és itt ez a név közismert kellett, hogy legyen.

A középkori írások Etzelburgot, Attila városát teszik a mai Esztergomhoz közel. A honfoglaló magyarok vezérei először „Attila várában” — egy régi várban — telepedtek meg, és ott — a Szűz Mária-sziget mellett — alakult ki az ősi Buda vára. Attilát a Bálványkőnél, az országút és a köves-oldal mellett temették el — ez is az említett Szűz

Mária-sziget mellett van. A régi magyar krónikákból származó adatok szerint, melyeket török forrásokból (Tharikh-i Üngürüs) ismertünk meg. Attilát Esztergom mellett temették el. Ennél a Budaváranál a magyarok vezéreinek mindegyike épített magának várat, ezért a törökök ezt a város-központot Jedikulinak, Hétvárnak nevezték.³² Ennek a hét várnak létezését több forrás látszik igazolni, például Cselebi szerint Buda elfoglalásakor a törököknek négy várat kellett Budánál elfoglalniuk. A „hun-krónika”-ban Kézai azt is említi, hogy Attila első pannóniai udvartartását Scewen-nél tartotta, a Seven pedig kelta—angol nyelven hetet jelent.

Anonymus korában a királyok vára Buda volt, és csak azt tudták róla, hogy azt előzőleg Attila uralta. Ez a vár lehetett a pogány Bálványkőnél, és ebből lett sokkal később egy rosszindulatú német fordításból „Szamárvár”. Közismert az a tény, hogy a régi Budát minden német szövegben Etzelburgként említik. Egy rosszindulatú „elírás” már könnyen csinálhatott fordítást, amikor az Etzelburgot „Eselburg”-nak írták el. Így lehetett csak megérteni a Szamárvár elnevezést, és így lehetett Attila várából, Etzelburgból Szamárvár, és a hegyről Eselberg-Szamárhegy. Németnyelvű térképen a hegy tényleg Eselsberg néven szerepel. Az Etzelburg elnevezés a régi Buda várára vonatkozóan még Borbála királyné 1432-es, Holczer bécsi bíróhoz írt levelében így szerepel: „Unsem sitze is Eczelburg”.³³ Az esztergomi országútnál lévő Szamárkő — Chemarkw — neve viszont már András király 1212. évből származó budai határjárásai oklevelében is szerepel, mint az ősi Bálványkő akkori elnevezése. Kézai ezt nevezte az objektívnek tűnő latin Statua lapidea formában.

Ennél a pontnál érdemes kissé foglalkozni Knauz Nándor és a Szamárhegy kapcsolatával. Knauz esztergomi kanonok Simor János esztergomi primás megbízásából írt hatalmas műve, történelemfrásunk szempontjait tekintve, rendkívül jelentőségeltjes munka volt.³⁴ Szükséges azonban megállapítanunk, hogy az Alt-Ofen-i születésű Knauz Nándor, esztergomi kanonok pontosan a Szamárhegy tövében építette fel kastélynak is beillő magánvilláját. Knauz bizonyára a régi frások rendezése során juthatott olyan adatokhoz, amelyek érdekessé tették számára ezt, az ő idejében még teljesen elhagyott Búbánat-völgyi tájat, a Szamárhegy és a Csókákő tövében, hiszen az általa talált kelta sírkő, Solva hercegnő sírköve is a Szamárhegy környékéről származik. Ennek a sírkőnek eredeti fekvőhelye fontos lehetne az ősi kelta központ pontos helyének megállapításánál.

A kőbe véssett római-kori bizonyítékot, az „Ad Herculiam” szövegű feliratos követ a múlt század végén a Basaharc-nak nevezett területnél találták meg, mely terület felett a legmagasabb hegycsúcson László Gyula és Székely György professorok egy általam felfedezett hatalmas terjedelmű, kőfallal körülvett vár létezését ismerték fel. László professzor a rövid felszíni leletvizsgálat után ezt a várat őskori, vagy ókori várnak minősítette, később azonban a falnak faragott kövekből rakott része is előkerült, és Zádor Mihály egyetemi docens

vizsgálatai alapján kiderült, hogy itt és a szomszédos emelkedőn — Hideglelőskereszt — lévő, eddig római-korinak ismert felépítményeken középkori ráépítkezések is vannak. A Szamárhégyen ugyanolyan sziklába vágott falakat találtam, mint a visegrádi Mátyás-palota teraszképző sziklafalain. E terület hatalmas erejű ősi védelmi központnak látszik. Talán itt lehetett Hercules vára? Akkor viszont mi volt a Pilismaróton feltárt hatalmas oszlop-csamok? Az akkori jelentések szerint az ott talált épületnek négy sorban hat darab oszlopa volt, azoknak alapjai maradtak meg. A térképen keresve a régi elnevezéseket, útmutatásul a kérdések megoldására. Marótnál beleütköztünk két érdekes helységnévbe, ez a Kis-Hábad és Nagy-Hábad. Óbad nevű helyiség ismert itt a középkori oklevelekből; ez a középkori Óbad szó alakulhatott át idővel hábad-dá. Az Óbad régi francia szó és jelentése azonos a latin albával.

A Hábad—Óbad—Alba azonosság felvetődése azért érdekes, mert többek szerint (pl. Bonfini) az Alba-Ecclesiát még Nagy Károly frank király, római császár állította a pogány avarok leverése és megkeresztelése emlékére. A francia Aubadel-Alba virradatot és egyben Mária-Boldogasszonyt jelentő, ismert értelmezése a pogányok térítésére utal, és egyben a Hábadnál megtalált ősi Boldogasszony-templom maradványainak Pilismaróton való létezését emeli nagy jelentőségűvé. Ugyanígy fokozódik a jelentősége annak a ténynek, hogy a Pilis területe tele van Árpád-kori létesítmények maradványaival. Csak Pilismarót kisugárzási övezetében ismert a pilisszentléleki, pilisszentkereszt, klastrompusztai kolostor-rom, a dömösi prépostság maradványa, az esztergomi, visegrádi vár, és ehhez jönnek a most előkerült régi vármaradványok. A történelem adatai is azt igazolják, hogy a honfoglalás idejétől a királyi család főbb eseményei a Pilishez kapcsolódtak. Szent István király fia, Imre herceg egy pilisi vadászszerencsétlenség áldozata lett; I. Béla királyra Dömösön szakadt rá a trónszék; Álmos herceget és fiát, Bélát, Kálmán király Dömösön vakított meg; Álmos azután egy ideig a dömösi kolostorban élt fiával, a későbbi II. vagy Vak Bélával; Gertrud királynét a Pilisben ölték meg. Tehát úgyszólván minden király-tragédiánk a Pilishez kapcsolódott. Így figyelembe kell ma már venni Evlia Cselebi török világtudósának az 1660—64 évekbeli magyarországi tartózkodásáról írt beszámolóját.³⁵ Megírta, hogy Buda három órás kocsútra volt Gül Baba sírjától, ettől a sírtől 7000 szőlőskertet számolt meg Budáig, amely szerinte Esztergom kerületében volt, és azt is, hogy ott, Esztergom alatt valamikor egy nagy város volt, de amikor ő ott járt, a város helyén már csak szőlők és gyümölcsösök voltak: a törökök a város helyére erdőket, gyümölcsösöket, szőlőket ültettek. Cselebi frásából tudjuk, hogy Buda elfoglalása utáni napon a törökök kirendelték a lakosságot egy közeli térségre és ott 70 ezer embert lemészároltak. A magyar történelemírás csak egy ilyen szörnyű vérengzést ismer, azt, hogy a törökök Pilismarót határában 25 ezer családot gyilkoltak le.³⁶ Ez rávilágít Pilismarót nagy fontossági helyzetére. Erről a tömegmészárlásról egyébként Cselebi megemlékezik az

Alba Regia ostromáról írt sorokban is, ahol ugyancsak 70 ezer ember leöléséről írt. Figyelemreméltó jelenség, hogy ennek a nagy öldöklésnek emléke sem Székesfehérváron, sem a mai Budán nem volt meg soha sem, és a hivatalos történelemírás sem említi ezeket a helyek történeténél. A most előkerült adatok természetesen logikusan igazolják, hogy miért van meg ennek a tömegmészárlásnak az emléke itt, Pilismarótnál.

A Pilis uralmi központja nem a mai Esztergom volt. Hiszen tudjuk, hogy az ott lévő palotát I. Imre király 1198-ban már odaajándékozta az esztergomi érseknek,³⁷ így bizonyos, hogy a magyar királyoknak akkor máshol volt a lakóváruk, s ez már ennél is különb volt, mégis Esztergom közelében kellett, hogy legyen. Erről tanúskodik a pápa 1203-ban kelt oklevele, melyben úgy rendelkezik, hogy a magyar királyoknak csakis az esztergomi érsek nyújthatja az egyházi szentségeket. Ez logikusan igazolja azt,³⁸ miután naponta kellett találkozni az érseknek a királlyal, hogy a királyi vár közel volt Esztergomhoz. A magyar középkorban a királyi kancellária vezetői általában az Alba Ecclesia papjai közül kerültek ki. Az Alba Ecclesia — mondhatni — a királyi család egyháza volt. Anyira szokássá vált, hogy az albai prépostokból lettek a királyi kancellárok, hogy ezt végül jogszokássá emelték. Egy pápai vizsgálat megállapította, hogy a királyi kancellárság az Alba Ecclesiához tartozik.³⁹ Ezért is tartatlan az a régebbi álláspont, amely szerint a királyi kancellárok a mai Székesfehérvár egyházából kerültek volna ki; hogy az Alba Ecclesia azonos volt a székesfehérvári egyházzal.

A mai Székesfehérvár neve ősi keletű elnevezés. Anonymus krónikájának XLVII. fejezete szólt erről, amely elmondja, hogy Eudu, Esta vezér fia Árpád parancsára hogyan foglalta el a Dunántúl Duna-parti részét, és hogyan kapott ott Árpádtól birtokot, ahol Eudu várat épített, ahol „széket” alkotott magának, melyet azért Zekuseu-nak neveztek. Azt is megírta Anonymus, hogy ez a vár ugyanott volt, ahol ma Vajta van (Fehér-vár melletti Vajta). Az Alba nevet Anonymus itt nem említette, mert hiszen az Alba Ecclesiáról már megírta (LII. fej.), hogy az Árpád sírjánál építették fel Attila várost Buda mellett. A mai Székesfehérvár nevét még a török uralom korában is ugyanúgy írták, mint ahogyan Anonymus.⁴⁰ Ez a Zekuseu-Székes elnevezés azonban valószínűleg más eredetű, mint az ahogyan azt Anonymus magyarázta. Nem egy vezéri székhelyet jelez, hanem egy népcsoport régi elnevezését. Erre László Gyula professzornak az a megállapítása világít rá, hogy a keleti határszélre kitelepített székelység egyik eredeti elhelyezkedése a Dunántúl Dunamenti területe volt,⁴¹ ahol többek között *Eszék*, *Szekszárd*, *Bátaszék*, *Székesfehérvár* később kialakult. Székesfehérvár neve tehát a székelység nevével rokon. Az Alba Ecclesia prépostjai sem Székesfehérvárról kerültek a királyi palotába kancellárnak, hanem a Buda melletti Alba Ecclesiából.

Tudjuk is — nemcsak az Anonymus-krónikából, hanem több hiteles oklevél adataiból —, hogy az Alba Ecclesia,

a királykoronázó és temetkező helynek ismert „Fehéregyháza” temploma a középkorban Attila-városnak, Etzelburgnak, az előzően Herculiának, illetve Sicambriának, végül Budának nevezett vár vagy város területén volt.⁴² Albról nagyon érdekes adatok találhatók az Alba Regia felszabadítására 1600–1601-ben indított közös hadműveletek leírásában.⁴³ Ruszwurm tábornagy, a hadjárat parancsnoka katonás pontossággal írt a hadműveletekről. Ezekből megtudjuk, hogy az Alba Regia felszabadítására induló csapatok fő gyülekező helye Győr városa volt, a hadsereg egységes haderővé állt össze, azután Esztergomba ment, és innen indult Alba felszabadítására. Kolonics ezredes lovasscsapatával átküldték Párkányba, hogy a Duna túlsó partján végezzen felderítést. A Ruszwurm-féle felszabadító sereghöz kapcsolódott később Eörsi esztergomi várnagy csapata is. A Ruszwurm-tól származó ostrom-leírás világosan igazolja, hogy az ostrom magas erődítmények, szűk völgyek, erdők, tisztások környezetében zajlott le. Ruszwurm leírja, hogy a harcok egyes szakaszában harcosait olyan szűk völgyben vezette a templom térségéhez, amelyen egyszerre csak három katonát tudott előrehaladni. A török parancsnok a városban folyó harcokat egy magaslatról, közelből nézte, és innen adta parancsait. Az egész ostrom-leírás bizonyítékát adja annak, hogy a régi Buda melletti királyi Alba-hegyi vár volt. Mindez a Duna mellett történt, ezt bizonyítja egy, a Nemzeti Múzeum metszettárában található, XVII. századból származó olasz metszet is, amely Alba Regiát Duna-menti várnak ábrázolja. Ugyancsak ezt igazolja egy szintén olasz nyelvű, XVII. századi haditerv, mely szerint a keresztény hadjárat Dunán történő utánpótlását az Alba Regia körüli hegyi várak biztosíthatják. Ez a haditerv a szöveg további részében a mai Székesfehérvárt is említi, de már Stuhlweissenburg néven, a nagykanizsai hadműveletekkel kapcsolatosan.⁴⁴

Amikor a pálos barátok a törökök kiűzése után visszatértek, a mai Buda környékén keresték a Mátyás király által nekik adott Alba Ecclesiát, s miután annak semmi nyomát nem találták, 1719-ben P. Terstyánszky Lászlót Pozsonyba küldték, hogy a budai káptalan ott⁴⁵ őrzött oklevelei között keressen adatokat Alba hollétére. Jellemző, hogy a régebbi felfogás szerint ez a kutatás nem vezetett eredményre, mert Terstyánszky azt jelentette: az Alba Ecclesia kolostora a Pilisben volt. Tehát a közvetlenül a törökök utáni kutatás is erre az eredményre vezetett. Mindenesetre érdekes, hogy Terstyánszky kutatása után a pálosok a pilismaróti Hábod-környéki kolostorba költöztek be. A kolostor területét akkor hatalmas, 3 méteres fallal vették körül, a bekerített területen még ott van a régi — talán az ősi — templom nagyméretű helye is. Ezt a kolostorkertet pár évvel ezelőtt parcellázták, és a szóraványos építkezések alkalmával területén több egyházi jellegű épület alapjait ásták ki, köztük — a ma is létező temetővel határos oldalon — egy kör alakú kápolna alapjait.

Ez a hábodi régi kolostor ott van az esztergomi út mellett, ahol a Malompatak átfolyik az út alatt; a régi térképen még jelölve van a kolostor alatt 3 halastó is. Ez

a helyzet pontosan megfelel az Alba Ecclesia fekvés helyének, ahogyan azt a korabeli oklevelekben leírták.⁴⁶

A régi Buda és az Alba Ecclesia helyrajzi fekvésének kérdése tisztázása érdekében kimerítően kutatták Buda város — a régi budai királyi birtok — és a budai káptalani birtok határainak helyzetét, különösen a pontos adatokat tartalmazó 1212, 1355, 1510, 1524 évekbeli határleíró oklevelek alapján. Ezek a Buda környékén történt, mintegy háromszáz év állapotát felölelő határleírások közel kétszáz éve ismeretesek a Buda-kutatásnál. Ma már meg lehet állapítani, hogy a régi Buda határait leíró korabeli oklevelek nem a mai Óbuda határaitól szólnak. Olyan hegyek, völgyek, utak, patakok, tavak vannak ezekben felsorolva, amelyek a mai Óbuda környékén nem lehetnek sohasem. De továbbmenve: az oklevelekben szereplő helyrajzi pontok, a Szűz Mária-sziget, a Melegvízfalu, Felhévíz, az esztergomi utak, Hévíz-malom-patak, Köves-hegy, Kövesoldal, Szamárkő, Mogyorós-hegy, Hegyes-hegy, Pilis hegy, Pazanduk falu, Geyza-vásár, a szentkereszt-i és a szentléleki kolostor, a Halásztanya, az Akasztódomb, mind-mind ott vannak azon a tájon, ahol a század elején a régi római-kori adatok alapján felkutaták és kiásták Herculia maradványait, amely azonos volt Sicambriával, Attila városával, ahol a honfoglaló magyar vezérek betelepültek, megalapították sok száz évig tündöklő központjukat.

A régi királyi központ „Buda” elnevezése nem is volt akkoriban törvényszerű. A Szent László vendégeként Magyarországon tartózkodó II. Boleszló lengyel királlyal a XI. század közepén itt járt lengyel krónikaíró szerint pl. a király vára „Bazoar”-nak van leírva, amit inkább lehet Vasvárnak érteni, mint Budának, és tudjuk is, hogy Szent István sokszor tartózkodott egy várbán, melyet Vasvárnak hívtak. Ez a Vasvár nem lehetett a távoli Vas megyei Vasvár, csak az a régi vár, mely régebben Etzelburg, Attila vára néven volt ismert. Több Árpád-kori oklevélben szerepel a királynék váraként ez a Vasvár.⁴⁷ Ennek a régi Vasvár nevű várnak a nyomait megtalálhatjuk a Pilisben. Ez a vármaradvány Basaharcnál van. A Basaharc név a régebbi térképeken jelzett „Basarcból”, a „V” és a „B” szokásos felcsereléséből következően ez a „Basarc” név pedig a „Vasarc”-ból származik, a Vasarc pedig a Vasarx—Vasvár szóból ered. Ma is szerepel Basarcnál a Vasarc mint hely-elnevezés, térképeken lehet követni a szó átalakulását.

Több adat is szól arról, hogy Buda és Alba körül számos más hegyi vár és erőd is létezett.⁴⁸

Ez az egymás mellett elhelyezkedő vár- és erődítményrendszer egészen világosan kifejezésre jutott a Képes Krónika XIV. századbeli képeiben, melyeken a királyi vár minden esetben úgy van ábrázolva, mint amely több hegyi vár szomszédságában létezett. Ezek az ábrázolások kizárta teszik azt, hogy azok a mai Buda környékét mutatnak. A régi Budán élő középkori művész — a képek Medgyesi Miklós miniátor, magyar festő munkái — kétségtelenül olyan területet festett le, ahol egymás mellett álló hegyi várak voltak, erősen hegyvidéki jellegű területen. A krónika magyar munka volt, és kivitelezői na-

gyon is jól ismerték a régi Buda környékét.⁴⁹ Lehetetlenne teszi a hamis ábrázolást az is, hogy ezt a Képes Krónikát a magyar király ajándékozta idegenbe, tehát megnézte és látta a képeket. Nem adhatott olyan művet ajándékba, melynek adatai eltérnek a valóságtól.

A Képes Krónika képei — a primitív kivitel ellenére is — megdöbbentő módon azt a képet adják vissza, melyet a Pilis hegység mutathatott akkor, amikor még álltak azok a várak és várfalak, melyeknek nyomai most a Pilisben előkerültek.

III. Konrád német császár és VII. Lajos francia király kereszteshadával átvonul Magyarországon — a Képes Krónika miniatúrája (a jelenet háttérében ábrázolt hegyi vár feltehetőleg a pilisi erőrendszerhez tartozott).

Dömösön 1963-ban egy útéptésnél kora-kőkori leletekkel együtt egy lakóház maradványait tárták fel. Ezt a leletet a régészet történetében eddig egyedülállóan legkorábbi lakóház-maradványnak minősítették. A dorogi bányászregészneknek ásatási tevékenysége kapcsán pedig a Pilis-hegy egyik barlangjából csak pár évvel előbb került elő az a csontból faragott síp, melynek korát 20 ezer évesnek találták. Az egyik most felfedezett kömőkbeli várhegy tövében régi rézbánya és ősi kohónak a maradványait találták. Ez a rézlelőhely esetleg megoldhatja azt

a kérdést, hogy a magyarországi önálló rézfeldolgozás hol született meg.

Az egyik pilisi Árpád-kori vár bemutatása alkalmával a vár mellett egy töltés-sáncon Korek József, a Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese Halstatt-kori téglamaradványt talált és megállapította, hogy ott valamikor illyerkelta lakótelep létezett. A Pilis e helyén ismert egy római-kori út maradványa, a Dobogókőn a római őrtorony létezését ismerjük, a Sibrik-domb tetején nemrég került elő római-kori erődítmény-maradvány. Pilismaróton Herculia-Sicambria állítólagos romjait ásták ki a század elején, a Hosszú-hegyen ókori várat látott László és Székely professzor, a Hidegtelekes-hegyén római-kori temetőről tudnak — tehát az egész környék óskori, ókori és római-kori jelentősége igazolt. A Pilis tehát minden korban fontos szerepet játszott. Ha a visegrádi Mátyás-palota feltárásának a történetét nézzük, láthatjuk, hogy ennek a palotának szépségeit, művészeti nagyságát tervszerűen tüntették el azok, akik hatalmas munkával vastag törmelék- és földréteggel takarták el. Ez semmi esetre sem lehetett véletlen vagy az idő munkája. El kell ismernünk a török szerzők régi adatait, melyek szerint a régi Budát a törökök tervszerűen pusztították el. Ennek a tervszerű munkának az eredménye volt az, hogy ma a Pilisben csak nehezen lehet felismerni a régi kultúra nyomait. Ismerjük azokat az adatokat, melyek szerint Vetus Buda már 1566-ban elnéptelenedett, és ami lakója még megmaradt, 1595 után azok is Esztergomba menekültek. Busbeck német diplomata 12 évvel a török megszállás kezdete után járt Vetus Budán, és akkor azt írta, hogy ott minden összeomlóban volt. II. Szelim szultán 1568. március 14-én kelt levelében említette a császárral való megállapodását, amely szerint a határmenti várakat le kellett rombolniuk, és nem volt szabad semmit újjáépíteni. Így nyilvánvaló, hogy a múltban egyes hatalmak tervszerűen törekedtek a régi város nyomainak eltüntetésére. És sajnos, ez az igyekezet végül célhoz vezetett.⁵⁰

Mindezek után számomra nem jelentett meglepetést, hogy a térképeken és a régi frásokban is szereplő Herculia-Sicambria környékén, ott, ahol a Szamárkő, tehát a Bálványkő állott, a pilisi régészeti leletek, illetőleg a leletek származására vonatkozó bejelentésem után folytatott régészeti kutatások — a basaharci ásatások — a római-országút, az esztergomi út mellett a Kő-oldalánál, a Kövek-aljánál hatalmas sírmezőket tártak fel. Itt különösen vezéri és főúri jellegű kelta- és avar-kori sírok kerültek felszínre. Kézai tehát az ősi temető helyét tökéletes pontossággal írta le az ősi Sicambria határában.

Ez a temetőkezési hely az Ipoly torkolatával szemben van. Az ásatások vezetője, Feticsh Nándor szerint az eddigi ásatási eredmények azt mutatják, hogy itt a Kárpát-medence legjelentősebb kelta- és avarkori temetője volt; a legújabb ásatási terület részén pedig egy szintén terjedelmes rézkori temető sírjai kerültek elő. Szerinte itt valóban egy ősi eredetű kulturális központnak kellett lennie.

Nagyon remélhető tehát, hogy a Pilis megjelölt kör-

nyéke még további számtalan döntő jellegű bizonyítékot rejt magában az ősi magyar királyi központ építményeiből, maradványaiból. Beigazolhatják még ezek, hogy tévedés történt, beigazolódik talán még az is, hogy miért ragaszkodtak oly sokáig ehhez a tévedéshez, hogy a mai Budapest régi vezetősége miért jutalmazta pénzzel, arannyal, kitüntetéssel mindig azokat, akik tűzzel-vassal fenntartották azt az elgondolást, hogy a régi Buda, az Árpád-kori Buda a mai Óbuda környéke volt.

Ennek a régi, téves Alt-Ofen—Vetus buda teóriának a tartós fennmaradása megtevesztette a legjobban felkészült kutatókat is. A „Kronikáink és a magyar őstörténet” című könyve alapján Győrffy György e tárgyról fontos megállapításokat tudott tenni. Am amikor a múlt eseményeinek helyrajzi vonatkozásait vitatta, nem tudott biztos alapokra találni, mert az Árpád-kor királyi központját a kérdéses időpontok vonatkozásában az általánosan elfogadott eddigi elképzelések miatt kénytelen volt a mai Óbuda területére tenni. Győrffy a Kézai-, a Budai-, a Sámboi- és a Képes Krónikákban felhasznált hun—magyar krónika eredeti szerzőjének személyét kutatva megállapította, hogy annak szerzője nem lehetett más, mint Ákos, aki „1244—1268-ig udvari káplán; 1248—1251-ig székesfehérvári érkanonok-kincstárnok; 1248—1261-ig királyi kancellár; 1254—1272-ig pedig mindezek mellett budai prépost volt” (i. m. 159. old.). „Azt hiszem, hogy a három vonatkozás — királyi udvari káplán, székesfehérvári kincstárnok és királyi kancellár — ilyen meglepő találkozására egyszemélyben, feljogosít arra, írja Győrffy, hogy Ákos mesterben keressük a 13. századi krónikaszerkezet szerzőjét. Neki állott érdekében és módjában a budai káptalant — melynek húsz éven keresztül prépostja volt — minden egyházat felülmúló módon kiemelni, múltját és jogait öregbíteni; ő ismerte a székesfehérvári kincstárát olyan alaposan, hogy az ott heverő kincseket darabra leírhatta, és mint királyi káplán és királyi kancellár, ő vezethette a dinasztikus szempontokat számoltató királyi krónikát éppen 1272-ig, a halálát megelőző napokig” (i. m. 161. old.). „Béla király megbízásából 1266-tól az Insula Leporum-i Szűz Mária-szigeti Domonkos-rendi apácakolostor ügyvivője volt Ákos, ebben a minőségben 1272-ben bekövetkezett haláláig a kolostor minden felvetődő birtokügyét ő intézte.” (u. o. 173. old.).

Máshol Győrffy ezt írja: „A szerző visszatér Keán kincseire és elmondja, hogy az elvesztett kincsekből Szent István a székesfehérvári Bazilikát alapította.” — „A fehérvári egyház — Alba Ecclesia — leégéséről tett megjegyzése egészen hallomás jellegű és a fehérvári egyház dolgainak ismeretét tükrözi.” (169. old.) „Szent István... a székesfehérvári egyházat... arany oltárokkal, keresztelők és arany kelyhekkel, továbbá a legtisztább arannyal és legdrágább kövekkel, hímzett öltönyökkel bőven megajándékozta... két misemondóruhát, melyek közül mind-egyiknek a széle 74 márka legtisztább arannyal, drágakövekkel van kihímezve, melyeket Szent Benedek, a római Szentegyház pápája Szent István kérésére oly hathatós kiváltságokkal ruházott fel, hogy aki misemondás közben

azokat használja, a királytól törvényesen felkenhesse, megkoronázhassa, és karddal övezhesse.” (i. m. 160. old.).

„Ez a kincsfelsorolás kitűnik rendkívüli tájékozottságával” — teszi hozzá Győrffy — e leírás egy múzeumvezető szavait idézi emlékeztetünkbe. Csak olyan ember sorolhatta fel ilyen pontosan a székesfehérvári egyház kincseit, aki azokkal tüzetesen foglalkozott... Ha most végignézzük a székesfehérvári káptalan tagjainak névsorát, 1235 és 1272 között, egyetlen thesaurarius címet viselőt találunk közöttük: Ákos mestert, a királyné kancellárját, későbbi budai prépostot. Mária királyné 1248-ban kelt oklevele, melyet Ákos mester állított ki, ezekkel a szavakkal végződik: „Datum in Insula Leporum per manus fidelis nostri cancellarii magistri Acus thesaurarii Albensis ecclesiae anno Dni MCC quadragesimo octavo.” (i. m. 160. old.).

A hun—magyar krónikában döntő fontosságúnak leírt Tárnok-völgyi csatát is észrevételezi Győrffy „...végül említi meg a szerző a hun-történetben Tárnok völgyét.” (Itt Győrffy aljegyzetben megemlíti, hogy nem látja igazoltnak azt a régebbi feltevést, mely szerint az idézett „Tárnok-völgy” azonos lenne az Érd-Batta melletti sírmezők környékének területével.) — „A hun-történet véres csatájának színhelye, Tárnok-völgy, szintén a királynéi kancellár és budai prépost működéséhez kapcsolódik.” (i. m. 175. old.). Győrffy ebben a művében tehát a bőven felsorolt adatokkal bebizonyította, hogy a magyar krónikák legtöbbjének iránytadó hun—magyar krónika szerzője Ákos kancellár volt, és hogy a krónika szerzője, mint budai prépost, albai prépost, kincstárnok és királynéi kancellár közel 30 évig élt a királyi udvar környezetében, a régi Buda központi életében, mindig jelentős szerepkörben. Részünkre most nem az a fontos, hogy ki a krónika szerzője, de igen meggyőzőnek tartjuk tisztsegeinek tüzetes felsorolását és bebizonyítottak Ákos szoros kapcsolatait a királyi udvarral, az albai egyházzal, budai prépostsággal. Csak sajnálatos, hogy Győrffy e könyvének kiadásakor még nem ismerhette azt a tényt, hogy Ákos kancellár életének nagy részét pontosan azon a területen élte le, ahol a Pilisben a föld alatt rejtve nyugodtak a régi magyar királyi központ maradványai.

Ákos kancellár, udvari káplán, Alba Ecclesia-i kincstárnok, budai prépost és a Szűz Mária-szigeti apácák ügyeinek hű szolgálója, patronusa ugyanis az Esztergom határvonalán lévő Bánat-völgy oldalában épített magának palotát, és élete végéig ott lakott. Ennek a palotának maradványait ezen a területen ma már mindenki ismeri. Az az ember, aki oly nagy szerepet vitt IV. Béla király és Mária királyné évtizedekig tartó hosszú uralmuk alatt nem építtetett magának palotát Budától, a királyi udvartól, a királynéi vártól messzire levő területen. Ákos palotája viszont kétséget nem hagyva annak a területnek szomszédságában volt, ahol Herculia-Sicambria romjai előkerültek. Tovább menve, Ákos kancellár nyilvánvalóan az általa kiállított okiratokban maga nevezte el a völgyet, ahol palotáját építtette, Tárnok-völgynek, hiszen ő albai kincstárnok volt. Béla király Ákos kancellár idejében adta ki 1249. november 28-án keltezett oklevelét,

melyben Esztergomtől kiindulón úgy jelöli meg ezt a területet, mint amelyen királyi udvarnokok és tárnokok laktak. Ákos palotáját pedig 1288. május 12-i és 1292. április 20-i oklevelek jelölik itt, ahol a palota romjai ismertek is, és ahová régi térképen (a Lascy-féle 1769-ből) Acus Palot néven, mint helységet is bejelölték.

A Búbánat-völgy—Tárnok-völgy a Duna partjáiig terjed, és itt szemben, kis Duna-ággal elválasztva, ott van ma is a Szűz Mária-sziget; csak az itteni apácák kolostorának patronálását láthatta el az idős Ákos kancellár. Közele palotájából az említett szerepet élete végéig vállalhatta. A völgy másik vége mélyen benyúlik a maróti hegyek mellett a Kerekkút-Kerektóig. A Búbánat-völgy négy részre volt osztva mesterséges töltésekkel, hatalmas vízduzzasztókkal, hogy halastavakat alkosson. A negyedik, legbelsőbb duzzasztott résznél áll Knauz kanonok régi villája és Ákos palotájának régi maradványa. A környező hegyeken biztos jelci található a régi várépítkezéseknek. A Búbánat-völgy, a Tárnok-völgy, a hunok nagy csatájának a színhelye tehát közvetlenül ott volt a Bálványkőnél, a római-kori országútnál, a Kövek-alja, a Kövek-oldala nevű helyeknél, ahol Kézai (Ákos?) szerint a hunok kapitányait és Attilát is eltemették. Itt meg kell jegyezni, hogy Győrffy minden esetben Székesfehérvárnak írta az Alba Ecclesiát. Ennek a Sicambria melletti Albának volt kincstárosa Ákos és onnan ismerte a koronázó miseruhákat. Egyébként is képtelenség lett volna abban a korban, hogy a mindennapos elfoglaltságot jelentő budai udvari kápláni, illetőleg királynéi kancellári tisztséget és a mai Székesfehérvár területén egy szintén mindennapos elfoglaltságot jelentő kincstárnoki tisztséget sok éven keresztül egy ember látott volna el. Ez csak úgy lehetett, hogy az Alba templom és a budai királyi, királynéi udvar egy helyen volt, a tisztségeket viselő főpápnak tehát természetesen ott is kellett laknia.

Így világosan kirajzolódik a királynéi vár, a királyi udvar, az Alba Ecclesia, a Szűz Mária sziget, Vetus-Buda szoros összefüggése, de most már — mint elválaszthatatlan — ezekhez hozzákapcsolódik Ákos kancellári lakóhelye is. Győrffy megállapítása tehát ma már így is érvényes: a régi Herculia-Sicambria-Attila-város-Buda csak ott lehetett, ahol Ákos kancellár élt, és ahol felépítette palotáját.

Jegyzetek

1. *Bártfai—Szabó L.*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 4. old.
2. Budapest műemlékei. I. kötet, 41. old.
3. *Németh Péter*: Az Árpád-kori Buda a Pilisben. Nemzeti Múzeumi Adattár, 1955—58.
4. *Anonymus*: Gesta I. fejezet.
5. U. o.: 52. fejezet.
6. *Acsády Ignác*: Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Bp. év n. 31. old.
7. *Fejér Gy.*: Codex Diplomaticus Hung. X. 4. 237. old.
8. *Schoenwisner I.*: De rudibus laconici caldartaque Romani. Vind. 1778.
9. *Salamon F.*: Budapest története. 88. old. Idézi Bonfini: Rerum Hung. Dec. I. lib. 17. o.

10. *Herodotos*: Lib. 9.
11. *Gárdonyi A.*: Buda és Pest a tatárjárás előtt. Bp. 1941., 7. oldal.
12. *Oláh Miklós*: Hungária, Bp. 1938.
13. *Schoenwisner*: i. m.: 220. old.
14. Ortelius térképe a Nemzeti Múzeumban.
15. *Oborka*: Czacow, 1916. 44. old.
16. *Rupp Jakob*: Buda-Pest helyrajzi története. Bp. 1868.
17. *Salamon F.*: i. m.: passim.
18. *Bártfai Sz. L.*: i. m.: passim.
19. *Győrffy Gy.*: Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1935.
20. *Bártfai Sz. L.*: i. m.: 4. oldal.
21. *Gárdonyi A.*: i. m.: passim.
22. *Szilágyi János*: Aquincum. Bp. 1956.; 95. old.
23. *Kézai*: Krónika IV. fejezet. 4. cap.
24. Pannoniae et Illyrici veteris tabula. — Nemzeti Múzeum Térképtára.
25. *Finály G.*: Castra ad Herculem. Archeológiai Értesítő, 1907. 45—47. old.
26. *Cseke L.*: Visegrád. Útikönyv. Budapest, 1958.
27. *Gárdonyi A.*: i. m.: 9. oldal.
28. *Kézai*: Krónika II. fejezete. 4. r.
29. Htt. Div. I. No. 2.
30. *Bártfai Sz. L.*: i. m.: 80. old.
31. *Knauz N.*: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. II. k. 325. old.
32. *Győrffy Gy.*: i. m.
33. *Fejér*: i. m.: X. 6. 730. old.
34. *Knauz N.*: i. m.
35. *Karácsony*: Evila Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai, 1660—64. Bp. 1908.
36. *Bihari F.*: Polgári lexikon és Dobozi Mihály legendája.
37. *Lepold A.*: Szent István király születési helye. Esztergom Fvlapjai. 1938. 4. old.
38. *Gárdonyi A.*: i. m.: 27. old.
39. *Fejérpataki L.*: Királyi kancellária az Árpádok korában. 47. old.
40. *Takács—Eckhardt—Szelgyi*: Budai basák magyar nyelvű levelezése. Bp. 1915. 3. old.
41. *László Gy.*: A honfoglaló magyarság élete. Bp. 1944. 94—101. oldalak.
42. *Bártfai Sz. L.*: i. m.: 14—16. old.
43. *Gömöry G.*: Székesfehérvár visszavétele és újbóli elvesztése. Bp. 1892.
44. Hadilevéltár kiadásban: Török hódoltság korabeli okmányok. Bp. 1936. 76—80. old.
45. *Bártfai Sz. L.*: i. m.: 21. old.
46. U. o. 15—16. old. Oklevéltár 47—125. old.
47. *Martirius* 1206-ban, *Moys* 1209-ben, *Erney* 1268-ban, *Georgius* 1272-ben úgy szerepelnek, mint királynői tárnokmesterek, vasvári küldöttek. — Monumenta Strig. II. 174., 183., 721.
48. *Cselebi*: i. m.
49. *Dercsényi D.*: Nagy Lajos kora. 9. old.
50. *Karácsonyi*: Török—magyar okmánytár. 87. oldal.

A tanulmány a Magyar Történeti Szemle, Buenos Aires, 1970. 1. évf. 6. számában jelent meg. (84—100. old.).

Vértessy György

Gondolatok Árpád fejedelem sírjáról

1978. január 6-án a Budapest, III. Bécsi út 269. sz. telken egy irodaház alapozása közben két nagyméretű kőládára bukkantak. A lelet érthetően nagy izgalmat és érdeklődést váltott ki, ugyanis mintegy másfél évszázada ezen a környéken keresik a honszerző Árpád fejedelem hamvait.

Az első föltételezések szerint a nagyobbik kőládában Árpádot, a kisebbikben pedig a fejedelem lovát temették el. A kezdeti föltevések azonban nem igazolódtak. A kőépitmény — Kőszegi Frigyes, a Budapest Történeti Múzeum főigazgató-helyettesének nyilatkozata szerint (Népszava, 1978. február 23.) — valószínűleg egy római kori nagy szobor vagy kőemlék talapzata lehetett. Erre vall az alapozás módja, a fedőlapok faragása.

Az óbudai ásatások következő feladata — mint arról az Esti Hírlap 1978. január 30-i számában olvashatunk, — Fehéregyháza és a környék emlékeinek föltárása. Ezekről a kutatásokról várják a választ arra, hogy hol volt a fejedelem szálláshelye, s hol temették el Árpád fejedelemet.

Ezért látjuk szükségét annak, hogy fölvezöljük Árpád sírja föl kutatásának új lehetőségét, illetve ismertessük a Fehéregyháza történetével kapcsolatos vizsgálatunk eddigi eredményeit.¹

Anonymus műve, a — hosszú ideig a bécsi császári könyvtárban őrzött — *Gesta Hungarorum* az egyetlen forrásmű, amelyben Árpád fejedelem eltemetésének körülményeiről említés történik. A Névtelen szerző úgy tudja, hogy *Árpád fejedelem sírja annak a kis folyó forrásának a feje fölött található, melynek vize kőmederben folyik alá Attila király városába, ahol a magyarok megtérésekor a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egy templom épült, amelyet fehérnek* (közismertebb nevén: Fehéregyházának) *mondanak.*²

Ez a följegyzés adott alapot annak föltevésére, hogy Fehéregyháza földértése révén lehet rábukkanni Árpád fejedelem sírjára is. A kutatók a múlt században Óbuda különböző pontjain vélték megtalálni ezt a templomot, de azt, hogy a földértett romok közül végül is melyik volt Fehéregyháza maradványa, nem tudták eldönteni. A legtöbb kutató arra a következtetésre jutott, hogy Fehéregyháza a múlt század második felében, a Bécsi és a Vörösvári út közelében lévő Victória-téglagyár területén föltárt templom és kolostor maradványaival azonosítható. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Más források ugyanis Attila városát még Óbudának és Sicambiának nevezik, ám az elmúlt kétszáz év kutatásai során egyetlen bizonyítékot sem találtak arra, hogy a mai Óbuda területén lett

volna Attila székhelye vagy Sicambria. Sőt, egyes kutatók még azt is föltételezik, hogy Sicambria valójában nem is létezett.

De ez nem így van. *Franciscus Iustinianus* velencei követ ugyanis maga látta Sicambiát, melynek falai — mint azt vonatkozó följegyzésében olvassuk — a határát képező magas sziklán a Duna felé terjednek. Ez a leírás természetesen nem a mai Óbudára vonatkozik. Az óbudai Duna-parton ugyanis nincs olyan magas szikla, mint amilyenről a velencei követ említést tesz.

Árpád sírjának földértését még az is megnehezíti, hogy *a rendelkezésre álló források háromféleképpen határozzák meg Fehéregyháza földrajzi helyzetét.* Veljük sorjába őket!

Zsigmond király 1421. nov. 15-i oklevelében arról olvasunk, hogy az óbudai apácák hévíz-patakon működő malma *Fehéregyháza kapui előtt, Buda előhegyén* van.³ *De nemcsak a malom található Buda előhegyén, hanem a vele szomszédos Fehéregyháza is.* Elegendő, ha ennek igazolására IX. Bonifác pápa 1400. július 1-i oklevelére hivatkozunk, amelyben Buda előhegyének templomát hivatalosan és teljes címén a „*Boldogságos Szűz Mária Fehéregyházának*” nevezi.⁴ Ez a Buda azonban nem a mai Buda. Ez utóbbinak ugyanis nincs sem „hévíz-patakja”, sem „előhegye”. Zsigmond király idézett okleveléből tehát egy magaslati fekvésű, hévízpatakkal kapcsolatos Buda létezésére lehet következtetni. Ez a Buda Anonymusnál is megtalálható. Amikor Attila a rómaiakat elkergetve — írja a Névtelen — az országot birtokba vette, királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött, amelyet a magyarok Budavárának, a németek pedig Ecilburgnak mondanak.⁵ Ezek a szavak azt is jelenthetik, hogy Budavár egy Duna partja közelében lévő magaslaton található, melynek tövében hévizek fakadnak. Vizsgáljuk meg, hogy más források erről mit mondanak?

A XVII. század második felében (1660—1664) egy török világotató járja be a hódoltság Magyarországot, Evlia Cselebi. Utazásairól készült följegyzésének egyik helyén azt írja, hogy *Győr városa Buda és Esztergom földjével szemközt van.*⁶ Persze egy „szemtanú” is tévedhet, azonban a török világotató bizonyítékát adja annak, hogy e helységek kapcsolatát ismerte. Följegyzésének egy másik részében ugyanis azt írja, hogy Esztergom tizenhat városrésze közül az egyiket „*Budin kálászi*” -nak, vagyis *Budavárának* nevezték.⁷ Följegyzéseit eddig figyelmen kívül hagytuk, pedig nem ő az egyetlen szerző, aki ezen a véleményen van. Albericus szerzetesnél (megh. 1251) például arról olvasunk, hogy 1223-ban Magyarországon véletlen *tűz pusztította el Esztergomot és Budavárát.*⁸ Ez a két létesítményre kiterjedő tűzvész csak úgy fordulhatott elő, ha Esztergom és Budavára egymás mellett volt. Arról, hogy az Esztergom melletti Szent Tamás-hegyen hajdan egy vár állott, számos korabeli forrás tanúskodik. Ezek az adatok adhatnak alapot annak föltevésére, hogy az előbb idézett szerzőknél erről a várról történik említés. Az általunk keresett Budának azonban hévizeknél kell lennie. Nos, a hévizek és a hévíz-

patak (melyeket azóta feltöltöttek) Krey András katonai mérnök XVIII. században készült Esztergom és környékét ábrázoló térképen a Szent Tamás-hegy tövében látható. Mivel ez a hegy és a hévíz-tó a Duna közelében van, így Anonymus és Zsigmond király Budájának ismertetőjegyei erre a létesítményre illenek. A „Buda-előhegyi” Fehéregyháza földrajzi helyzetét illetően már nehezebb helyzetben vagyunk. Bár az 1840-es években készített második osztrák katonai földmérés dunakanyari szelvényén Esztergom alatt egy helyrajzi pontot „Fehér ház”-nak neveznek, ám ez a sík területen jelzett — napjainkban már nem látható — építmény a Buda-előhegyi Fehéregyházával nem azonosítható. De ugyanakkor elképzelhető, hogy ez a név a hajdani Fehéregyháza emlékét őrzi. Az „Előhegy” elnevezés viszont Esztergom közelében ma is megtalálható.

„Buda Vetus, avagy Alt-Offen, jelenleg romokban” — állítja a XVII. századi metszet felirata, de a hegyes táj inkább illik a Dunakanyarba, mint a mai Óbuda területére (Zolnay L. nyomán).

Már mondtuk, hogy az elmúlt kétszáz év kutatásai során egyetlen bizonyíték sem került elő arra, hogy a mai Óbuda területén lett volna Sicambria. Mégis a rendelkezésre álló források arról tanúskodnak, hogy a XVI. században *valamit* Sicambiának neveztek a budai oldalon. Oláh Miklós esztergomi érsek egy 1533. január 14-i levelében például azt írja, hogy „ugyanazé a királyné volt Óbuda helység Sicambria közelében.”⁹ Talán nem tévedünk annak megítélésében, hogy ebben a levélben a mai Óbuda és Aquincum kapcsolatáról van szó. Foglalkozunk a következőkben azzal, hogy ez a Sicambria hol volt?

A XV. század első felében a margitszigeti Szent Mihály-

egyház prépostja és budafelhívízi keresztesek egy hévíznél lévő malom birtokjogáért pörösködnek, amely a vonatkozó oklevelek szerint „Pazanduk pusztán” van.¹⁰ Egy XIII. századi oklevélben pedig az áll, hogy ez az utólag vitatott malom „Pazanduk falunál” található.¹¹ A falu kifejezés alapján önkéntelenül is egy lakott településre gondolunk, azonban a vizsgálatok során azt tapasztaltuk, hogy Pazanduk falunak a középkorban már nincsenek lakosai. E faluban senki sem pörösködik; ott, semmiféle vétel, csere vagy eladás nem történik; ennek a falunak nincs se papja, se temploma: *vagyis Pazanduk falu történeti szempontból egy arc nélküli halott település.* Ez nem véletlen. I. Lajos király 1355. évi határjáró oklevele alapján ugyanis Pazanduk mező a Békásmegyer alatti, illetve Aquincum fölötti mezővel azonosítható. Ebből nyilvánvaló, hogy a „Pazanduk falu” kifejezés Aquincumra vonatkozik, amely a régészeti kutatások szerint a középkorban lakatlan volt. Ezt a kérdéses mezőt azonban a XVI. század elején már nem Pazanduk, hanem Sicambria mezőnek nevezik.¹² Pilis megye 1516. február 11-i oklevelében pedig arról olvasunk, hogy az egyik tanú a felhívízi keresztesek malma melletti rétről azt vallotta: „hogy az a Sicambria építészeti emlékeiből fennmaradt kőtől kezdve a nevezett malomhoz tartozott”. Mindebből az állapítható meg, hogy a Sicambria név csak a XV. század végén vagy a XVI. század elején válik használatossá a mai Óbudán. Ezek az adatok teszik világossá Oláh Miklós esztergomi érsek följegyzését, amely így hangzik: „Észak felé egyrészt más szőlőtermő hegyek emelkednek, melyek tövében az isteni szűznek szentelt remete-monostor áll, amelyet Fehér Máriának mondanak, másrészt Sicambria maradványai még láthatók...”¹⁴ Először vizsgáljuk meg ennek a „hegyek tövében” található remete-monostornak az újabkori történetét.

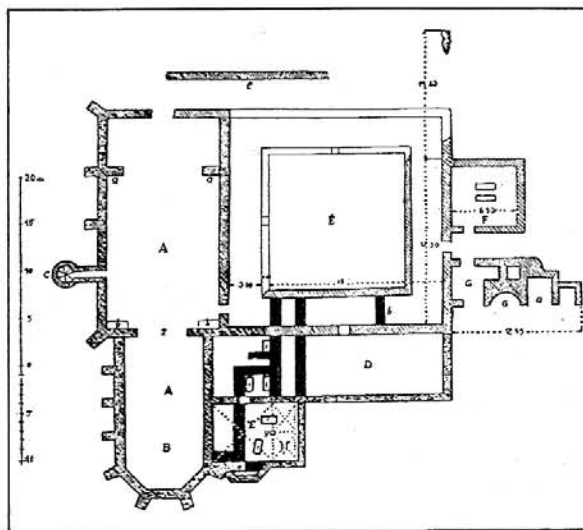
1869-ben a Bécsi és a Vörösvári út közelében lévő Viktoria-téglagyár területén — az agyag kitermelése közben — egy csúcsíves templom és egy kolostor maradványaira bukkantak. Az MTA archaeológiai bizottsága Rómer Flórist bízta meg, hogy derítse ki azok eredetét. Rómer a romokat Fehér Máriának nevezi, tehát ezt a helyet először ő jelöli meg Fehéregyháza helyéül. Henszlmann Imre régész—múvész — viszont határozottan kijelenti, hogy ezek a maradványok Fehéregyházával nem azonosíthatók. Kinek van ebben igaza?

Ahhoz, hogy e kérdésben dönteni tudjunk, tisztáznunk kell a kolostor létrejöttének körülményeit.

A „magyarok megtérésekor” alapított Fehéregyháza fénye a XV. századra elhalványul, hímeve megkopik. Mátyás király ezért 1480. július 23-án arra kér IV. Sixtus pápától engedélyt, hogy Fehéregyházát a pálosoknak adhassa.¹⁵ De mi történt azután?

Kezdjük az események ismertetését azzal, hogy a pápa a monostor alapítására az engedélyt megadja, azonban a pálosok nem teljesítik a király óhaját. Erre a két mozzatra IV. Sixtus pápa 1482. április 24-i okleveléből következtethetünk, amelyben kiközösítéssel fenyegeti meg a pálosokat arra az esetre, ha nem teljesítenék az erre vonatkozó rendeletét.¹⁶ A késlekedés oka — Mint Gár-

donyi Albert véli — az lehetett, hogy a pálosok a templomot nem találták megfelelőnek. Erre mutat egyébként Mátyás király 1483. augusztus 20-i oklevele, melyben arra kér a pápától engedélyt, hogy az óbudai prépostság régi templomának köveit Fehéregyháza *tervbe vett építkezéseinek* fölhasználhassa. A pápa már ugyanazon évben a bontási engedélyt megadja, és a pálosok — mint Gyöngyösi Gergely a rend életéről szóló művében írja — szám szerint nyolcan 1484-ben vonulnak be Fehéregyházába.¹⁷ Ezzel a bevonulással azonban valami baj van! Ha Fehéregyháza átépítése 1483. nyarán még csak *tervbe van véve* és a pálosok (elméletileg legkésőbb) 1484. december 31-én költöztek be a fehéregyházi monostorba, akkor az építkezésekre — leszámítva a téli munkaszünetet és az ünnepnapokat — legfőljebb mintegy 9 hónapot fordíthattak. Valljuk be őszintén: *ilyen rövid időn belül még napjainkban sem készülne el a pálosok temploma és monostora.*

Henszlmann alaprajza a Victoria-téglagyár területén kiasott romokról.

Az, hogy Fehéregyháza *átépítése* valójában megtörtént-e vagy sem, csupán közvetett adatok révén bizonyítható. Tholvay Máté óbudai polgár 1519. október 13-i oklevelében például az áll, hogy az *Óbuda fölötti Boldogságos Szűz Mária egyházánál* lévő szőlőjét a kápolnában lévő Boldogságos Szűz Mária nagy oltárára hagyja, amelyet (mármint Szűz Mária egyházát) *azelőtt Fehéregyházának neveztek.*¹⁸

Ez az adat kétségtelenül arra utal, hogy a hajdani Fehéregyházának nevezett kápolna egy nagyobb templom részévé vált. Ez a körülmény egyébként Henszlmann Imrének a Victoria-téglagyár területén föltárt romokról készített fölmérésén is látható, melynek C pontja egy kör alakú kápolnát jelez, amely egy nagyméretű gótikus templomhoz csatlakozik. Tudjuk, hogy *a pálos eredetű monostorok mindig az adott templomok északi oldalán találhatók.*¹⁹ Mivel a Bécsi úti monostor ennek a feltétel-

nek is megfelel,²⁰ így megállapítható, hogy ez a létesítmény a pálosok hajdan Fehéregyházának nevezett monostora volt. De mindebből még nem következethetünk arra, hogy ez a Fehéregyháza azzal a Fehéregyházával azonos, amelyről Anonymus, illetve Mátyás király beszél. Nézzük az ellenérveket!

Mátyás király a „*magyarok megtérésekor*” alapított Fehéregyházáról — a már említett 1480. július 23-i oklevelében — azt írja, hogy „*a hívők seregétől megfosztva a sík mezőn egyedül emelkedik*”. Nos, a Henszlmann-féle fölmérésen látható — hajdan Fehéregyházának nevezett — kör alakú létesítmény olyan kicsi, hogy még kápolnának is alig nevezhető (Henszlmann fölmérése szerint: $r=0,80-1$ m. Ebből: ter.=2,009, max. 3,14 négyzetméter). Ezt a kicsi kápolnát — amelyben a miséző papon kívül legfőljebb 2—3 ember vehetett részt egy-egy misén — aligha lehetett a „*hívők seregétől*” megfosztani. De az sem közömbös, hogy a Bécsi úti Fehéregyháza nem a sík mezőn, hanem — mint Oláh Miklós írja — a hegyek tövében emelkedett. Erről a monostorról talán még annyit, hogy *föltárt maradványait a múlt században fölrobbantották, majd az utolsó köig elhordták.* Ezek az adatok adhatnak alapot annak föltevésére, hogy a pálosok 1484-ben nem a Bécsi úti Fehéregyházába költöztek be, hanem máshová.

Franciscus Iustinianus velencei követ magyarországi tartózkodása idején régi római kövek föliratait gyűjtötte. Az egyik fölirat lelőhelyét így írta le: „*Fehéregyháza közelében a mezőn a város mellett, amelyről azt mondják, hogy Sicambria volt, melynek falai a határát képező magas sziklán a Duna felé terjednek*”.²¹ A következő kérdésünk az, hogy ez a Sicambria hol található?

Wolfgang Lazius bécsi orvostudós — aki I. Ferdinánd uralkodása idején (1526—1564) járt Magyarországon — azt írja, hogy Sicambriát hajdan „*Herculiának*” nevezték. Állítása új és meglepő, mivel ezzel az azonossággal a középkori okiratokban nem találkozunk. Abraham Ortelius antwerpeni tudós XVI. századi térképe alapján azonban megállapítható, hogy Lazius állítása korának ismereteit tükrözi. Ortelius térképén ugyanis „*Solva mansio*” (vagyis Esztergom) alatt, illetve Aquincum fölött egy földrajzi pont a következőképpen van föltüntetve: „*Herculia, sive Sicambria*”. bár a térkép rendkívül pontatlan, mégis elegendő bizonyíték arra, hogy nem a mai Óbuda, illetve Aquincum volt Sicambria. Herculia — *s* ezzel tulajdonképpen Sicambria — földrajzi helyzetét csak a múlt század végén sikerült földeríteni. Frölich Róbert 1893-ban megállapította, hogy a hajdani „*Herculia*” (vagyis Sicambria) maradványai a *pilismaróti Kis-hegyen* találhatóak.²² Frölich Róbert kutatása — sajnos — épp úgy a feledésbe merült, mint Finály Gáboré, aki 1906-ban a Kis-hegyen érdekes épületmaradványokat talált.^{22a} *Sicambria pedig azóta is pusztul!*

De mi a bizonyítéka annak, hogy ezt a Sicambriát még Óbudának is nevezték?

A budai prépostság Szent Péter-egyháza a tatárjárás idején elpusztult. Bizonyos körülmények azonban arra mutatnak, hogy e templom sorsát nem az 1241, hanem az

1285. évi tatárjárás pecsételte meg. Magyarország püspökei ugyanis 1263. április 19-én ebben a templomban gyűltek össze a pápai követ által elrendelt zsinat megtartására.²³ A Szent Péter-egyház — mint arra XXII. János pápa 1321. december 8-i okleveléből következtethetünk — még akkor sem pusztult el teljesen. Megfelelő anyagi fedezet mellett bármikor kijavíthaták volna. Erzsébet királyné, I. Lajos király hitvese azonban másképpen határozott. 1340 táján az óbudai Szent Péter-egyház mellett egy új prépostsági templomot építtetett.²⁴ Döntő e kérdésben, hogy az új templomot Szűz Mária-egyháznak nevezik, illetve az, hogy a régi óbudai Szent Péter-egyház 1483 nyarán teljesen romos. Mégis VIII. Ince pápa 1484-ben búcsút engedélyez a Boldogságos Szűz oltára részére, amelyet Ezeny István bécsi prépost és az óbudai kánonok az óbudai Szent Péter-egyházban fölállítani szándékoznak.²⁵ Lehetséges, hogy egyazon időben két Szent Péter-egyháza is létezett?

Igen, lehetséges. Erzsébet királyné ugyanis a mai Óbudán alapította az új prépostsági templomot. Ezzel szemben XXII. János pápa az előbb már említett 1321. dec. 8-i — *Károly Róbertnek a dömösi Szent Margit-egyház és az óbudai prépostság egyesítési tervével foglalkozó — oklevelében a dömösi vár, illetve Szent Margit-egyház szomszédságában határozza meg az óbudai Szent Péter-egyház földrajzi helyzetét.*²⁶ *A dömösi Szent Margit-egyház és Sicambria mindössze 1,5 km-re van egymástól.*

Most pedig vizsgáljuk meg azt, hogy a pilismaróti Sicambria közelében lévő Fehéregyházról mit tudunk?

Pilismarót lakosai (kétszáz évvel azután, hogy II. József /1780—1790/ a szerzetes rendeket fölöslatta) ma is tudják, hogy hol van a „*fehér barátok*”, vagyis a pálosok hajdani kolostora. Induljunk ki abból a tényből — amelyet eddig még senki nem vont kétségbe —, hogy a pálosok már a XV. században Maróton voltak, illetve abból, hogy a maróti rendház a török hódoltság idején is az övék maradt.²⁷ Ebből először is arra következtethetünk, hogy az a XVIII. századi Pilismarót és környékét ábrázoló térkép (amelyen többek közt a pálosok monostora és temploma is jelölve van) a maróti rendház épületeinek középkori elrendezését tükrözi. Ennek alapján viszont arra következtethetünk, hogy a maróti rendház épületegyüttese nem eredeti pálos építkezés. A lakóépületek ugyanis a templom délnyugati oldalához csatlakoznak, holott a pálos építészeten a monostor az adott templomnak mindig az északi részen található. Ennek az eltérésnek az lehet a magyarázata, hogy a pálosok Maróton egy régebbi eredetű templomnak lettek a birtokosai. Helyszíni vizsgálatunk során azt is megtudtuk, hogy a község néhány idősebb lakosa még látta a pálosok hajdani kolostorának templomát. A szentainak elmondották, hogy a kis templom szentélye gömbölyű, ablakainak formája pedig csúcsíves volt. Ebből egy román eredetű templom gótikus átépítésére következtethetünk. Tornyának formájára senki nem emlékezett. Ez nem véletlen. A templomoknak a pálos építészeten tornyot ugyanis nem építettek. A meghallgatottak egybehangzó közlése szerint

1934 tavaszán bontották le ezt a régi — de egyébként jó állapotban lévő — templomot.

Már említettük, hogy a korabeli források háromféleképpen határozzák meg Fehéregyháza földrajzi helyzetét. Mátyás király idézett oklevele szerint a „megtérés kezdetekor” alapított Fehéregyháza a hegyek alatt a sík mezőn egyedül emelkedik. A pálosok maróti kolostorának templomáról a következőket lehet megállapítani. Attól jobbra — mintegy 300 méternyire — egy magas névtelen dombot találunk, amelyen a református templom van. A kolostortól balra — attól mintegy 800 méternyire — pedig a Kis-heggyel, Sicambria várának dombjával találkozunk. A pálosok maróti temploma hajdan valóban a „*hegyekhez közel*”, de a sík mezőn emelkedett.

Mátyás király idézett oklevele szerint Fehéregyháza alig egy mérföldre van a királyi palotától. De kérdés, hogy az „*egy mérföld*” a XV—XVI. században milyen távolságot jelent? A rendelkezésre álló adatokból csupán Oláh Miklósnak 1533. évi levelét említjük meg, amelyben az áll, hogy *Csepelsziget Budától fél mérföldre van.*²⁸ Ha Budavár déli és Csepelsziget északi csúcsa távolságának kétszeresét vesszük, mintegy 10 km-nek megfelelő távolsági értéket kapunk. Ha a XVI. században egy mérföld=10 km, akkor az „*alig egy mérföld*” legfőljebb mintegy 9,5—9,9 km-nyi távolságot jelenthet. Nos, a pálosok maróti templomától 9,8—9,9 km (vagyis „*alig egy mérföld*”) megtétele után a visegrádi királyi palotához érkezünk.

A felvázoltakat egy érdekes párhuzammal egészítjük ki. 1911-ben Hetényi Imre és Szombathelyi György saját költségükön ásatásokat végeztek a mai Óbudán, melyek célja a Fehéregyháza felé vezető, a középkori oklevelekből ismert (római eredetű) „*nagy út*” földértése volt. Hetényitől tudjuk, hogy a Victoria-téglagyár közelében elterülő mezőt az óbudai sváb gazdák még az 1910-es években is „*Ismariesen*”-nek („*Is-Maria—Wicsen*”), azaz *Szűz Mária rétnek* nevezték.²⁹ Hetényiek ebből arra következtettek, hogy azon a környéken kellett lennie Fehéregyházának. (Ma már tudjuk, hogy Hetényiek következtése helyes volt.) Abból, hogy a maróti kolostor melletti mezőt még a XVIII. század végén is „*Boldog Asszony-nak*” nevezték, hasonló következtetést vonhatunk le, mint Hetényiek.

Annak eldöntésében, hogy a pálosok maróti kolostorának temploma volt-e a „*magyarok megtérésekor*” alapított Fehéregyháza vagy sem, Gyöngyösi Gergely vonatkozó följegyzésére támaszkodunk. Ennek végén ugyanis azt írja, hogy Nagy Károly, a frankok királya alapította ezt a kérdéses templomot. Persze följegyzését az első pillanatban nem lehet megérteni, mivel Anonymus nem az *avarok*, hanem a *magyarok* megtérésekor alapított Fehéregyházáról beszél. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az a magyarázata, hogy a magyarokat és az avarokat azonosnak tartották nyugaton. *Andreas Eggerer* pálos szerzetes például a „*Fragnum panis corvi...*” című munkájában a következőket írja: „... a templomnak, amelyet Fehéregyházának neveznek, és az Isten szolgálatában és éveinek számában az összesek közül a legrégebb, és

általólag Nagy Károly császár a legyőzött magyaroknak fennhíjjázó pogány vallásuk helyébe Mária tiszteletére a királyi városon kívül alapított ..." (Arról, hogy a frankok a mai Óbuda területét is ellenőrzésük alá vonták volna, nem tudunk.) Ezek szerint Anonymus „magyarjai” akár avarok is lehetnek. Természetesen nem közömbös — de pillanatnyilag nem is lényeges —, hogy az avar—magyar azonosság igaz-e vagy sem, de tény, hogy a már említett Franciscus Iustinianus a Nagy Károlynak tulajdonított templom-alapítás hagyományát a sicambriai Fehéregyháza kapcsán említi meg. Döntő lehet e kérdés megoldásában, hogy Mátyás király — mint Gyöngyösi Gergely írja — 1484-ben a Nagy Károly által alapított Fehéregyházába vezette be a pálosokat.

Árpád sírja?

A XIX. században, a Fehéregyháza-kutatás „hőskorában” kézenfekvőnek látszott annak föltevése, hogy a magyarok megtérésekor alapított Fehéregyháza földrajzi helyzetének földértése révén Árpád fejedelem sírja is megtalálható. Ebben azonban még most sem lehetünk egészen biztosak. A rendelkezésre álló forrásokban ugyanis arról olvasunk, hogy a steppei népek igen nagy titokban temetik el a főrangú halottakat és szigorúan őrzik temetőiket. Ezek az adatok vezetnek arra bennünket, hogy Anonymus — tiszteletben tartva az ősök emlékét és az ősi hagyományokat — Árpád fejedelem sírjának helyéről szándékosan homályos, megtévesztő adatot közöl. A fölvázoltak azonban — remélhetőleg — közelebb visznek bennünket ahhoz, hogy előbb vagy utóbb rátaláljunk a honszerző fejedelem sírjára is.

Jegyzetek:

1. Jelen írásunk egy nagyobb munka rövid összefoglalása, ezért a főlhasznált irodalomból csak a legfontosabbak közlésére szorítkozunk.
2. *Anonymus, Gesta Hungarorum*, 52. fejezet.
3. *Fejér Gy.: Codex diplomaticus Hungariae...* X/6. 405. o.
4. *Bártfai Sz. L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban.* Bp. 1935. 104. o.
5. *Anonymus*, i. m. I. fejez.
6. *Karácsony I.: Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660—1664.* II. Bp., 1908. 141. o.
7. *Karácsony I.: i. m. I. Bp., 1904. 278. o.*
8. *Gombos F. A.: Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I. Bp. 1937. 31. o.
9. *Bártfai Sz. L.: Pest megye történetének okleveles emlékei.* Bp. 1938. 377. o.
10. *Bártfai*, 1938. 139., 194., 204. o.
11. *Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei.* Bp. 1936. 19. o.
12. *Bártfai*, 1938. 364. o.
13. *Gárdonyi A.: Az óbudai Fejéregyház problémája. Történetírás.* 1937/1. sz. 12. o.
14. *Oláh M.: Hungaria et Athila.* Vindobonae, 1763., 6. §. 22.
15. *Fraknói V.: Mátyás király oklevelei.* II. Bp., 1895. 31. o.
16. *Décsényi Gy.: Olaszországi történelmi kutatások. Századok.* 1892. 472. o.
17. *Gyöngyösi G.: Fabula, sive Index in vitas fratrum Eremitarum in libro hoc contentorum.* Egyetemi Könyvtár. Ab. 151/a. 86. o.
18. *Knauz N.: A budai káptalan regestái.* Magy. Tört. Tár. 1863. 613. o.
19. *Horváth I.: Klostrom pusztja — a pálos rend bölcsője.* Vigilia. 1974/9.

20. *Bártfai Sz. L.: Miért nem találták meg eddig Árpád sírját.* Magyar Kultúra. 1934/5. sz. 198. o.

21. *Mommsen, T.: Corpus Inscriptionum Latinarum.* III. I. 3558.

22. *Frölich R.: A pilis-maróthi római tábor.* Archaeologiai Értesítő. 1893.

22/a. *Finály Gábor* részleges kutatásait illetően a következőket érdemes megemlíteni. A föltárások során római kori leletek kerültek elő, amelyek az általunk fölvázoltaknak ellentmondanak. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a Kis-hegy délnyugati lejtőjén emberemlékezet óta szántóföldnek használják, melynek következtében e kérdéses létesítmény középkori rétege lepusztulhatott.

23. *Gárdonyi A.: Buda és Pest a tatárjárás előtt.* Bp., 1941. 22. o.

24. *Fraknói V.—Lukcsics J.: A veszprémi püspökség római oklevéltára.* II. 128. o.

25. *M. e.* III. 291. o.

26. *M. e.* II. 40. o. „...ecclesie Sancti Petre de veteri Buda... loco videlicet cathedrali ipsius regis, predicto casrto et ecclesie Dimisiensi vicino.”

27. *Kisbán E.: A magyar pálosrend története.* I. Bp. 1938. 154., 156. o.

28. *L.: 9. jegyzetek.*

29. *Hetényi Imre* nyilatkozata a Magyarság c. napilapban jelent meg 1934. január 12-én.

30. *Eggerer, A.: Fragmen panis corvii...* I. Viennae, 1663. 293. o.

A tanulmány a FÖLDMÉRŐ—a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat lapja XXIV. évf. 7—8. számában jelent meg. (1978. július—augusztus, 10—17. o.)

A JELEN című aradi független politikai napilap (június 30.) és a KELET-NYUGAT című nagyváradi irodalmi — művészeti — közéleti hetilap (július 20.) hírt, illetve részletes ismertetést közöltek az ORSZÁGÉPÍTŐ első számáról. Köszönet érte!

Gerevich László

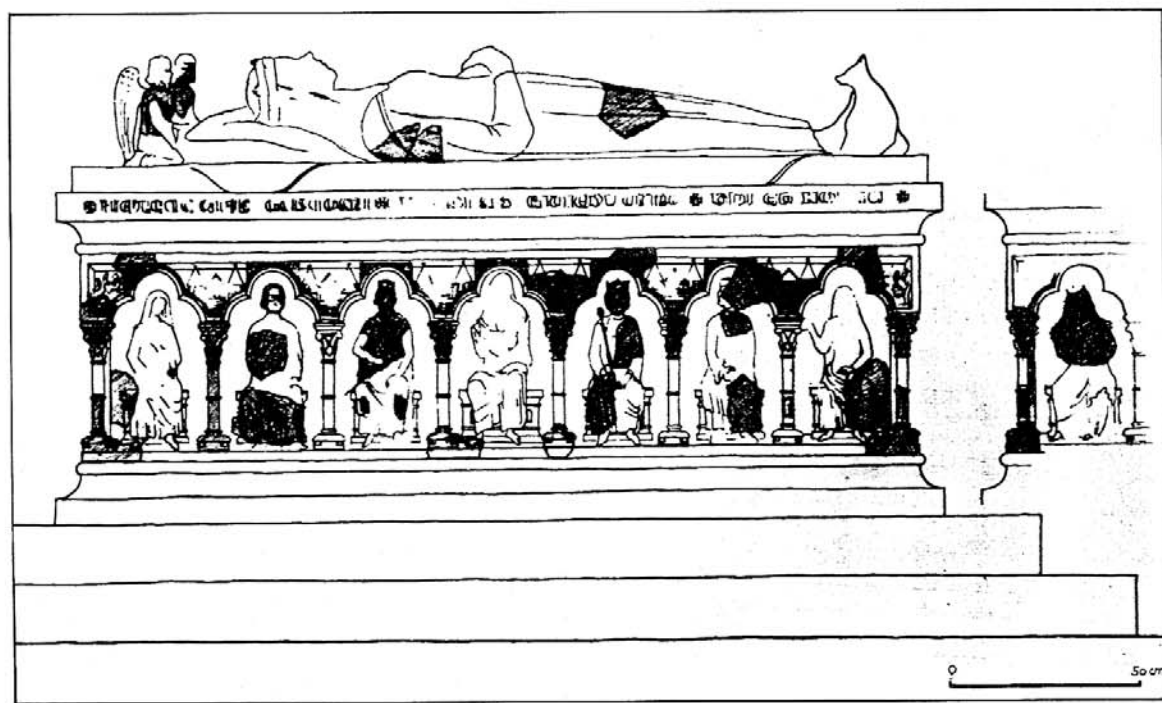
Régészeti kincsek a Duna-kanyarban

Már az 1938-as esztergomi ásátásoknál világossá vált előtünk, hogy hazánk középső vidékein, Budán és környékén, a Duna-kanyar térségében alakult ki a legkorábbi időkben azok a központok, amelyeknek államképző szerepet tulajdoníthatunk. Másrészt, tárgyi bizonyítékokat kerestünk, s kutatunk ma is arra vonatkozóan, hogy a középkorban *sokkal magasabb szintű kultúra alakult ki ezen a vidéken, mint amilyent tulajdonított e korszaknak a tudományos közvélemény.* Pedig számos forrásmunka utal erre, de a leírtakat többé-kevésbé túlzásnak vélték, éppen a tárgyi emlékek hiányában. S e központ kisugárzásaként, az ország más tájain épült várak, városok, kolostorok művészetét tartották korábban elsődlegesnek, s ebből következtek a középkori magyar kultúra fejlettségére. Pedig e szélsőbb országrészen a művészet szerényebb emlékei találhatók. A Duna menti kulturális központot a tatárok, majd a törökök teljesen elpusztították, illetve sokkal inkább az állandó harcok. Budavár visszafoglalása előtt például a budavári palota megviselt állapotban ugyan, de nagyrészt állt még, a visszafoglaláskor azonban úgyszólván kő kövön nem

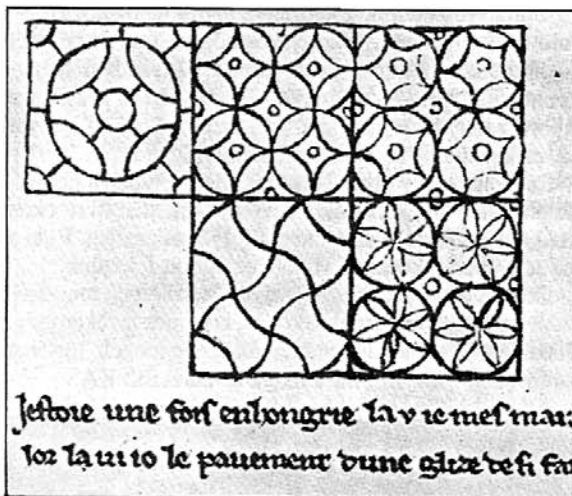
maradt, s elpusztult az egyedülállóan gazdag reneszánsz bronzszoborgyűjtemény is. A többi országrészben viszonylag épségben megmaradtak a városok is.

A Duna-kanyari, pilisi, visegrádi, esztergomi, dömösi ásátások már most is képet adnak arról, hogy a központ Európa legjobb művészeti, s köztük *építészeti törekvéseinek különleges kohója volt.* Pilisszentkereszten kiástam Meráni Gertrúd síremlékének töredékeit, s kiderült, hogy a XIII. század eleji világhírű francia építész, a gótika fénykorának kiemelkedő művésze, *Villard de Honecourt készítette.* Az ő, s feltehetőleg társainak magyarországi munkája nyomán a legtisztább francia katedrálplasztika Franciaországon kívül Európában először itt jelent meg, s szinte Franciaországgal egyidőben. Mindehhez hozzátartozik, hogy a Duna-kanyar vidékén emelkedő székvárosok *első polgárai vallonok voltak,* feltehetőleg már a XI. században letelepedtek itt és magas szintű kultúrát hoztak magukkal.

Két éve ásunk Dömösön. Az Árpád-házi királyok birtokközpontja volt, valószínűleg a legelső királyi szálláshelyek közé tartozott. Anonymus is említi, I. László itt adott ki oklevelet. I. Béla itt érte egy baleset: a pontatlan leírások szerint rászakadt a trón. Dömös nincs messze Esztergomtól, az egykori fővárostól. Esztergom fontos dunai kikötő is volt. Regensburgtól északra, Kijev felé a Dunán szállították árucikkeiket a kereskedők, s innen szárazföldön folytatták útjukat. Ez is befolyásolta a települések kialakulását. E főváros mellett fekvő dömösi kastély később Álmos herceg tulajdonába került, s 1107-ben prépostságot alapított e területen. Itt élt megvakítva, megvakított fiával, Bélával együtt. II. Béla alapítványok-

Gertrúd királyné pilisszentkereszti töredékekből valószínűsíthető síremlék-tervrajza (Egyed E.).

Villard de Honnecourt padlórajza egy magyarországi templomból.

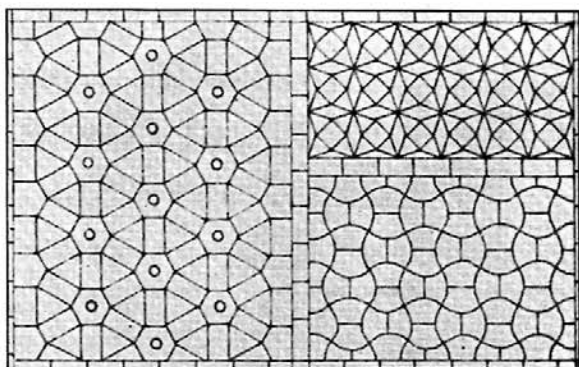
kai gazdagította a prépostságot. A palotát az idők során feltehetőleg többször átépítették. Mátyás idején is fontos szerep jutott Dömösnek, de *fénykora a XI. és XII. századra tehető.*

Szerencsém volt, hogy sikerült megtalálni a palota és a templom maradványainak egy részét, amelyeket a múlt században is kerestek már. A szőlőtelepítések azonban segítettek eltüntetni a nyomokat, s ez a mi munkánkat is megnehezítette. Végül is megtaláltuk a *háromhajós bazilikális templomot* és a hitelesen helyreállítható altemplom romjait. Stílusa eltér a XI. század eleji, a felszentelés időpontja körüli építészeti és díszítő stílustól, lehetséges, hogy korábban, 1000 körül építették. Dömösön a legelső humuszrétegben IX–X. századi cserepeket találtunk. A palotából egyelőre az átépített pincét sikerült feltárni, s a palota alaprajzát is megállapíthattuk.

A pilisszentkereszti ásatások is megerősítették azt a tényt, hogy a Duna-kanyar vidéke kulturális központnak számított. A pilisi apátság az ország egyik legrégebbi egyházi központja lehetett. A bencések már 1000 körül kolostort építettek itt, később II. Béla a ciszterciátoknak adományozta, akiknek az európai stílus lényeges megváltoztatását jelző gótika előkészítésében döntő szerepet tulajdonítottunk. A magyar kereszténység *első kolostor alapításai közé soroljuk a pilisit*, most pontosabban szeretnénk meghatározni az időpontot. A Pilisszel kapcsolatos kutatások újabb megvilágításba helyezték a honfoglalás kori magyar építészeti első emlékeink sajátos díszítő stílusát, a palmettás stílust. Véleményünk szerint ez a stílus a bizánci, a bolgár birodalom és Magyarország határterülete közelében, a Szerémségben alakult ki. [...]

Részletek T. E.: Régészeti kincsek a Duna-kanyarban c. riportjából (Magyar Nemzet, 1975. március 20.)

[...] Országszerte azokon a helyeken, ahol a legkorábbi püspöki, kolostori templomok sejtethők, másodlagos, harmadlagos beépítésből különös, szinte népies díszítésű,

A déli kereszthajó egyik mozaik-mezejének rekonstruálható mintái Pilisszentkereszten — valószínű, hogy ilyen mező egy részét másolta le mintakönyvébe Villard de Honnecourt francia mester.

úgynevezett palmettás kövek kerültek elő. Ezek faragott díszében nem annyira a palmetta-motívum érdekes, hanem a díszítőrendszer, amely egész Európában, de főleg Bizáncban és keleten elterjedt palmetta-motívummal szemben egyedülállóan jellegzetes, akárcsak egy néprajzi csoport évszázadok alatt kialakult díszítő stílusa.

A magyar építőművészet tehát mindjárt a kezdetén egy olyan — talán először fémtárgyakon alkalmazott — sajátos stílussal lépett föl a világ művészeti irányzatai között, amelyet az európai általános stílusokba való beolvadása óta sem hozott létre. E kőfaragó stílus emlékeinek egyik leggazdagabb lelőhelye éppen Pilisszentkereszt, és ez az oka annak, hogy itt, a későbbi, XII. század végi, XIII. század eleji templom alatt vagy a romok körül keressük azt az első templomot, s azokat az épületeket, amelyek köveit az új cisztercita templomba és kolostorba építették be. Alapvető jelentőségű problémák ezek kultúránk és művészetünk története tisztázatlan kérdéseinek sorában.

A pilisszentkereszti bencés kolostor palmettás díszű párkánytöredéke.

Részlet Gerevich László: Középkori kövek c. cikkéből (Magyarország, 1972. december 10.)

Építész táborok a visegrádi Szent István bányaudvarban

Dokumentumok 10 év történetéhez

Húsz éves korunk körül eljön az az időszak, amikor szembetaláljuk magunkat a valós világgal. Meg kell ismernünk mások gondolatait, meg kell értenünk cselekedeteiket, hogy együtt tudjunk létrehozni valamit. A gyerekkor természetes tudása és a tanulás szellemi felfedezései válhatnak azzá a belső erővé, ami az alkotó tevékenység alapja. Ez a személyes erő teszi lehetővé, hogy megismerjük önmagunkat és új valóságot hozunk létre. Így lélekben megerősödve másokat is segíthetünk, hogy megtalálják önmaguk belső lényüket.

Felfedezni, hogy ez a belső erő létezik, küzdelmes folyamat. Elmulasztani keresését az Élet ellen való vétek.

*

1980 tavaszán néhány építészhallgató és építész kirándulást tett a Visegrádi hegyekben. Itt merült fel először egy földépítészeti tábor gondolata. Ebből kiindulva szerveztük meg a Visegrádi Tábor 1981-től mesterünk Makovecz Imre vezetésével, aki lehetőséget teremtett ahhoz, hogy táborot verjünk Visegrád mellett egy elhagyott bányaudvarban — amelyet később Szent Istvánról nevezünk el.

Még tavasszal többfordulós hallgatói pályázatot szerveztünk, ahol mindenki bemutatta és elmesélte a tervét, és azokat közösen megvitattuk. Augusztusban — már kinn a táborban — együtt döntöttük el, hogy melyiket készítsük el.

Ezen az első nyáron építettük fel a KAS-t, mely egy kb. 6 m átmérőjű jurtaszerű kupola. Egy kör mentén 24 vastagabb husángot ástunk le, majd a magasság 2/3-ánál megkötve kötelek segítségével a középpont felé hajlítotuk a függőleges husángokat. A játék lényege: 24 ember összehangolt, közös „rituális” mozgása alakította a hajlított bordák által határolt belső teret. A közösség lelki rezdülései megjelentek a pulzáló tér alakjában.

Miután rögzítettük a kétirányú spirál hálózatot kirajzoló vázszerkezetet, vékony vesszőkkel fontuk be. Két bejáratot készítettünk, az egyiket a bányaudvar legnagyobb sziklája — az Oltárkő — irányába, a másikat a táborúz helyének irányába, ami az előzővel 90°-ot zárt be, ez az augusztus 20-i napfelkelte iránya is.

Ez az építmény olyan belső tér, mely egyben lehetővé teszi a külső tér érzékelését is. A vesszők közötti réseken látni lehet a fákat, a sziklákat, a folyót és az eget. Éjjel a tűz fényében tükröződő kupola az égbolt felettünk.

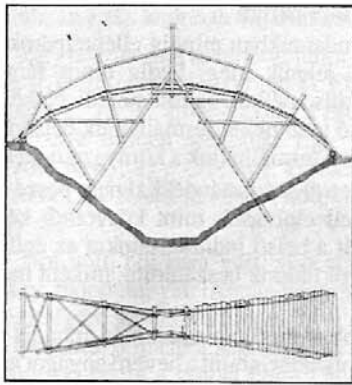
Ez alatt a két hét alatt a résztvevők szívében megszületett valami az együttlét, a közös, értelmes tevékenység, a szellemi és fizikai jelenlét által. A megélt történet fontosabbá válhatott, mint maga az elkészült KAS.

A tábor 1982-ben folytatódott, ismét előzetes tervek és megbeszélések után.

Ebben az évben egy fedett és zárható „lakó”-helyet akartunk építeni. A korábbi táborhelyen látható volt egy U alakú kis domb, megnyitva a tűz felé. A közepén lévő mélyedést kiástuk. Az ásás közben leltünk egy korábbi föld alatti négyszögletes kőépület romjaira, melynek középpontja megegyezett (!) az általunk előre eltervezett építmény középpontjával. A talált falakat megtartva és beépítve készült el az új épület, melynek szerkezete hulladékdeszkák egymásra szegezett sorából álló fa álkupola. Ezt beborítottuk földdel. Kívülről csak egy dombot látni, néhány nyílással, mely összeköti a külvilággal a belsőt. Így készült el a BARLANG.

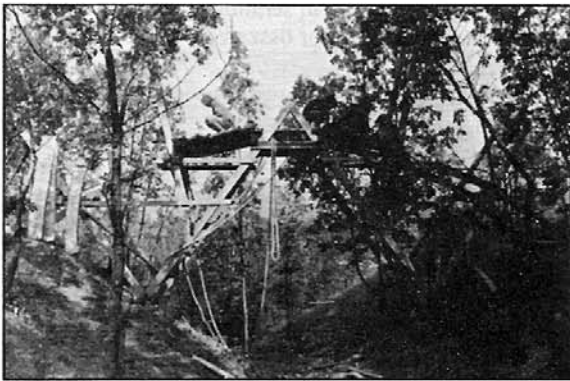

Ebben az évben kezdtük el építeni a HÍD-at is, mely a bányaudvar két tisztása közötti mélyedésben felvezető ösvény felett ível át, a tábor kapujaként is szolgálva. A HÍD szerkezete fűrészelt tölgygerendákból áll, két A alakú lába fölött íves járófelület köti össze a KAS-t és a BARLANG előtti tisztást.

Ebben az évben nem tudtuk befejezni a két építményt, ezért az 1983-as táborban folytattuk a munkát.

Minden táborban esténként előadásokat, beszélgetéseket szerveztünk, melyek tűz körül ülve zajlottak a KAS-ban. Az előadók a legkülönbözőbb témákról szóltak az antropológiától a történelmi tudaton át Tolkien „A Gyűrűk Ura” című könyvéig.

*

Időközben a csoportból 10—12-en 1983 nyarától egy éven keresztül a Szentendrei szigeten a váci révnél felépítettünk három kis építményt, melyeket Makovecz Imre tervezett: egy büfét, egy buszvárót és egy közösségi WC-t. Az épületet az alapozástól a palázasig magunk csináltuk, közben tehetségünkhöz és személyünkhöz mérten alakítva a terveket. Először tapasztaltuk a kataraktikus élményt, mit jelent esténként általunk rajzolt terveket és részleteket másnap megépíteni és elkészültni látni.

*

A Szent István bányaudvartól nem messze van egy másik bányaudvar, amelynek hatalmas sziklafala és elhagyott, gázos platója furcsa, misztikus hatású. 1984-ben itt építettünk óriási sziklából egy 3—4 m széles durva felületű utat. Némásági fogadalomban kezdtünk dolgozni, melyet egy hétig tartottunk. E munka eredményeként készült el az ÚT, mely őskori jelként magányosan, szürreálisan vezet egy határozatlan ponttól nyílegyenesen a megmászhatatlan sziklafal felé.

Mostanra a tábor alapítóinak nagy része befejezte egyetemi tanulmányait, vagy diplomázásra készül. Szeretnénk a Visegrádi Tábor hagyományát fiatalabbaknak átadni, ezért összehívtunk 20—25 érdeklődő építészhallgatót, akik jövőre részt vesznek a munkában. Jó lenne, ha ezzel megteremtenénk a lehetőséget mások számára az építés és a közös cselekvés megélésére.

(1984 ősz)

*

Az 1985-ös év döntő fordulatot hozott a tábor történetében, generációváltás zajlott le, a résztvevők döntő többsége először vett részt a táborban.

Ezt megelőzően többször találkoztunk és beszélgettünk a tábor céljáról, jövőjéről és arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a tábort itt Visegrádon kell folytatni, az eddigi négy év szellemében.

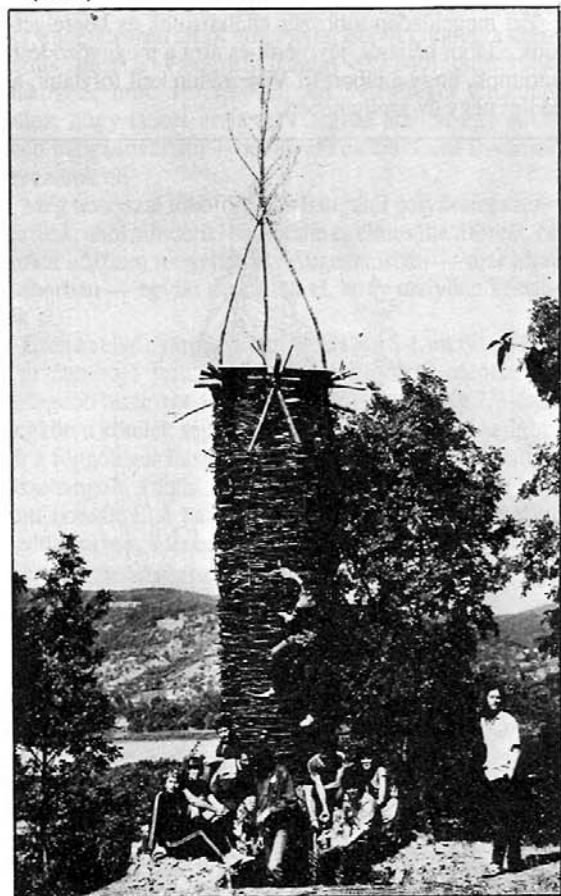
Ezúttal is többfordulós pályázatot írtunk ki és fokozatosan szűkítettük a lehetőségek körét. A végső döntést a táborban hoztuk meg.

A TORONY, közvetlen — kilátó — funkcióján kívül az építészet egyik alapvető mozgásának lenyomata is: a földből az ég felé törő lendület, a gravitáció legyőzése. Ezenkívül jel is, mely kiemelkedve környezetéből — ellentétben az eddigi objektumokkal — a Dunáról is jól látszik. Ez a kifelé fordulás a tábor életében is jól megmutatkozott. A résztvevők — révén nem létrehozói, hanem örökösei a tábornak — már nem alkottak olyan zárt, szoros baráti társaságot, mint az első generáció. Az így nyitottabbá váló tábor egyben felületesebb is lett, sokan voltunk, de csak néhány ember dolgozott ott folyamatosan két teljes hétig.

Néhány szó magáról a toronyról: a barlang előtti térség peremén áll, a tetejéről a kb. 6 m magasán levő kis teraszról csodálatos kilátás nyílik.

Szerkezetét három, fa hevederekkel összerősített rönkfa alkotja. A külső burkolatát vékony vesszőből fontuk.

A tartószerkezetet a földön szereltük össze, és kötelek, rudak segítségével helyeztük az előre kiásott gödörbe kb. 30 ember együttes munkájával. Ez a munkafázis volt a legnehezebb, de egyben legszebb és legemlékezetesebb. (1985)

YANG-YIN jel a Duna-parton

Az egységes világ tudatunkban mindig ellentétpárok valamelyik elemeként jelenik meg. Pedig nincs fény sötétség nélkül, belső külső nélkül, ég föld nélkül. Nehéz belelátunk, hogy külső tetteinkkel formálhatjuk belsőnket, és belsőnkől eredve formálhatjuk a környezetünket.

A jelbe foglalt üzenetről szántsándékkal nem beszélünk, magát a jelet kell elolvasni, mint közvetítőt két ember között. Így tehát a belső indíttatásainkra az építményben a válasz. Arról tudunk beszámolni, miként hatott ránk az építés.

A munka legnagyobb gyümölcse az alkotás drámájának átélése volt. Az a folyamat, amint a heverő anyagot az ember egymásra rakja, és az egyszercsak jelentéssel kezd bírni. A súlyos sziklák görgetése tiszteletet ébresztett bennünk az anyag iránt. Megrendítő élménnyé vált felfogni egy hegy súlyát, és másként nézünk egy kőépítményt, mint azelőtt.

Némelyik kő megmozdításához nyolc-tíz emberegyüttes erőfeszítése kellett. Ez a közös küzdelem nem csak egyenként formálta a résztvevőket, de egyúttal egymás nélkülözhetetlenségét is megmutatta.

„Egy ember önmagában semmit se tehet,
Csak ha másokkal jókor összefog!”

(1986)

Ez az a táj, ahonnan valamikor körbe néztek.

Egy helyütt, hol megbontottak egy hegyet, az fölfedte arcát, előtte tér és idő bomlott ki. Ebben a tér-időben jelek épülnek. Jelek, amelyekkel együtt folytonos térben és súlyozott időben létezzünk. Egy KAS, egy HÍD, egy BARLANG, egy ÚT, egy TORONY, egy JEL és egy TÁNCCSÚR, aki az ősszel nőtt ki a földből és a meséje így szól:

Hol volt, hol nem volt, volt egy csapat ember, nem nagy tudománnyal. Annál nagyobb hittel. Jó emberek segítségére leltek: ő a tudományát adta, ő földet keresett, ő megadta, ő máshol segített, ő támogatást szerzett. Egy nagyapó pedig a csapat élére állott, ahol kellett, rendet vágott. No csak amúgy a kalászkok között, de éppen ennyi kellett — ebből lett fedél a fejük fölött. Aztán ez kicsépelte, ez kifésülte, ez kévébe kötötte, ez feltette — kerekcske autócska, elvitte a táborba. Ott már várt rá egy meztelen szerzet. Teste az erdőből építkezett: bordáit fából faragták, fel is ajzották, úgy állították talpra. S hogy e világra jött, fejébe rögtön sisakot húztak, derekára páncélt fűztek, zsúpot tettek a hátára, s hogy ne ballagjon a vásárba, súlyos köveket gördítettek a lábára...

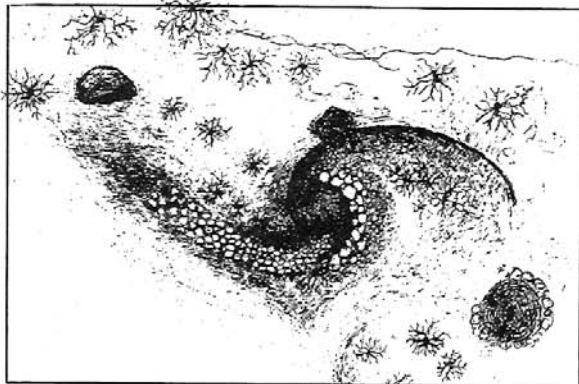
(1987)

A legelején — tavasszal — minden nagyon egyszerűnek tűnt: kitalálunk valamit, lerajzoljuk, aztán a nyáron felépítjük. Lassanként kiderült azonban, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy az első megbeszélésre összejöttünk, mindannyian egy fantasztikus, már-már legendás történet szereplőivé lettünk. Egy olyan történeté, amely csak az öt szülő és megélő emberek számára táru fel teljes valóságában. Egy furcsa alkotás nyílt meg előttünk, amelyet nem nézni, vagy hallgatni kell, hanem egyszerűen megélni.

1981-ben kezdődött, amikor néhány építészhallgató két hét alatt felépítette a KAS-t. Azt az épületet, amely az egyéneknél önállóan kivágott fáknak egy közös rituáléban történő összekötéséből formálódott a felépülő közösség hajlékává. Az elkövetkező években megvalósuló — más — más gondolatot hordozó — építmények mögött mindvégig a legelső táborban megfogalmazott igények működtek. Így születtek meg sorra a HÍD, a BARLANG, az ÚT, a TORONY, a JEL és a CSÚR. Ezek, a látszólag egymástól független, külön életet élő művek, mint cövek jelezték a körülöttünk kavargó események sodrását, irányuk olyan határozott volt, hogy viszonyulásra késztetett bennünket. Meg akartuk találni saját helyünket ebben a történetben, úgy haladni tovább, hogy az általunk leszűrt cövek az elődei által kijelölt út ívét kövessék. Ezért kezdtünk el foglalkozni az idővel, a jelenel a múlt viszonylatában.

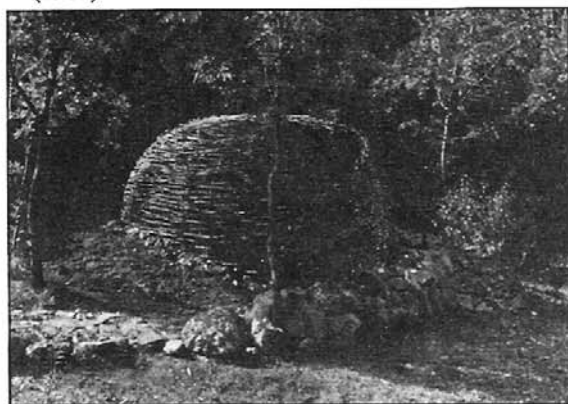
Hosszú ideig építettük magunkban azt a jelet, amely mindannyiunk véleményét tartalmazza és egy számunkra fontos igazságot testesít meg. Mondatokat írtunk az időről, ideológiákat fogalmaztunk meg épületekről, aztán egy többórás közös tervezésen sikerült annyira közelíteni egymáshoz elképzeléseinket, olyan sokat megtudni egymás gondolatairól, hogy végül megszilárdult valami abból a masszából, amit társaságunk sokfélesége képzett körülöttünk. Létrehoztuk egy gondolat csontvázát: a ház eszmei terveit. Augusztusban erre a vázra kezdtünk felépíteni egy testet úgy, hogy szerettük volna a felmerülő kérdéseket a pillanatnyi helyzethez leginkább igazodva megválaszolni. Így történt, hogy a ház eredetileg közösen kitalált és megdönthetetlennek tűnő filozófiája fokozatosan a bennünk és a környezetben élő formákhoz csiszolódott, és végül eggyé vált az épülettel.

Megtapasztaltuk egy megfoghatatlan dolog — egy eszme megvalósulását. Egy olyan mélyen élő gondolatát, amely előttünk is csak a befejezéshez közeledve világosodott meg és csak miután mi, a felépítői leszakadtunk róla, vált eléggé erőssé ahhoz, hogy megtartsa nevét.

A GUBÓ a teremtés élményének a jele. Ezt az élményt hagytuk magunk után a bányaudvarban.

(1988)

1981-ben néhány építéshallgató elhatározta, hogy az elméletközpontú egyetemi oktatást kiegészítve megpróbál valóságos érintkezésbe kerülni anyagokkal, a természet erőforrásait felhasználva részt venni egy tényleges alkotó folyamatban. Szemben a nagyváros elidegenítő életformájával úgy akartak pár hetet együtt tölteni, hogy az egyes ember cselekedeteit egy közös cél irányítsa és kialakuljon az egymásrataltságot és a bizalmat, amelyek minden valódi közösségnek alapfeltételei. Mindehhez Visegrád mellett találtak helyet, egy erdőszög közepén. A hegység a középkorban Magyarország közigazgatási és szellemi középpontja volt, Visegrád pedig királyi székelyhely. A tábor területén a rómaiak óta kőbánya üzemelt, erről tanúskodik a bányaudvart délnyugat felől lezáró csupasz sziklafal. Erre a kicsit misztikus és kicsit vad helyre akartak egy olyan épületet emelni, amely kifejezi a közösségről vallott elképzeléseiket, amely természetes anyagokból épül és amely organikusan igazodik a környezethez. Makovecz Imre irányításával tavasszal hallgatói pályázatot írtak ki, és közösen beszéltek meg az egyes terveket, nyáron pedig két hét alatt felépítették a KAS-t. Így kezdődött a „Visegrádi Tábor” története.

Az akkor megfogalmazott célok hagyományává váltak, és azóta minden évben más-más társaság által, más-más gondolatokat kifejezve születik egy-egy épület. 1981 óta fokozatosan egy kis település épült ki az erdőben és közben kirajzolódott egy szorosan a helyhez kötődő mítosz. Egy mese, amely emberről és természeti környezetéről, gondolkodásról és építésről, küzdelmekről, kapcsolatokról és talán egy kicsit magáról az életéről is szól.

1989 — A SZÍNHÁZ

Ezt a színházat a hely varázsa szülte. Azok az adottságok, amelyeket egy természeti környezetben szerencsés együttállásban készen találtunk, és amelyekből csak ki kellett bontanunk, láthatóvá kellett tennünk a színjátás kétoldalú, sokszor érthetetlen világát. Teret kellett alkotnunk az emberi kommunikáció egy különleges fajtájának, a drámának.

1989-ig sokan éreztük fordulatot színdarabnak a Visegrádi Tábor történetét. Olyan műnek, amely nélkülöz minden hazugságot és minden képmutatást, amelynek szereplői és nézői mi vagyunk. A SZÍNHÁZ építésével egyidőben érthetett meg ez a gondolat ebben az öntörvényű mikrovilágban, amely megkülönböztet művészeket és közönséges halandókat. Ez a tábor, mint az emberi letelepedés modellje, a zárandokhely (KAS), a fizikai védelem (BARLANG), a kettő emberi úttal való összeköttetés (HÍD), az önmagán felülemelkedni vágyás (TORONY), a külvilág elé való nyílt kilépés (JEL), az asztrológiai rendezettség megismerése (CSŰR) és saját individuális voltának felfedezése (GUBÓ) után, úgy tűnik, alkalmassá vált a „magas művészetek” (SZÍNHÁZ) befogadására is. Talán ezért tudtuk megépíteni sok kis megalkuvással és apró ellenérzésekkel minden művészetek legősbibjének, a színháznak sajátos interpretációját.

Tavasszal a hagyományosan meghirdetett pályázaton több kimerítő beszélgetés után jutottunk a KÖSZÍNHÁZ eszméjéhez. Mindenki más-más problémát látott benne. Volt, akit a kő anyaga fogott meg, volt akit a munka nehézsége, mást a táj szépsége csigázott fel és megint mást egy valódi színdarab lehetősége érdekelt. Az építés során azután még jónéhány dolog tisztázódott bennünk. Az például, hogy a kő mint építőanyag miféle titkokkal rendelkezik. Meglepető volt, hogy az ülsorokba beépített sziklák milyen nyugodt természetességgel fekszenek, kifejezve a nézők világának — szerintünk — jóval természetközelibb földhözragadtabb jellegét, míg a szkénéfal egymásrahányt, felállított kötömbjeinek milyen halatlanul vibráló, a színészi játék transzcendens voltát kifejező hatásuk van. A kövek homogenitásuk és szűkeségük ellenére is annyira sokszínűek és személyesek tudtak lenni, hogy mindegyikünk készített, vagy választott saját ízlésének megfelelő üldőhelyet.

Meg kellett tanulnunk azt is, hogy mit jelent együtt dolgozni. Minden pillanatban teljes lényünkkel egymásra kellett figyelni, hogy biztonságban érezzük magunkat a többmázsás sziklatömbök mozgatása közben. Már tavasszal, a beszélgetések folyamán tisztázódott számunkra, hogy a tábor két része úgy különül el egymástól, mint egy kisváros kulturális negyede a lakónegyedtől. Az egyik oldal ahol a BARLANG, a CSŰR, a tűzhely és az étkezőasztal áll, a mindennapi élet tere, a másik, ahol az Oltárkő, a GUBÓ és a már emlékműnek számító KAS található, a szellemi élet szférája. A színház is erre az oldalra került.

A színpad kialakításánál az emberi építés rendezett hangulatát próbáltuk megteremteni. Az első ülsorok is ehhez a világhoz kapcsolódnak és a nézőtér kövei felfelé haladva, egymástól távolabb kerülve, fokozatosan oldódnak fel a természetben. Ennek a SZÍNHÁZ-nak talán mi magunk leszünk a színészei, itt tehát néző és színész közt nem az áthághatatlan szakadék, hanem a közvetlen kapcsolat ábrázolódik.

Eredetileg a terep szintvonalait szerettük volna kirajzolni az ülésekkel, később a színészek számára inspiráló, és a nézőket bensőséges közelben tartó teret akartunk kialakítani. Az akusztikáról a környező növényzet, a világtásról a Nap és a Hold gondoskodik. Éjszakai előadásokat máglyákkal, gyertyákkal tehetünk láthatóvá.

A tábor életéhez hagyományosan hozzátartozó előadások tavaly C. G. Jung-ról, Joseph Beuys-ról, a sámánizmusról és a görög színházról szóltak. Milán Vukotic és színjátszó gárdája a commedia dell'arte kezdeteiről szóló játékba vonta be a táborozókat. Ez még nem az új színházban történt, hiszen a színpad burkolata még nem készült el...

(1990)

*

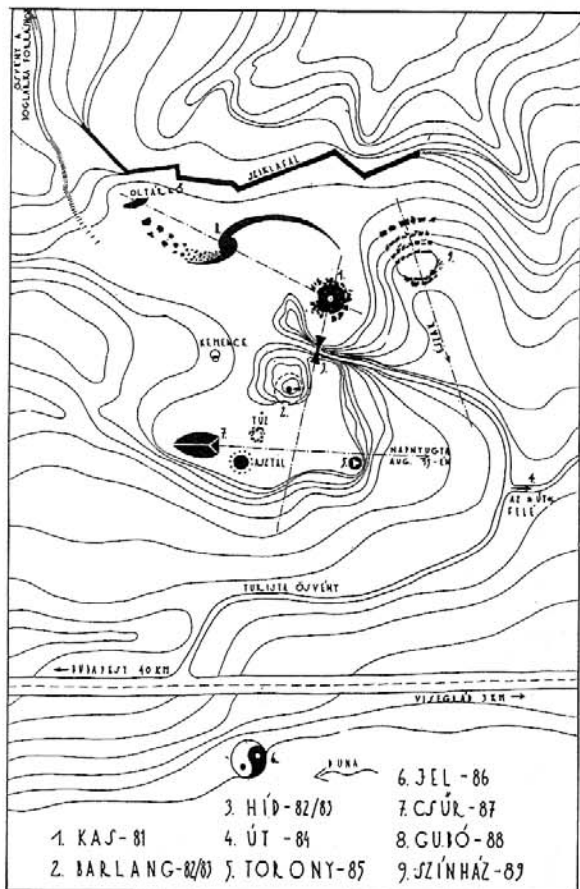
Az eddigi történethez hozzátartozik, hogy a tábort mindvégig támogatta a Pilisi Parkerdőgazdaság, a Népművelési Intézet, a Közművelődési Információs Központ és Visegrád Tanácsa. Külön köszönet illeti a visegrádi Havér Sándort hosszú éveken át kitartó segítségéért.

1990. augusztus közepén kezdődik a tizedik, jubileumi tábor. Mint a korábbiakra, erre is várunk minden érdeklődőt, külföldi építészhallgatók is érkeznek Angliából és Németországból. Az idei szervezők augusztus 20-ára meghívják az összes korábbi tábor résztvevőjét, hogy együtt ünnepeljék az új Élet napját, mely bennünk is új hajtást fakasztott.

A meghívó tanúsága szerint meglepetés is lesz.

1990. július

Összeállította Salamin Ferenc és Tusnády Zsolt

A Kós Károly Egyesülés szabadiskolájának 1990—91. évi programtervezete

A Kelet-Európában végbemenő radikális változások kezdeményezői lehetnek egy összeurópai társadalmi átalakulásnak. Gorbacsov kifejezésével élve, „a Nyugatnak szüksége van peresztrojkára”; jóllehet a gazdasági jólét és a stabilitás illúziója ott könnyen elfedheti a problémákat, melyek Keleten, az államszocializmus összeomlásával nyilvánvalóvá váltak. Az itt élő emberek materiális jólét iránti kielégítetlen vágyai azonban — összefüggésben a gazdasági nehézségekkel és a régóta fennálló nemzetiségi problémákkal — könnyen ahhoz a tévedéshez vezethetnek, hogy olyan nyugati formákat és módszereket kell átvennünk, amelyek ott — bár látenszen — hasonló katasztrófát készítenek elő. A Kelet-Európára rákényszerített szenvedések nem voltak eredménytelenek. Olyan képességünk született meg belőle, mellyel a Nyugat nem rendelkezik. Ha erről lemondva alávétjük magunkat a Nyugathoz való hasonulás látszólagos kényszerének, akkor az eddig átélteknél sokkal súlyosabb következményekkel kell számolnunk. Minden azon múlik, hogy az egész Európában szükséges változások és — sajátos képességeinknek megfelelő — cselekvési lehetőségeink, feladataink felismerésében egymásra találunk-e. Csakis Kelet és Nyugat egymásra találása lehet az alapja egy olyan „közös európai ház” felépítésének, amely teret biztosít az individuális szabadságnak, a demokratikus jogállamiságnak és a partnerkapcsolatokon nyugvó szociális együttélésnek.

A Kós Károly Egyesülés Szabadiskolája az 1990—91-es évben az össz-európai társadalom szociális és gazdasági újjáalakításának tapasztalatait, problémáit és megvalósítási lehetőségeit kívánja rendezvényeinek középpontjába helyezni.

Ebből adódóan az 1990—91-es év programjainak vezérmotívuma: a „közös európai ház” felépítése.

Alapelvek

I. A kommunista ideológia hatalmának összeomlása és ennek okai:

1. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai és a következtetések levonása.

2. A Kelet-Európára rákényszerített szenvedések gyümölcse: a társadalmi megújulás lehetősége.

3. Milyen következményekkel járhat a lehetőségek elmulasztása?

II. A hatalom ideológiája, a jólét és stabilitás illúziója.

1. A magántulajdon szentsége.

2. Piaccgazdaság.

3. Politikai pluralizmus.

III. Konvergencia.

1. Keletnek szüksége van tőkére és fejlett technológiára; Nyugatnak szüksége van természeti kincsekre, energiahordozókra és arra, hogy a keleti országokban befektetett tőke működőképes legyen, új piacot teremtsen és profitot hozzon.

URALKODÓ NEMZETEK ÉS RABSZOLGA NÉPEK BÉKÉS EGYÜTTÉLÉSE.

2. A Kelet-Európában élő emberek gazdasági jólét iránti kielégítetlen vágyai felszívják magukba a nyugati ideológiát (privatizálás, piaci mechanizmus, többségi demokrácia), és a kapitalizmusnak a szocializmus feletti győzelmét remélik.

3. Egyensúly megteremtése az „emberarcú társadalom” életfeltételeinek felismeréséből:

— a bürokratikus államhatalmi szerveken keresztül történő központi irányítás, mely az individuális képességeket és kezdeményezéseket elnyomja és absztrakt ideológiai rendszerekkel pótolja, csakis politikai, gazdasági és morális hanyatláshoz vezethet;

— nem a hatalom megszerzésére, hanem az államhatalmi struktúra felszámolására kell törekedni, hogy a kultúra és a gazdaság saját törvényei szerint formálódhasson.

a) A társadalomban minden: emberi munka eredménye; és minden emberi munka individuális képességeken alapul, melyek csak szabadon tudnak kibontakozni és fejlődni. Ezért az oktatás, a tudomány és a kultúra minden területén szabad teret kell biztosítani az egyéni képességek és kezdeményezések számára.

A SZELLEMI ÉLETBEN TELJES INDIVIDUÁLIS SZABADSÁGNAK KELL ÉRVÉNYESÜLNIE.

b) A gazdálkodás értelme az emberi szükségletek kielégítése. A gazdaság területén csak akkor valósulhat meg a szociális igazságosság, a teljesítmények kiegyenlítődése, ha a termelők-fogyasztók-forgalmazók együttműködésére épülő új gazdasági szervezetek (szerveződések alapuló társaságok) jönnek létre.

A GAZDASÁGBAN TESTVÉRISÉGNEK KELL ÉRVÉNYESÜLNIE.

c) Az államnak nem szabad beavatkozni sem a kultúrába, sem a gazdaságba. A demokratikus jogállamiság feladata az alapvető emberi és szabadságjogok biztosítása, az állampolgárok belső és külső védelme, a munka és a természet védelme.

AZ ÁLLAM TERÜLETÉN DEMOKRATIKUS EGYENLŐSÉGNEK KELL ÉRVÉNYESÜLNIE.

Az évi négy nagy rendezvény felépítése

Három napos rendezvényeket szükséges szervezni.

Egy-egy téma teljes elmélyítése-feldolgozása csak így válik lehetővé.

A három napot megelőző este: találkozás, és egy bevezető — az egész témát átfogó — előadás.

Célja, hogy a résztvevőket előkészítse a téma fölvetelére.

Első napon: a téma áttekintése és megértése („émszés” a fejben).

Második napon: a fölvetett tartalom saját lelki tartalom-má válik. („A vélemények elválasztják, az érzületek összekapcsolják az embereket” [Goethe].)

Harmadik napon: a fölvetett tartalomból — a tapasztalatok összegzéséből — cselekvési impulzus születik.

Így a három nap (és éjszaka) alatt fölépül egy organizmus, a belső ember organizmusa. A fölépülés a résztvevők saját aktivitása, részvétele szerint történik. Első nap: praktikus gondolatok, eszmék befogadása; második nap: szociális fantázia; harmadik nap: a megvalósítás technikája.

Fontos a napi program organikus felépítése, hogy ne egyoldalúan aktív „előadók” és egyoldalúan passzív „hallgatóság” találkozzon; hanem az összes résztvevő részvételével, együttgondolkodva, közös igyekezettel a mindenkit érintő problémák egyre tisztábban, világosabban körvonalazódnak, ezzel minden résztvevőt segítően saját cselekvési lehetőségeinek és feladatainak felismerésében, megragadásában.

A négy nagy rendezvényt alakíthatjuk úgy is, hogy a témát előre lebontjuk négy aspektusára; vagy pedig úgy, hogy hagyjuk a másodikat az elsőből, és így tovább, szabadon formálódni. A rendezvények nyilvánosak. Témájukat előre meg kell hirdetni, hogy az érdeklődők időben jelentkezhesenek és fölkészülhessenek. Nem a résztvevők létszáma a fontos, hanem érdeklődésük komolysága, „részvételük” — aktivitásuk. Nincs szükség a rendezvényekre előadókat toborozni. Szükséges viszont, hogy egy-egy programot egy (vagy inkább két) ember előkészítsen, összefogjon és levezessen.

Fontos, hogy ezek a „témavezetők” a történések dramatikájára figyeljenek. Minden valódi kérdés az emberi középből származik, és a perifériáról jövő válaszokkal kell megküzdenie. Nem a kérdéseket kioltó, kívülről — a perifériáról — jövő válaszokra van szükség. Sokkal inkább arra, hogy a kérdés egyre tisztábban, egyoldalúságtól mentesen tudjon megfogalmazódni. Ez egy drámai küzdelem az egyensúly megteremtéséért („megbékélés, kiengesztelődés”... [Hegel]).

Néhány példa:

1. idealizmus		pragmatizmus
(intellektualizmus)		
	megismerésből cselekvés	
	— praktikus gondolatok	
	— szociális fantázia	
	— morális technika	
2. egoizmus,		altruizmus,
mint hajtóerő		mint morális követcelmény
	egymásra utaltság	

kölcsönösség
partneri kapcsolat

3. szociális szervezet

szociális képességek
fejlesztése

szociális tér,
melyben fejlődhet
az emberek

— önállósága,
— kezdeményező képesség,
— együttműködése

4. kapitalizmus

szocializmus
európai integráció
— jogállamiság
— kulturális szabadság
— gazdasági társulások

5. piacgazdaság

tervgazdaság
— fogyasztó
— termelő
— forgalmazó
partneri kapcsolatok
épülő társulása

6. magántulajdon

állami tulajdon

használati tulajdon
— föld (term. eszköz)
— munkaerő
— tőke } nem lehet áru

7. gyámoltató állam

anarchia

— individuális felelősség
— önálló ítélet
— szabad kezdeményezés
— önrendelkezés

1990. május 8.

A Kós Károly Egyesülés szabadiskolájának a fenti program szerinti első rendezvényére 1990. szeptember 15. és 18. között kerül sor a Kaposvár melletti Gálósfán.

26 tézis Európáról

1. Amerika a világot luxusvillává akarja átalakítani, ahol az emberek egyre több technológia, egyre több pénz és egyre több szórakozás segítségével egyre kényelmesebben, egyre tékozlóbban és egyre gondolatmentesebben élhetnek.

2. Oroszország a világot templommá akarja átalakítani, ahol az emberi lelkek közös hitben, a mindenkori egyetlen és igaz istenért lángolnak, tegnapelőtt Krisztusért, tegnap Marxért, ma a peresztrojkaért.

3. Európa a merengő és lázas metropoliszok elsüllyedt Atlantiszja: Budapest és Prága a sztálinizmus, Róma és Párizs az automobilizmus, Stockholm és Bergen a szociáldemokrácia tengerének fenekén. Egy idegen belép egyik kávéházunkba, kitergeti ismeretlen nyelven frott újságját: talán én vagyok, talán te.

Európa félszáz nyelven várja a vizek apadását.

4. Európa egyetlen nemzet, mely valamennyi külön nemzetéből áll.

Mindannyiszor, mikor egy európai nemzet megismeri önmagát, szeretetre ébred a többiek iránt.

5. Európa bemocskolódt.

Európává csak minden egyes nemzete önmegvalósítása által válhatik. Csak Európa egysége révén valósíthatják meg önmagukat Európa nemzetei.

6. Európa szíve Németország. A különböző német szívkamrák közötti nyitottság híján Európa meghal.

7. Európának egyetlen államhá, egyetlen piaccá kell válnia. Ennek az egy államnak meg kell védenie nemzeteit az egyetlen piaccal szemben.

8. A nemzeteket nem az állami bürokrácia és az államhatárok tartják fenn, hanem dalaik és költészetük.

9. Aki Németország felett uralkodik, az a világ felett uralkodik. A németeket kivéve ez mindenkire érvényes. Ezért kell a németeknek önmaguk felett rendelkezniük.

10. A huszadik század világháború: Németország harca a világ ellen, de a világ harca is Németország ellen; harc az világháborúért.

11. 1914-ben kezdődött az új európai százéves háború a végleges világháborúért. 1990-ben kezdődött e háború harmadik és döntő szakasza.

12. A politika hatalom. Az ideológiák a hatalom eszközei. Politikai érvek és magyarázatok csak álarok.

13. Egy nemzet, aki elveszíti kultúráját, elveszíti jövőjét. A nyelv, amelyen dalainkat énekeljük, megővöndöli majdani urainkat.

14. Amerika stratégiai célja a gazdasági kultúra világhatalma. Hogy ezt a célt el lehessen érni, Európa és Oroszország kulturális önállóságának meg kell szűnnie.

15. Csak az egyesített Európa és az újjászületett Oroszország szövetsége képes az európai kultúrának olyan erőfődni, hogy szembe tudjon szállni az amerikai csábítással.

16. Az egyesült, semleges, önálló Németország megnyitja az utat a szabad és egyesült Európa felé. A NATO-n belül egyesített Németország megnyitja az utat Amerika előtt az Urálig.

17. Az Európai Közösség a cserekereskedők piaca: Franciaország az európai kultúrát felfuvalkodott államhatalomra, Németország saját lelkét stratégiaileg kijelölt önmegadásra cseréli.

18. Az európai nemzetek, akik egyenként csatlakoznak az Európai Közösséghez, sorban eltűnnek Amerika gyomrában.

19. Európa egyesülésének olyan politikai, gazdasági, kulturális tényezőket kell újjáélesztenie, melyek a Párizs—London—Washington tengellyel szemben egyensúlyt tudnak tartani. Három ilyen lehetséges tényező van Európában: Közép-Európa, Skandinávia, Németország.

20. Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország nemzeti sajtószerségüket és függetlenségüket csak egyenrangú társakkal kötött többnemzetiségű szövetségükön belül, az osztrák—magyar monarchia hagyományainak korszerű kiterjesztésével tudják biztosítani.

21. Norvégia, Svédország, Dánia, Finnország és Izland nemzeti sajtószerségüket és függetlenségüket csak egyenrangú társakkal kötött többnemzetiségű szövetségükön belül, ezeréves kulturális, politikai rokonságuk korszerű kiterjesztésével tudják biztosítani.

22. Németország a maga nemzeti sajtószerségét és függetlenségét csak a szövetségi alapon álló egyesülés útján, a katonai tömbökötől való függetlenség árán és egy összeurópai egységbe történő beilleszkedés révén tudja biztosítani.

23. Az egységes Európának a nemzeti sokféleség és egy egységes védelmi rendszer révén kell szabadságát biztosítania.

24. Európának meg kell osztania jólétét Oroszországgal, különben Oroszország osztja meg polgárháborúját Európával.

25. Európa védi meg Oroszországot Amerikától, ahogy Oroszország védi meg Európát Kínától. Ha elesik az egyik, elvesz a másik is.

26. Ha a vizek nagy apadása Budapestet, Prágát, Varsót, Vilniust, Szentpétervárt és Berlint a tengerfenéken töltött hosszú álmuk után a felszínre hozza, akkor Párizsnak és Rómának, Bonnnek és Londonnak, Stockholmnak és Oslónak az amerikai nyughatalanságot visszafajta egy pillanatra csendben figyelnie kell.

Mert most jött el Európa órája, holnap már késő lesz.

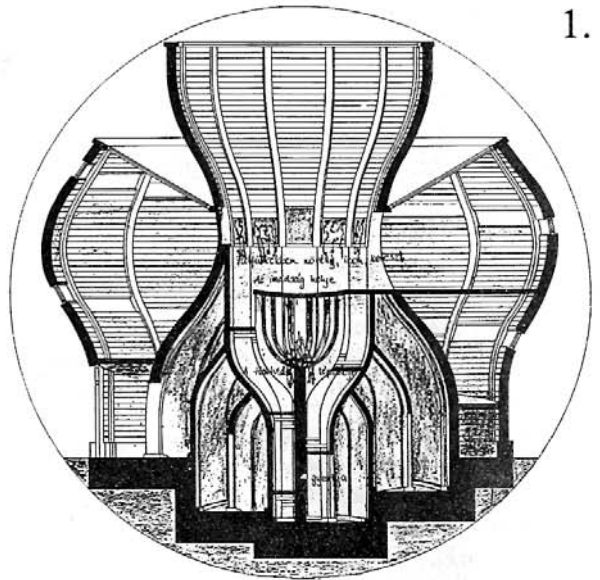
Az „INDIVIDUALITÄT” 1990 júniusi számában megjelent német változatról fordította: Gerle János.

Kaj Skagen (1949) norvég író, az ARKEN című kulturális folyóirat alapítója és kiadója.

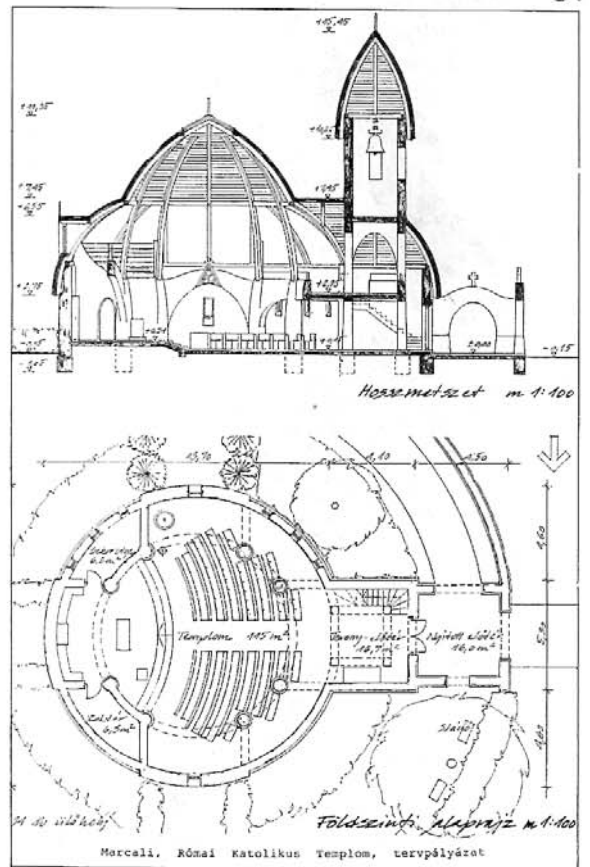
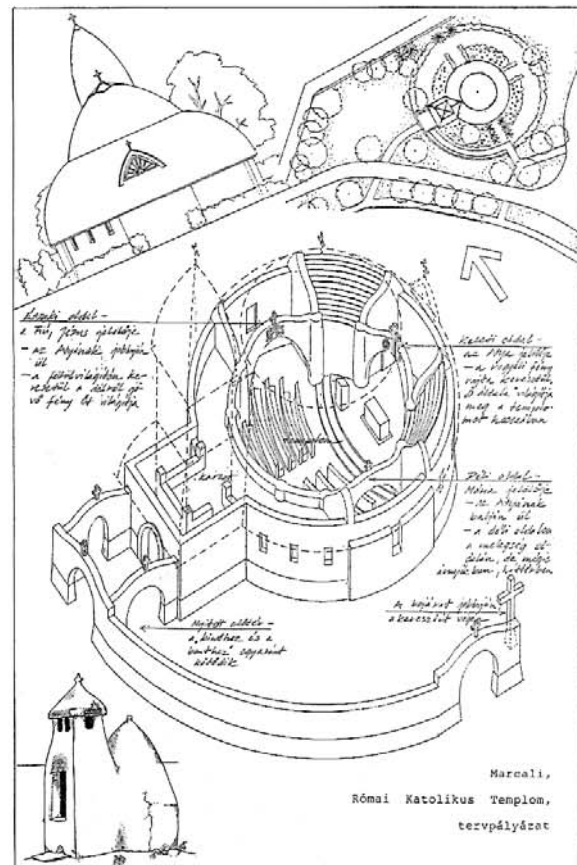
VÁNDOR ✕ ISKOLA

Borza Endre: Megpróbálom nagyon praktikus oldalról megfogni a dolgokat. Komplettről tartalak titeket, de mindenképp tisztellek. Azért, mert gyakorlatilag ti két évig föladtátok az egzisztenciátokat, úgy ahogy van. Fél évet egy-egy városban eltölteni és utána továbbmenni egy másik irodába, ezt én teljesen furcsának tartom. Elköltöztök egy városba, néhány hónapot ott töltötök, és még csak alig álltok talpra, máris továbbálltok egy másik városba. Röviden tehát a kérdésem a következő: Az elkövetkezendő vándoriskolásoknak mit mondanátok, miért ne jelentkezzenek erre a mesteriskolára? Persze én is elismerem, hogy fontos, hogy legyen egy ilyen közösség, hogy megismerjétek ezeket az építész-irodákat. De azt gondolom, hogy az elmúlt év alatt már leszűrtetek olyan tanulságokat, van annyi tartalék az agyatokban, hogy az utánatok jövőnknek már tudtok mit mondani. Mi az, ami miatt esetleg mégse jelentkezzenek? Engem ez érdekelne.

Krizsán András: Az nyilvánvaló, hogy mindannyiunknak megváltozott az eddigi élete, és ez elképzelhető, hogy bizonyos gondokkal is jár. Főleg, ha már valamelyikünknek van családja is. De ahogy itt most végignézek ma-

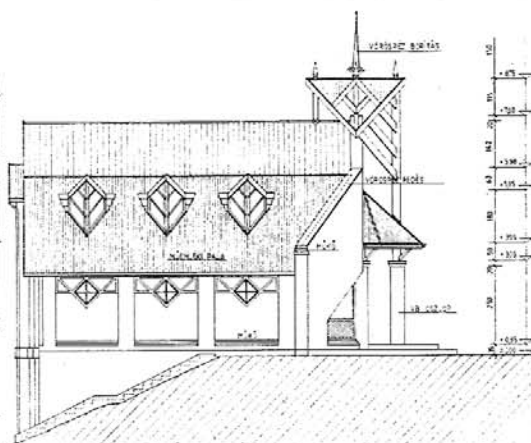
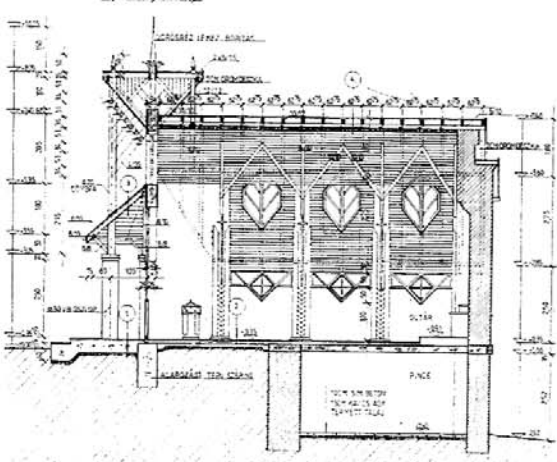
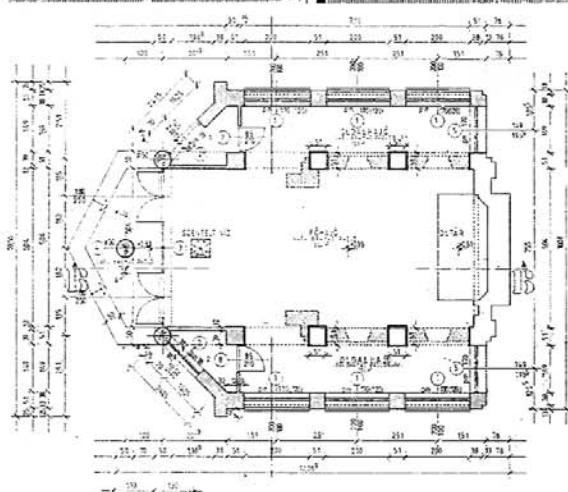
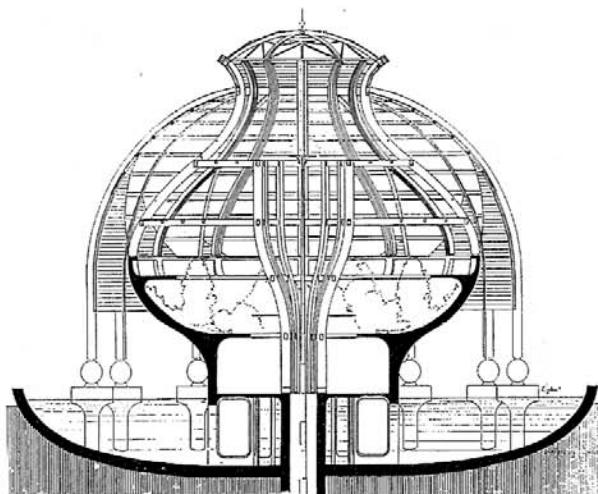
1.

3.

VÁNDOR ✕ ISKOLA

2.

gukon, alighanem kevés hajadon vagy legényember van közöttünk. Vagyis gyakorlatilag a dolog nem reménytelen. De hogy miért ne jelentkezzen, arra csak azt tudnám válaszolni, hogy aki a hétköznapi életben megszokta, hogy egy irodában ül és a munkaidő letelte után délután hazaballag, magyarul alkalmazott, az gondolja meg jól, mert itt egy kicsit másképp kell élni és gondolkodni.

Mohay Gábor: Én viszont megpróbálom ezt a provokatív kérdést egy kicsit komolyan venni. Hogy miért ne javasoljam, mondjuk majd az unokámnak? Azt tudnám mondani neki, hogy azért ne jöjjön ide, mert találmón inkább valami más ehhez hasonló kvalitású dolgot, neveztek „borban úszásnak” vagy „kilincskészítő mesterek találkozójának” nyaranként, ami igény szinten, világra nyitottságban ehhez hasonló. Most csak ez az egy lehetőség van. De az egyesülés is azt hirdeti, hogy jó lenne ha ilyenfajta egyesületek, szervezettek alakulnának sorban, és szakmailag vagy félig szakmailag vagy valami más szellemiségre épülve előbb-utóbb „lefednék” az országot. Ez egy idea és én a gyermekemet ezek egyikébe küldeném. Valamelyikbe. Sőt igazából az lenne a legjobb, legtökéletesebb, ha mondjuk harminc év múlva mi így

4.

1. Farkas Ibolya felvételi terve: Az imádság háza
2. Rácz Tamás: Márcali, r. kat. templom
3. Mohay Gábor felvételi terve: A teremítés háza
4. Krizsán András: Fonyódi, r. kat. kápolna

VÁNDOR ✕ ISKOLA

nyolcan összedugnánk a fejünket és létrehoznánk egy hasonló szituációt a fiatalok számára, amiben ők is így vándorolnának. Ez lenne az ország „lefedésének” újabb szelete. Ez a mesteriskola, amit most a Kós Károly Egyesülés létrehozott, csak kezdet.

Sziklai Ákos: Én viszont inkább arról beszélnék, miért nagyon jó ez a vándoriskola. Nem is sejtettem, hogy ennyire jó lesz. Ha az ember elmegy egy idegen országba két hétre, mint turista, akkor nem lát abból az országból semmit. De ha elmegy egy fél évre, akkor sokkal többet lát belőle. Mondok egy példát. Át kellett terveznem egy homlokzatot. Az ötödik változatnál, amikor mindig kiderült, hogy ezért vagy azért nem jó, előkerült a legelső, és rájöttem, hogy alapjában nem is volt az olyan rossz. Szóval, nekem idő kell ahhoz, hogy megértsem azt, hogy hogyan működnek a dolgok.

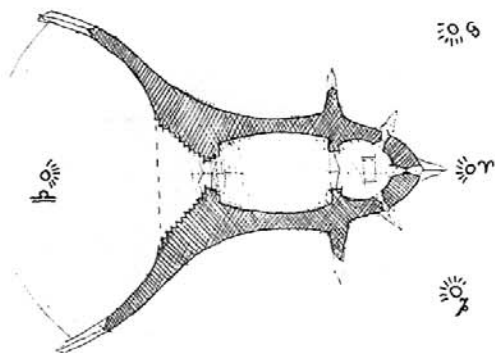
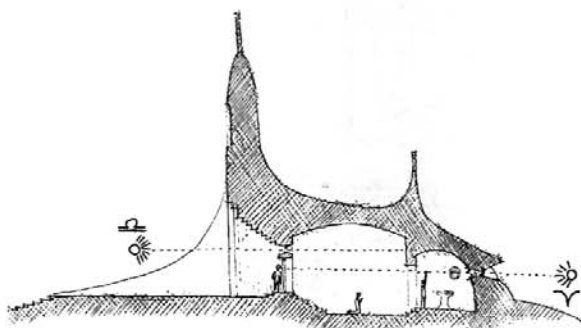
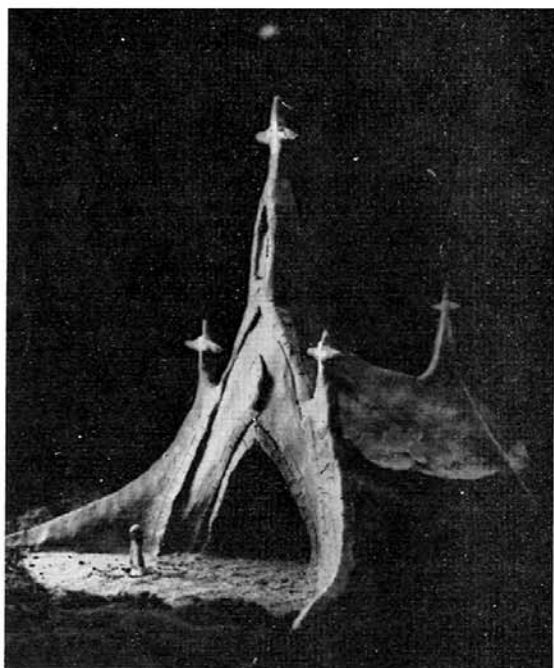
Krizsán András: Ehhez még hadd tegyem azt hozzá, hogy tulajdonképpen nemcsak az időn múlik a dolog, hanem ha ezt a hasonlatot folytatni akamám, akkor igazából azon, hogy én ha nem mint turista megyek is egy országba, hanem ott élek és dolgozom, akkor valóban megismerem. Tehát azért nagyon jó ez a vándoriskola, mert én nem csak fiktív pályázatokat, fiktív feladatokat kell, hogy megoldjak, amit otthon a négy fal között is vagy bárhol meg tudnék oldani, hanem azért, mert konkrét munkahelyen, konkrét munkát kell megoldanom, „konkrét” kollégák mellett. Tehát, ha te azzal a homlokzattal nem foglalkoznál, nem volna az élő feladat a számodra, akkor eltelhet akár három esztendő is, akkor sem éreznéd, hogy jobb lett.

Borza Endre: Nem érzitek úgy egy kicsit magatokat, hogy átutazók vagytok?

Rácz Tamás: Én nem látom ezt az egészet ennyire szeletelve. Számomra ez olyan mint egy spirál, amely fél-fél évig tart. Minden egyes spirálban lejátszódnak ugyanazok a fázisok és megélem ugyanazokat a változásokat. De ezek a dolgok valahogy összekötődnek. Minden egyes fázisban történik egy olyan összehasonlítás, amikor együtt látom az egészet. Nem úgy, mint a kisegér abban a tologatós játékban. Nekem ez az egész együtt fontos.

Borza Endre: Nagyon örültem annak, hogy szinte minden városból, ahonnan jöttetek, minden tervezőintézetből megjelöltetek egy embert: Jankovics Tibort, Makovecz Imrét, Dévényi Sándort, Deák Lászlót és Kampis Miklóst. Viszont ezek az emberek függetlenül attól, hogy az antropológiát, vagy az organikus építészetet mennyire tisztelik, vagy művelik, ezek ég- és földfigurák. No persze ebben ez a jó, mert szerintem az szárnyú lenne, ha ez az egész közel hasonló dolgokról szólna. Az katasztrófa lenne a magyar építészet egy szegmentumának. Ezt ti hogyan látjátok?

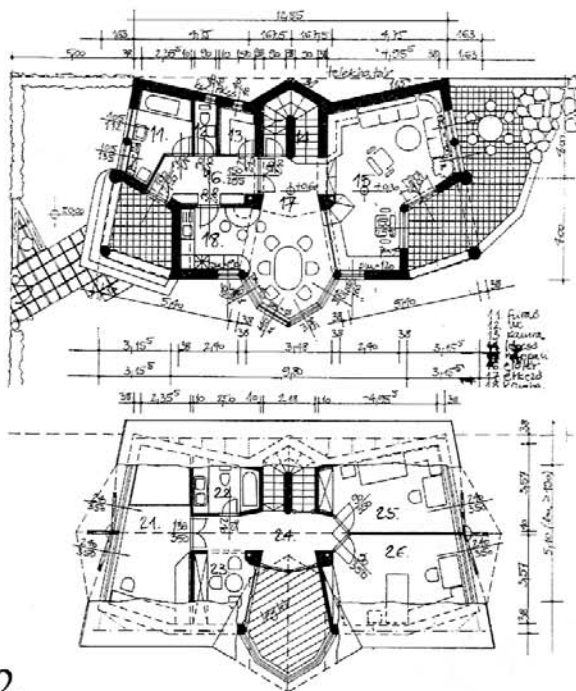
Rácz Tamás: Ennek a vándorkönyvnek éppen az a lényege, hogy ezek a tükröződések megjelenjenek benne.

1.

1. Sziklai Ákos: Kápolna
2. Balázs Péter: Kaposfüred, családi ház
3. Farkas Ibolya: Kaposvár, sorház üzletekkel

VÁNDOR ✕ ISKOLA

2.

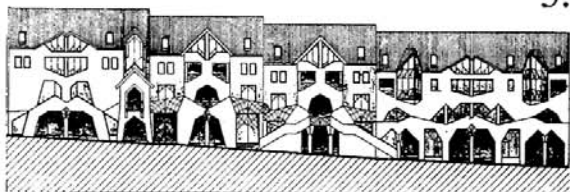
Az természetes, hogy ha valaki komolyan nyomába szegődik valakinek, akit mesternek hívnak, akkor bizonyos fokig automatikusan változni fog az izlése. Azért megy oda. Főlkészül rá. Ha nekem most fél év után változott az izlésem, az nagyon jó, mert ha a végén befejezem, úgyszólván elrendezem magamban ezeket a dolgokat.

Borza Endre: Titeket mennyire befolyásolt Makovecz Imre személye? Mennyire nyomta rá a bélyegét erre a mesteriskolára?

Engelmann Tamás: Biztos, hogy kikerülhetetlen. Én sokáig csak távolról hallottam ezekről a dolgokról. Számomra valahogy mindig izgalmas volt. Tulajdonképpen régóta szerettem volna valami féle kapcsolatba kerülni ezzel az egész iránnyal. Ez egyértelműen befolyásolta, hogy ide jelentkeztem, de mondjuk számomra ugyanilyen fontos Tatlin tomya is.

Farkas Ibolya: Én nem mondanám azt, hogy csak egy embernek a személyisége, mondjuk Makovecz Imré,

3.

vagy Dévényi Sándoré volt fontos nekem, hanem így együtt, egy csokorban. A lehetőség, hogy megismerhettem mind az öt embert, úgy mint munkatársakat. Erre soha nem adódik lehetőség rajtunk kívül senkinek. Mert ha mondjuk valaki öt—hat félelven keresztül munkahelyet változtat, az eléggé furcsa, vagy gyanús. Nekem ez volt a nagy lehetőség.

Mohay Gábor: Nekem az egyetemi évek alatt semmiféle érzelmi vagy szakmai kötődésem nem volt őhozá. Tehát ilyen jellegű vágyam ebbe az egészbe bekapcsolódni nem volt. A mesterről azt tartom, hogy annyiban nyomja rá a bélyegét az iskolára, amennyiben ő a mozgató rugó mindig az új dolgok létrehozásában.

Rác Tamás: Szerintem ő ad először az ember kezébe egy „Élő építészeti” katalógust. Az én utam legalábbis az volt, hogy mint esztétikum nem állt közelebb hozzám egy nyíregyházi vagy egy sárospataki művelődési ház, ami közel egyidőben épült, és mind a kettő kuriózum volt a maga nemében. Csak egy idő után, egy működési folyamat révén vált fontossá és került előtérbe az egyik a másikhoz képest. Talán ehhez a kérdéshez még hadd tegyem hozzá, hogy én a MAKONÁ-t hagytam ott ezért a vándoriskoláért.

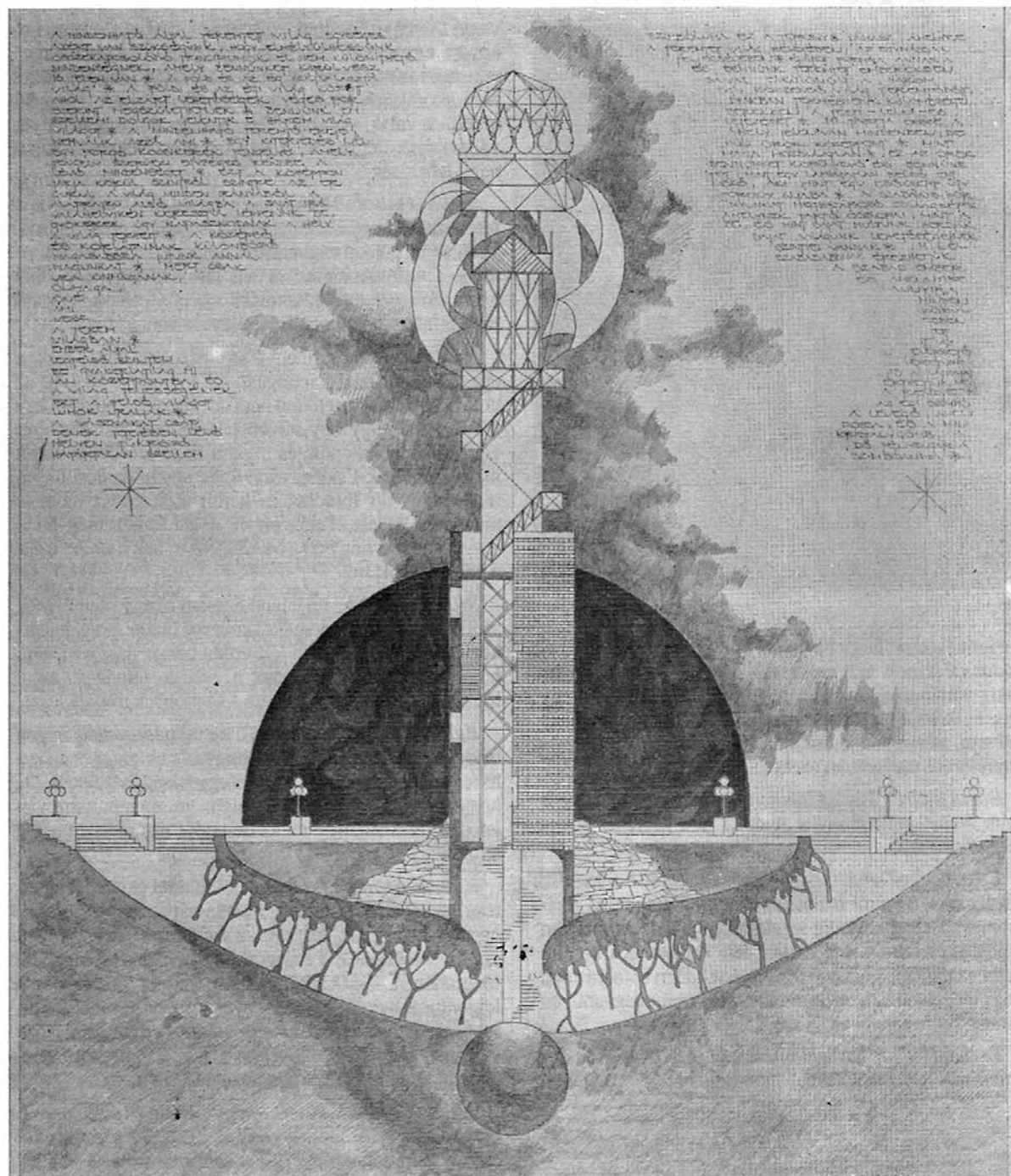
Sziklai Ákos: Az én jelentkezésem se egy személynek szólt, de az igaz, hogy sokkal kevésbé biztos, hogy jelentkeztem volna, ha ő nem lett volna benne. Úgyremélem, hogy ennek a vándorlásnak a csúcsa, mindegy, hogy időben mikor esik meg, de az a Makovecz irodája lesz.

Balázs Péter: Az, hogy az ő személyisége rányomja a bélyegét, az tény. Sőt az is, hogy ennek az egésznek a létrehozása nyilvánvalóan az ő egyéniségéből fakad. De hogy most itt Pécsen, ahol dolgozom, ez mennyire van jelen, az részben magától az irodától függ, részben pedig attól, hogy én mennyit látok meg belőle.

Krizsán András: Az ő neve feltétlenül garanciát jelentett. De a lehetőséget, ami ebben a vándoriskolában van, nem csak ő egyedül képviseli a számomra. Én szeretném ezt az öt—hat félelvet egyforma intenzitással megélni. Megtalálni a KAPOSTERV-ben, vagy a PÉI-ben is a legfontosabb értékeket. Makoveczről én igazából fontosabbnak tartom azt, amit megfogalmaz, egy-egy frásában vagy „lapzártá utáni” cikkében leír. Számomra az ő véleménye, gondolkodásmódja, magatartása az érték.

Römer Károly: Persze, hogy nekem is fontos volt, mert róla legalább tudtam valamit. El tudtam fogadni amit csinál, mert sokáról még ezt sem mondhatom. De azt hiszem, engem egy kis kalandvágy hajtott ebbe az egészbe. Szóval az, hogy föllismertem, hogy szűk az agyam és hogy keveset látok magam körül. Mert az, ami körülöttem van, az csak a szörnyű sivárság. Bekerülni egy irodába, ahol az embert csak megnyomorítják, semmi kedvem nem volt. Hát ennyi.

VÁNDOR ✕ ISKOLA

Krizsán András felvételi terve: Torony

A felvételt nyert vándorok jelenleg második félévüket töltik az alábbi beosztásban: Engelmann Tamás és Römer Károly (FORMA Keszthely) Farkas Ibolya és Mohay Gábor (KAPOSTERV Kaposvár) Balázs Péter és Sziklai Ákos (PÉL Pécs) Krizsán András (MAKONA Budapest) Rác Tamás (PROFIL Szolnok) Rétfalvi Judit (jelenleg Finnországban dolgozik)

A szabad iskola és az állam

1989 nyarán erről a témáról közösen kezdeményezett egy nemzetközi kollokviumot a witteni Waldorfpedagógiai Intézet, a bochumi Antropozófiai Akadémia és a budapesti Országos Pedagógiai Intézet Iskolafejlesztési Központja. A téma időszerűsége több okból is nyilvánvaló volt: felgyorsult a társadalmi-politikai átalakulás folyamata Kelet-Közép-Európában, illetve új típusú, az oktatási rendszert is érintő unióra készül 1992-ben Nyugat-Európa.

A kollokvium annak a problémakörnek a megvitatását tűzte napirendre, hogy milyen kérdésekben és mely területeken indokolt az állam és a társadalom befolyása az iskolára, annak érdekében, hogy termékeny és konfliktusmentes együttműködés jöjjön létre, illetve, hogy milyen feltételeket teremtsen a társadalom ahhoz, hogy a szabad iskolaalapítás lehetősége mellett a gyermekeket megóvja a tetszőleges kísérletezésekkel.

1989 telén a kollokvium 12 országból érkezett résztvevői megrendülten hallgatták Wittenben (NSZK) a berlini falomlás történetét és azt a kérdést, hogy mit lehet e váratlan szabadsággal kezdeni az NDK-beli iskolákban. A téma aktualitását csak fokozták a balti köztársaságokból érkezettek beszámolóit. Emellett a színes magyar paletta (a régebbi vagy újabb keletű alternatív iskolákfészerletek bemutatkozása) nemcsak meglepő, de imponáló is volt. A gazdag tapasztalatú demokráciák állampolgárai viszont a már eddig is figyelemreméltó szabadságjogaik tágtításának konkrét igényeit fogalmazták meg. A kollokviumi téma e sokrétű megközelítésében mégis kirajzolódott néhány közös gondolat és cselekvési irány:

A szabad iskola társadalmi feltételei és eszmei indítékai (Eichholz, Krampen és Vogel tanulmánya alapján)

1. Az iskola nemcsak tükörképe az egész társadalomnak, amelyben működik, hanem a jövőképek alakítója is. Épp ezért minden oktatási törvénynek úgy kell elősegítenie a fejlődést, hogy a meglévő szociális realitásokat összekapcsolja a társadalom jövőképeivel.

2. Azokban a társadalmakban, amelyeket a szabadság és az állampolgárai iránti felelősség jellemez, az állami oktatási törvény elősegíti az egyéni és a társadalmi tanulási folyamatot, és a szabadság ezekben az országokban nem absztrakt program, hanem konkrét nevelési cél.

3. Az iskola szabadságát kívülről a jogi szabályozás garantálja (pl. az értékluralitás, az iskolaválasztás, az öngazgatás, a finanszírozás stb. kérdésében), belülről a

szabadság filozófiáját értő és annak gyakorlatát megvalósítani képes pedagógusok.

A szabad iskola értékmérői

1. A gyermeket az oktatáshoz való jogának biztosítása mellett meg kell óvni a fejlődése szempontjából nem kielégítő iskolától. Meg kell határozni azokat a minimális tárgyi és személyi keretfeltételeket, amelyek között az adott társadalomban az iskolák működhetnek.

2. Minden iskola rendelkezhet a tantervalakítás jogával, az iskolák maguk határozzák meg oktatási módszereiket, szervezik felépítésüket. A pedagógusok az iskolai tanterv keretei között szabadon taníthatnak, ha az iskola elvárásainak megfelelő előképzettséggel, felkészültséggel rendelkeznek. Az iskola szabadon választhatja meg pedagógusait. Az iskolafenntartók felügyelik az iskolára, a gyermekekre, a pedagógusokra vonatkozó jogok érvényesítését.

3. Az állam mellett más iskolafenntartók (pl. szülői közösségek, alapítványok stb.) is működtethetnek iskolákat. Minden gyermeknek, anyagi helyzetétől függetlenül biztosítani kell a megfelelő iskoláztatást, erről szükség esetén az államnak kell gondoskodnia. Az iskolák öngazgatási jogának érvényesítése céljából a pedagógusokat megfelelően fel kell készíteni. A különféle pedagógiai irányzatok más-más képzést tesznek szükségessé. Az állami pedagógusképzést a speciális szakemberigénynek megfelelően kell kiegészíteni.

Különösen élénk vitát váltott ki az oktatás finanszírozásának kérdése. A már több országban alkalmazott utalvány-rendszer az iskolatípustól függő, egy tanulóra jutó átlagösszeggel lehetővé teszi annak az iskolának a megválasztását, amely a szülők pedagógiai, tudományos, világnézeti igényeinek leginkább megfelel. Ez a rendszer elősegíti az iskolára vonatkozó állampolgári szabadságjogok érvényesítését, az iskolafenntartók anyagi függetlenségét és az állam világnézeti semlegességét. Az oktatás céljára ilyen módon felhasznált „értékpapír” a humántőkéből (a felhasználóból) nyeri értékét. Az utalvány-rendszer bevezetésekor számolni kell azzal, hogy az iskolafenntartók vállalkozói, illetve az iskolát igénybe vevők fogyasztói magatartása ezen a területen is megjelenik. Az iskola-utalvány előnye az iskola szempontjából az, hogy a jogi garanciákkal megállapított összeg csökkenti az állam gazdasági beavatkozásának lehetőségét. (M. Maurer tanulmánya szerint.)

A finanszírozással kapcsolatos legfrissebb közlemények mellett kiemelten idézték a következő steineri gondolatot: „A gyermekeknek joga lesz a neveltetéshez, a családapát munkájáért nagyobb jövedelem illeti, mint az egyedülállót. A többletet olyan intézkedések juttatják neki, melyeket a három társadalmi terület (gazdasági, jogi, szellemi) közös megegyezése alapoz meg. Ezek az intézkedések oly módon felelnek meg a neveléshez való jognak, hogy a gazdasági organizáció igazgatása az általános gazdasági viszonyoknak megfelelően a lehető legmagyobb nevelési járulékot szabja meg, s a jogállamban

az egyén jogait a szellemi organizáció határozza meg." (Rudolf Steiner; *A szociális élet kérdései. Mandátum Kiadó, Budapest, 1990. 134—135. oldal.*)

A kollokvium résztvevői felvetették a szabad iskola kérdéseivel foglalkozó európai munkaközösség létrehozásának gondolatát. Ennek a szándéknak a megvalósulása volt az a konferencia, amelyet 1990 tavaszán Magyarországon, Velencén rendeztek meg, ugyancsak „A szabad iskola és az állam” témakörben. A tanácskozások több szekcióban folytak az alábbi kérdésekről:

1. Az iskola működésének szabályozásaival, illetve az egyes országok oktatási-művelődési alaptörvényeivel kapcsolatban a résztvevők elismerően szóltak azokról az állami alkotmányokról, amelyek kimondják, hogy az emberi méltóság sérthetetlen és minden állami szerv kötelessége ennek védelmezése. A további kérdések a pedagógusok szabadságának értelmezésével kapcsolatban merültek fel: Alkalmasak-e a tantervek arra, hogy a pedagógust újtásra ösztönözzék? Milyen társadalmi körülmények között képes a pedagógus a legkedvezőbbben tanítani? Milyen önkormányzati feltételei vannak a pedagógiai szabadságnak? Milyen területen gyakoroljon az állam jogi ellenőrzést az iskolában?

2. Az iskolai önkormányzat témakörében megvitatott kérdések voltak: az önkormányzat főbb területei az iskolában, a felelősségviselés, a döntéshozatal és kivitelezés folyamata, az érdekcsoportok konfliktusainak kezelése, a tanárt—gyermeket—szülőt illető jogok összhangja. Érdekesekek voltak a különböző országokból jött résztvevők beszámolóit, amelyek azt bizonyították, hogy az iskolák szabadságfoka (joga és lehetősége az önkormányzatra) és a pedagógusok munkaintenzitása, kreativitása igen szorosan összefügg.

3. A tanárképzés munkacsoportja részben azzal foglalkozott, hogy a pedagógusi pályán bekövetkező válsághelyzetekre, valamint ezek megelőzésére hogyan lehet felkészíteni a leendő pedagógusokat, másrészt számos nyitva hagyott kérdést vetett fel: hogyan lehet megtanulni az újtókézséget, a sokrétű érdeklődést, a kreativitást, a művészeti kompetenciát? Milyen kommunikatív és szociális képességekre van szükség a csoportokban való közreműködéshez? Tanulható-e a felelősségteljes cselekvés, a szülővel való együttműködés? A munkacsoport nem törekedett általánosan érvényes válaszokat adni, sokkal inkább egyes, a gyakorlatból hozott esetek elemzésével kísérelte meg a problémákat átvilágítani.

A konferencia eszmeiségét jól reprezentálta az az előadás, amely a spirituális emberkép és a gyakorlati pedagógia kapcsolatát tárgyalta (Wilenius). Összehasonlította korunk és a közelmúlt néhány ismert filozófiai irányzatának emberképét, és elemző fejtegetéseiben arra a konklúzióra jutott, hogy a pedagógus számára az egyik legfontosabb tudás és cselekvési forrás a fejlődő emberről kialakított reális (spirituális emberkép, amely túllép a dogmatikus materializmuson és az absztrakt idealizmuson. Ez az emberkép a szabadság attributumát viseli, és

csak az a pedagógus képes maga is kialakítani, aki eljutott a gondolkodás, a fantázia és a cselekvés bizonyos fokú belső szabadságához. Groteszk lenne — mondotta az előadó —, ha azt a pedagógust, aki a gyermekeket szabadságra kívánja nevelni, az állam vagy más közösségek kívánnák ebben irányítani.

A velencei konferencia 12 országból érkezett résztvevői a szabad nevelésért létrehozott Európai Fórum alapdokumentumának elfogadásával zárták a tanácskozást. Ennek főbb gondolatait:

„Mi szülők, tanítók, nevelők új feladatok előtt állunk ma egész Európában. Azt érezzük, hogy szabad polgárként felelősségérzettel kell kezünkbe vegyük gyermekeink oktatásának sorsát. Ehhez szükségünk van:

— új pedagógiai eszmékre és információcserére országaink határain túl is,

— a szabad oktatás jogának biztosítására, amely minden gyermek számára hozzáférhető, illetve az oktatási törvények újrafogalmazására egész Európában,

— kölcsönös segítségre a jogilag és gazdaságilag rászorulóknak,

— tapasztalatcserére, kutatásra és fejlesztésre a neveléstudomány és az oktatáspolitikai területén egész Európa oktatásügyi szabadsága érdekében." *Teljes terjedelemben megjelent a nyugatnémet INFO 3 folyóirat 1990/6. számában.*)

Szeptember közepén várható a szaksajtóban és a napi sajtóban az idén induló Waldorf pedagógiai továbbképző tanfolyam meghirdetése.

7400 Kaposvár
Dózsa György út 21.

Friedhelm Mennekes beszélgetése Joseph Beuyszal 1984. március 30-án

Friedhelm Mennekes: Szívesen visszatérnék most a Krisztus-témához. Krisztus alakja a szenvedés és a halál alakja. Nem az-e ennek az alaknak a jelentése, hogy aki érzi magában a belső életerőt, az bizonyos mértékig drámai összeütközésbe kerül saját környezetével, fenyegetett helyzetétől szenved és végül a fényhordozó és a sötétség erői közötti ellentétnek áldozatul?

Joseph Beuys: Csak hogy ez még nem szenvedés. Nem az szenved, aki saját eszméi miatt tapasztal ellenállást és van kitéve éles támadásnak. A szenvedés annak az osztályrésze, aki ezt az összeütközést nem tudja befolyásolni. Akinek van ereje, annak számára ez nem jelent szenvedést. Az, ha megtámadják is, van ereje ahhoz, hogy örömet és derűt is nyerjen a támadásból. Aki erre nem képes, aki tehetetlen és nem tud a saját lábára állni, az valóban szenved. Aki szenved, az áldozat, és mindenki az, aki képtelen bátran a saját lábára állni, aki nem tudja a szavát felemelni. Tehát a tehetetlenség rejlik a szenvedésben, a fizikai szenvedésben is. A gyermek, aki betegen született és talán egész életét ágyban kell töltenie; az ember, aki néma vagy a karját elvesztette vagy nem tudja mozdítani; mindezek a névtelenül közöttünk élők az igazi szenvedők. A szenvedés itt tényleges, de nem tényleges azoknál, akik képesek küzdeni.

Friedhelm Mennekes: Krisztusról minden bizonytalansággal elmondható, hogy egyes támadásokat szuverén módon hárított el magától, talán még örömmel is. De nem lehet emellett az áldozattá válás folyamatáról megelégedezni. Egy ponton túl lemondott ellenfelei támadásainak elhárításáról, mert tehetetlensége áldozattá tette; nem tudta tanítványait, legközelebbi bizalmasait és barátait megtartani, egyedül kellett maradnia, mert mindenki elhagyta.

Joseph Beuys: Igen, ezt szenvedésnek lehet mondani. De ez valójában a nagy csalatkozás és nem ugyanaz a szenvedés, amit sok ember nagy tehetetlenségében, igazi betegségében, kizsárfolttságában érez, ami minden tevékenységet lehetetlenné tesz. Ténylegesen szenvedők a mai fiatalok, szenvednek, ha ezt gyakran nem is észlelik a maga súlyosságában, elvették tőlük annak lehetőségét, hogy alkotó módon, maguktól létrehozzanak valamit, teremtet életet éljenek. És ez a szenvedés a számomra. A szenvedés a semmittevésnek való kiszolgáltatottság. Mindenki, akiben aktivitás van, fájdalmat is érezhet, maga is a fájdalom emberévé válhat, de valójában nem ez a szenvedés.

Friedhelm Mennekes: De Krisztus beletaszítottatott ebbe a végső passzivitásba is, legalábbis az utolsó pillanatban, a keresztre feszítéskor. Ő a tehetetlenségnek való kiszolgáltatottságot is megtestesít, hiszen még az Atyában való kételkedésnek is ki volt szolgáltatva.

Joseph Beuys: Igen, valóban erről beszélek én is, ez egyetlen pillanatban igaz. De ez az egyetlen pillanat az, amelyről mint igazi passzióról lehet beszélni. Passzióról a kétségbeesés és függés értelmében. Ebben a pillanatban egyszerre eltűnik a szabadságfogalom valósága, az amiért ő maga eljött: „Megszabadítalak titeket.” Egy pillanatra kérdéssé válik az, hogy az ember Krisztus által válik szabaddá. Ez a passzió valójában. Ez a szenvedés Krisztusnál.

Friedhelm Mennekes: De az ezt megelőző élet egyenesen erre irányul, ide vezet. Ehhez a pillanathoz, hogy azt ne mondjam, ebbe a magasságba üzetik.

Joseph Beuys: Amit az Ő sorsának nevezünk, az a Jordán-kereszteléstől ebben a formában van meg benne. Ezt Ő tudja. A hang, amelyen beszél, a gyógyítások, amiket véghezvisz, pontosan megfelelnek ennek a végnek, vagyis kezdetnek, mert a passzió vége természetesen egyben kezdet. A voltaképpeni élet a halálon át húzódik. Ez az Emberfia misztériuma. A voltaképpeni életet csak a passzió által éri el. Ezzel az étellel szemben az addigi életútja a halál területén viszi át. Nagyon élesen fogalmazok. Halottak között él. A halottak között Őt ennek megfelelően kezelik: itt-ott segítségért fordulnak hozzá, azután újra elhagyják. A voltaképpeni élet csak ezután kezdődik. Ezután következik el a föltámadás, ami egészen más érzéki összefüggésekre utal, olyanokra, melyek az emberek számára is lehetségesek lesznek. Ezáltal lett Ő teljességgel az Ember reprezentánsa. Az emberek olyan-nak kell válnia, mint Ő.

Friedhelm Mennekes: Mit jelent ma Ön szerint Krisztus alakja a szenvedők számára? Mi a jelentősége a tehetetlenségnek, a szabadságuktól megfosztottság számára?

Joseph Beuys: Azt igazolja, hogy maga a szenvedés segít az emberek. Aki a szenvedésben megmarad, természetesen az is viszi előre a világot és gazdagítja is. Nagy kérdés: a tevékenyek, vagy a szenvedők által gazdagodik-e inkább a világ? Én mindig úgy döntöttem: a szenvedők által. A tevékeny ember végtelenül sokat tud elérni a világ számára. Egy beteg gyermek azonban, aki egész életében ágyhoz lesz kötve tehetetlenül, szenvedése által a világot krisztusi szubsztanciával tölti meg. Mert a világot krisztusi szubsztanciával a valóságban a szenvedés tölti meg. A szenvedésnek tehát nagyon fontos feladata van. Ha valamilyen formulát akamánk megfogalmazni, azt mondhatnánk, hogy az emberek kétféle módja van arra, hogy a világot gazdagítsa és a jövőt előkészítse, ezek minden személyes sorsban más arányban, más árnyalatokkal találhatók meg: egyik a tevékenység, másik a szenvedés.

A szenvedés egy bizonyos hang a világban. Hallható és jól is látható. Aki megkísérli, hogy észlelje, az a szenvedésben a megújulás állandó forrását látja. Egy forrást, ami a szenvedést értékékként árasztja a világba. A szenvedés:

látható—láthatatlan szentséges szubsztancia. Ma a fák ezt inkább érzélik mint az emberek. Ezért ültetek fákat. Nem vagyok kertész, aki azért ültet fákat, mert a fák szépek. Nem, azt mondom, a fák ma sokkal intelligensebbek, mint az emberek. Ha a szél átfúj a levelek között, akkor egyúttal az is átjárja a fák koronáját, amit a szenvedő emberek hoznak a földre, mint szubsztanciát. A fák ezt régóta érzélik és ők is a szenvedés állapotában vannak. A fák jogfosztottak és egészen pontosan tudják, hogy ők jogfosztottak. A fák, az állatok mind egyformán jogfosztottak és én a fákat és állatokat a jogaimba szeretném visszahelyezni. Ez természetesen az ember kötelessége. Ha az emberek a feladatukat a világban az igazi kereszténység, az igazi keresztény szubsztancia, azaz a fák koronáját átható szentség értelmében akarják felfogni, akkor ennek megfelelően kell viselkedniük. Intelligenciájukat — a fáknál kezdve — lassan újra kell építeniük.

Friedhelm Mennekes: A fa ennél fogva maga is Krisztus-figuráció?

Joseph Beuys: A fa — az életfa — az általános intelligencia számára ilyen jel. És minden, ami a fákkal történik, amit az erdőben észlelünk, az is ezt mutatja. Az erdő magától válik azzá, amire a kereszt fáját felhasználják. „Mert ha a zöldelő fán ezt művelik, mi esik a száraz fán?” (Lukács 23, 31.) Ez az éteri eleme annak a szubsztanciának, amit Krisztus maga hoz létre és amit az emberek maguk hoznak létre, ami alkalmas rá, hogy a teremtő akaratot valóra váltsa. Ezért fontosak a fák! A fákra nem azért van szükség, hogy a földön fenntartsák az életet, nem, a fák azért fontosak, hogy az emberi lelket megmentsék. A spenótökológia nem érdekel, a világ elmúlhat, ez a világ elpusztulhat. De ha a Föld elpusztul ebben az állapotában, amiben van, akkor veszélybe kerül az emberi lélek. Az egyetlen, amit felemelni érdemes, az az emberi lélek. A „lelket” átfogó értelemben gondolom. Gondolok nemcsak az érzésre való képességre, hanem a megismerő erőre, a gondolkodás képességére, az intuícióra, az inspirációra, az éntudatra, az akaratere. Ezek mind olyan dolgok, amik a mi korunkban súlyosan károsodtak. Ezeket meg kell menteni. Akkor majd minden más is megmenekül. Ezek nélkül a gondolatok nélkül jobb krumplit termelni teljesen értelmetlen.

Friedhelm Mennekes: Igen, ezek nélkül a gondolatok nélkül, effajta kreativitás nélkül az emberiségnek és a világnak nincs jövője. Ön szerint ki lehetne ilyen kreativitás hordozója?

Joseph Beuys: Minden ember egyforma módon. Ezt jelenti a megállapítás: „Minden ember művész”. A lehetőség kimondatott.

Friedhelm Mennekes: Ez az egyik legszebb gondolat, mellyel az Ön munkássága kapcsán találkoztam. De az emberek legtöbbje mégis egyfajta zavarodottságban, szellemi tehetetlenségben él. Másrészt itt vannak a művészek, mint Ön is, akik szabad kreativitással rendelkeznek.

Joseph Beuys: Igen, de a művész nagyon gyanús lett a számomra. Mindenekelőtt azért, mert önmagát redukálva

illeszti bele a régi rendszerbe: a művész legyen festő, vagy szobrász, vagy táncos, vagy költő, vagy valami, amit az emberek „kulturális értéknek” tekintenek. Én egyáltalán nem így gondolom. Ez az út: minden ember művész, sokkal többet követel az embertől annál, amit a művészek el tudnak érni, amikor például gyönyörű képeket festenek. Rendben van, ennek is van egy helyiértéke. De az emberiség jövője számára nem ez a döntő. A döntő az, hogy a „művész” fogalmát minden egyes emberre vonatkoztassuk, munkája teljességére. És akkor ki fog derülni, hogy az úgynevezett művészethez vezető út nem a legeredményesebben visz a MŰVÉSZET-hez. A kitágított művészet-értelmezés: „minden ember művész”, nem könnyen valósítható meg, de sokkal fontosabb a MŰVÉSZET számára. Egy szemétszállító az antropológiai művészet-értelmezést sokkal könnyebben meg tudja valósítani, mint egy festő. De ez nyitott kérdés. Nem tudjuk, ki fejleszti ki azt saját munkájából. Jelenleg, úgy tűnik, a művészek a legkevésbé.

Friedhelm Mennekes: A művészet-fogalom kitágítása maga is kreatív cselekedet. Sok tehetséges, elhivatott, a kreativitás erejével megáldott ember van, akik utat mutatnak a kreativitás általános kitágításához. Úgy látom, hogy a művészek egy különös küldetéséről van itt szó, ami a szokásos szerepükön messze túlmutat. Ön ezt a nézetet valószínűleg nem osztja. Ön a megújított kreativitás jelenlétét mindenütt feltételezi.

Joseph Beuys: Igen, mindenütt. Így a hagyományos és a modern művészet területén is. De ez a mondat: „minden ember művész”, természetesen nem azt jelenti: „minden ember festő”. Egészen más minőségi követelményei vannak valamilyen munkának, amire egy bizonyos ember képes. A kreativitás általában emberi képességet jelent, nem pedig valamilyen sajátos képességet, mint amilyen a festés.

Friedhelm Mennekes: Igen, értem. Az Ön számára például egy rocker tetoválása vagy egy kisgyermek adottsága a tánchoz egyaránt a kreativitás egy formája.

Joseph Beuys: Igen, csak ebből még mindig úgy tűnik, mintha kifejezetten festői vagy mozgásművészeti képességekről volna szó. Nem: gépészet, földművelés, gyermeknevelés, pedagógia, gyógyítás, fizika, kémia, ezek mind, ügyintézés, pénzügyek, emberek a bankban... mindenfajta munkára gondolok. Egy figurát a karra tetoválni, persze az is kreatív, de az a hagyományos művészetek körébe tartozik.

Friedhelm Mennekes: Igen, de valamikor különbséget kell tenni a l'art pour l'art kreativitás és aközött a kreativitás között, ami kifejezetten a felszabadító — megváltó aspektusra irányul. Mi a döntő feltétel? Kétely esetén mi az, ami a szabad kreativitást meghatározza?

Joseph Beuys: Először is, nem határozza meg senki. Egy új elemet kell a tudatunkban felébredtetni. A leghamisabb volna meghatározni, hogy hogyan lehet a dolgokat megkülönböztetni. Ez nagy igazságtalanság is volna mindazokkal szemben, akik a kézművesség vagy a művészet valamely hagyományos gyakorlatánál marad-

nak. Én ezeket az embereket cselekvésükben gátolni nem akarom. Ellenkezőleg, azt kívánom nekik, hogy minél nagyszerűbb eredményeket érjenek el. De bármilyen nagyszerű eredmény sem volna az igazi gyógyír. Csak abban az esetben volna az, ha képesek lennének a műveikben imaginációkat megvalósítani, melyek műveik szubsztanciájává válnának. De e szubsztancia megjelenésével a kitágított művészet-fogalom is világossá válna ezeknek az embereknek a számára. Sajnos napjainkban túl sok formalitás áll az útunkban. Ilyen a szépség fogalma is, ami elcsépelet és talajtalan. Én a kitágított művészet-értelmezésről akarok beszélni és nem arról, hogy mi jó és mi nem jó. Akkor visszajutnék az ítélekezéshez. Ezzel szemben az a fontos, hogy mindenkit bátorítsunk. Mindenkinek el kell mondani: amit csinálsz, az jó, de persze még valami egészen más is lehet belőle, azaz lehetőség van a kitágítására. Ítélekezés helyett a helyeslés megfelelő formáját kell megtalálni. Előfordul, hogy az emberek kemény szavakat kell használnia, de ettől jobb tartózkodni.

Friedhelm Mennekes: Kiállításaink témája a jelenkor Krisztus-képe. Mi a feltámadás teológiája által értelmezett megmentő—megváltó—megszabadító principium korszellemnek megfelelő megjelenése? Ön szerint milyen utak vezetnek ehhez a Krisztus-képhez? Ha jól értem, Ön állandó továbbkeresésről, továbbkísérletezésről beszél.

Joseph Beuys: Semmilyen korábbi időben kialakított Krisztus-kép nem vihető tovább. Számomra adódott egyfajta megoldás. Egy bizonyos időtől kezdve egyes hagyományos jelek nem merültek fel többé. Az egész feloldódott egy szövődékben, nyugodtan kimondhatjuk: a világban lévő erő-összefüggések szövetségében. A Krisztus-képet külső szemmel nem lehet már észlelni, belső látás szükséges hozzá. A belső látás számára a feltámadás valósága is feltárulkozik. A feltámadott Krisztus nem illant el, nem párolgott el, de akkor az a kérdés, hol van most? Aki belső látással kutatja, felfedezheti, hogy régóta újra itt van. Nem fizikai formában, hanem a külső szemnek láthatatlan szubsztancia állandó mozgásában. Ez a szubsztancia átjárja a tér és az idő minden elemét. Vagyis nagyon közel van. A történelemben soha nem volt még ilyen közel ahhoz, hogy betörjön az emberbe, csak hiányzik az átéléshez, a belső megváltozáshoz szükséges nyílt odafordulás.

Friedhelm Mennekes: Ennek az üdvhírnék vannak közvetítői. Egyik a szó, másik a művészi ábrázolás. Ön milyen formát tart alkalmasnak e gondolatok közlésére?

Joseph Beuys: Először ezt a szót kell kimondanom: a mozgást. Elsősorban a mozgáson van a hangsúly. Hogy mikor milyen formában, az más kérdés. Az akcióművészet a lehetőség szerint mindenre kiterjedő mozgáson alapul. A faültetési akcióval is a mozgás mozzanatát fejeztük ki amennyiben az időbeli lény, az életidőbeli lény, az időgép, azaz a fa minden pillanatban elmozdul a merev alakzattal, a mellé helyezett sziklával szemben. Az egyik nyugalomban van, a másik lényege a változás, kibomlás, mozgatja a szél. A felsőbb befolyásoknak ki van szolgáltatva. A mozgás-elem fontossága mindennél

előbbre való. Krisztus a mi korunkban a mozgás-elemben ölt teljességgel testet. Az önmagát mozgatóban. A tisztán szellemi alak jelenléte hasonlítható ahhoz, ahogy egy ember van jelen, aki meghalt. Teste, mely benne állt a történeti összefüggésben, nincs itt, Ő mégis jelen van. Mi az, hogy jelen van? Ez természetesen az ember lényére vet fényt. Ma az emberről csupán biológiai képünk van. Ez az, amit élénk tálnak. Az ember megszületik, aztán meghal, jó. Valami marad utánuk: az egyik örökséget hagy a családjára, a másik valami művet írt. De ennél tovább nem gondolnak az emberek. Persze sokat prédikálnak arról: az ember a mennybe jut stb. Ezt a rózsaszínűre mázolt számszámot úgy gyűlölöm, mint a pestist. Gyűlölöm azt, hogy nem vagyunk képesek rá, nem képesek rá az egyház, hogy elkötelezett formában az emberek elé tárja a kereszténység igazi üzenetét ahelyett az átkozott fecsegés helyett. A vasárnapi szónoklat minden alkalommal a hét vicce. Teljesen alkalmatlan arra, hogy az emberek szemét rányissa az idők szörnyűséges folyamatára, amelyben benne élünk. Alkalmatlan arra, hogy megmutassák az előttünk lévő rettenetes lehetőségeket. Ha az ember ezeket a lehetőségeket elutasítja, nincs jobb stratégia, mint engedni, hogy az Antikrisztus fellépjen.

Friedhelm Mennekes: A mozgás mellett lát-e más kifejezési eszközt is, ami a művészetben ma Krisztus alakját megjelenítheti?

Joseph Beuys: A fő feladat a mozgás elemének a továbbvitelére. Amikor valami mozgásba lendül, elindul egy folyamat. A jelenkorban az ember egész lelki építménye mély dermedtségben van és ugyanilyen mély dermedtségben vannak a társadalmi építmények, a kommunizmus és a kapitalizmus. Ezt a dermedtséget keleten és nyugaton egyaránt fokozza a materialista felfogás.

Friedhelm Mennekes: Hogyan jutunk ki ebből a dermedtségből? Hogyan keletkezik mozgás?

Joseph Beuys: A mozgás provokáció révén, a mozgásra irányuló kezdeményező beavatkozás útján jön létre. Az ember életre kelti magát a mozgást. És itt azonnal más pólusok is megjelennek: az akarati pólus — hogy az ember tudja, hogy a mozgás honnan kap táplálékot; és a formai pólus — hogy itt arról van szó, hogy minden ember számára létre kell jönnie valaminek, más alakban, mint a régi. Ez a feltámadás principiuma: a régi alakból, ami alszik, ami dermedt állapotban van, eleven, pulzáló, életet, lelket ösztönző alak formálódik. Ez a kitágított művészet-fogalom.

Friedhelm Mennekes: Melyik művét tekinti a legfontosabb hozzájárulásnak a mai Krisztus-képhez?

Joseph Beuys: A kitágított művészet-fogalmat. Egész egyszerűen.

Friedhelm Mennekes: Mint elméletet?

Joseph Beuys: Ez a művészet-fogalom nem teória. A gondolkodás alakja inkább. A kitágított művészet-fogalom önmagából kiindulva igaz. A kitágított művészet-fogalom nem más, mint az egyetlen módszer, hogy az emberek a létezőt legyőzzék.

Friedhelm Mennekes: Persze Ön hűséges marad gondolatmenetéhez, a kitágított művészet-fogalmat választásuként ültetheti bele ebbe a mozgásba, de ezzel a konkrét műre irányuló kérdésmet kikerüli.

Joseph Beuys: A válasznak logikusnak kell lennie. A kitágított művészet-fogalom nem teória, hanem módszer, amelyből kiderül, hogy a belső látás sokkal fontosabb, mint a külső kép, ami valamilyen formában megjelenik. Sokkal fontosabb a feltételezett jó külső képek mellett, melyek tölem műzeumokban is lóghatnak, hogy a belső kép, azaz a gondolati forma, az elképzelés, az érzés vagy a gondolat formája rendelkezék olyan minőséggel, amilyennel egy harmóniában lévő képnek rendelkeznie kell. Tehát én a képet keletkezésének helyére vezetem vissza. Vegyük elő újra a mondatot: Kezdetben vala az Ige. Az Ige — alak. Ez az új fejlődési principium csak az embertől származhat, csak az emberből törhet elő, mert a korábbi fejlődés mára lezárult. Ez a mai krízis oka. Minden, ami a Földön új, az ember teremtése által jön létre. De nem tud létrejönni, ha a forrás el van zárva. Ha a kezdet forma nélküli. Én tehát a gondolkodás, az érzés és az akarat számára szükséges jobb formáról beszélek. Ezek a valódi esztétikai feltételek. Ezeket azonban nemcsak külső formában lehet megítélni, hanem értékelni lehet őket az ember bensejében is és akkor láthatóvá lesznek. Akkor egyszerre azt is megértjük, hogy szellemi lények vagyunk és hogy az, ami a szellemünkben látható és képszerűvé válik, és megvan a maga magasabb matematikája, az képessé tesz bennünket arra, hogy a krisztusi erőt is észleljük. Mert ez a fejlődés ereje, ez az a fejlődési principium, ami ma az emberekből kiárad. Tehát a folyamatot tovább kell követni visszafelé addig, ahol még nincs külső kép, mégis van képszerűség. Az eszme nem egyszerűen semmi, hanem fogalom, aminek képszerű feltétele van. A lelkiismeretességnek ez a fajtája ma sokkal fontosabbá vált, mint valaha is volt. Mert ezáltal az ember önmagát mélyebben megérti, magát szellemi erősszefüggések hordozójának ismeri fel, aki — ezeket érezve — felelősséget is vehet magára. Sok ember vállalna ma felelősséget magára, de nem tudják, mi ennek az útja. Legfeljebb egy sertéspörköltért — értsd, valami fizikaiért — tudnak felelősséget érezni. De nem lehet ilyen értelemben felelősnek lenni. Sok az úgynevezett szociális kezdeményezés, de az emberek nem tudják, hogy voltaképpen miről van szó. Miféle intézmény határozza meg az emberek helyét, hogy a dolgok honnan jönnek és logikusan hová vezetnek? Ki mondja meg az embereknek, hogy hol vannak? Az egyház is elmulasztja ezt, és ezért: antikrisztusi.

Friedhelm Mennekes: Vigasztalásul azt mondhatom, hogy az egyház is részese a megindult mozgásnak.

Joseph Beuys: Elfogadom, amit mond, mert nagyon tetszik, de még csodákra is szüksége lesz az egyháznak.

Részlet Friedhelm Mennekes: Beuys zu Christus (Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH Stuttgart 1989) c. kötetéből. Gerle János fordítása.

Meggyesi Tamás

Az alföldi kertés települések dicsérete

Mint minden helynek, az Alföldnek is megvan a maga sajátos szelleme, ami áttetszik a földön, az égen, az emberek mentalitásán, sorsán és kultúráján. Az Alföld génusza az orosz sztyeppékre és keletre néz. A síkság határtalansága és végtelensége a sivataggal és a tengerrel rokon. És ahogy az oázis vagy a sziget az egyetlen kapaszkodó, életmentő elem az elvesztségben, úgy jelent szabadulást egy kis nyárfás, a nádas vagy egy facsoport árnyékában meghúzódó tanya. Hamvas Béla szerint az Alföld szellemének paradoxona az, hogy a végtelen síkság nyíltsága és határtalansága egyidejűleg bezártságot és fogságot jelent. Az alföldi lét a szabadságba van bebörtönözve. A táj egyhangúsága semmiben sem különbözik a börtönfal kopárságától és közönyétől. A tanya és a mezőváros a szabadság foglyai. Csak egy Petőfi volt képes arra, hogy leboruljon a kozmikus szabadság előtt, ami egy ugyanolyan kozmikus belső kényszer béklyóitól terhes. Az Alföld olyan, mint a kiszáradt tengerfenék: állandóan szomjas és az aszály tűzében ég. Itt nem a mediterrán nap derűje, hanem a perzselő hőség és a dermesztő, jeges szél szélsőségei uralkodnak. Ezért van elementáris jelentősége a kertnek: a kerített hely, ami fölél lombosít, az alföldi lét archetípusa. Ez ölt testet a tanyában, az udvarházban, de ez a lényege a kertiségekkel övezett településnek is.

A halmazos település és a Tao

A halmazos település nem csak a történelmet őrzi, nem csupán egy különös, festői környezetkultúrát képvisel, hanem egy lehetséges világlátás és életérzés, sőt, talán egy filozófia megtestesítője is. Bizonyára nem véletlen, hogy e filozófia feltűnő rokonságot mutat kelet világával. A kanyargós, változatos utcák mintha népmesei hangulatot árasztanának: csak szakaszról-szakaszra járva, séta közben tárják fel történetüket, miközben minden sarkon, minden hajlatnál új és új fordulat teszi színessé, gazdaggá és életszerűvé az összképet. Hiányzik az egészet rendező, előre elgondolt eszme, ami logikus szervezetbe kényszerítené a részeket. Az egyik részletből nem következik a másik, az egymásutániségben megmarad az építő elemek relatív függetlensége. Miközben az egész mintha csak egyszerűen megtörténne, jóllehet bármikor másként is történhetne. Az épületek additív módon sorolódnak a telekhatáron, mint az ízes paraszti beszédben a mondások. Az egész mégis folyondárszerű, a részek nem esnek szét, sőt, egymást úgy támogatják, mint a növényi szövetek rostjai. Ezért utánozhatatlan. Halmazos, nőtt tele-

pülést nem lehet tervezni, az utánérzés mindig szárnalmas giccs, művirág marad.

Ha összehasonlítjuk a racionális-geometrikus alaprajzú települések világával, a halmaz jelentését tekintve többrétű. Nem lehet azt mondani, hogy az előbbi rendezett, az utóbbi rendezetlen. Sőt, mintha ez utóbbi esetében egy magasabbrendű rendezettség nyilvánulna meg: ugyanúgy, mint ahogy a kristályvilág geometriájával szemben a legegyszerűbb organikus élőlény is magasabbrendű szervezetet képvisel. Jóllehet a halmazos település egy történetileg korábbi fejlődési stádiumot őriz, de éppen ezért jelentésrétegekben gazdagabb. Az evolúció a kultúra történetében nem abszolút érték: az altamirai barlangrajzok nem alacsonyabbrendűek a későbbi állatábrázolásoknál, csak egyszerűen: mások. Ez a másság a halmazos településeknél egy alternatív világlátást, életérzést és kultúrát hordoz, ami éppen azért állítható szembe a tervezett, geometrikus települések világával, mert az előbbi megismételhetetlen, az utóbbi pedig bármikor megismételhető. Mik ennek a szövetszerűen burjánzó, organikus környezetkultúrának a sajátosságai és mi a jelentése számunkra ma, a XX. század végén?

Közvetlenség

A halmazos település spontán módon, a kialakulását meghatározó életmódot közvetlenül követve jött létre és azóta az életmódban bekövetkezett változásokhoz folyamatosan alkalmazkodni volt képes. A spontaneitás nem véletlenszerűség, hanem éppen ellenkezőleg: az élethez, a körülményekhez való természetes alkalmazkodást, ha úgy tetszik: tiszta funkcionalitást jelent. Ez az értékrend megfelel annak az emberi magatartásnak, amit Keleten *közvetlenség*nek neveznek. A közvetlenség az etikett, a formaságok ellentéte és így alapvető erkölcsi tartalom.

Erőszakmentesség

A halmazos település utcahálózata a körülkerítetlen házak közti szabad közlekedés összevisszaságából a tényleges mozgások gyakoriságának megfelelően alakult ki. A ma már többnyire érthetetlen törések, szűkületek, elágazások arra utalnak, hogy a telekhatárok véglegesítésekor a generációk hosszú során létrejött állapotokhoz messzemenően alkalmazkodtak. Itt nincs erőszakos utcanyitás, az egyenes vonal azért is hiányzik, mert egy másfajta racionalitás: az emberek és állatok, a terepalkulatok, a növényzet, a kölcsönös érdekek messzemenő tiszteletbentartása dominál. Az előre elhatározott rend helyett az igények, adottságok és mozgások pluralizmusa jut érvényre, amit a Kelet bölcsellete *erőszakmentesség*nek hív.

Faragatlanság

Részben az előbbieket közvetlen eredőjeként a halmazos település nem olyan értelemben kultúrtáj, mint a városok világa. Ez a kultúra faragatlan, nyers, őszinte és keresetlen. Ebben rejlik az ereje. Nem kulturálatlan, mint

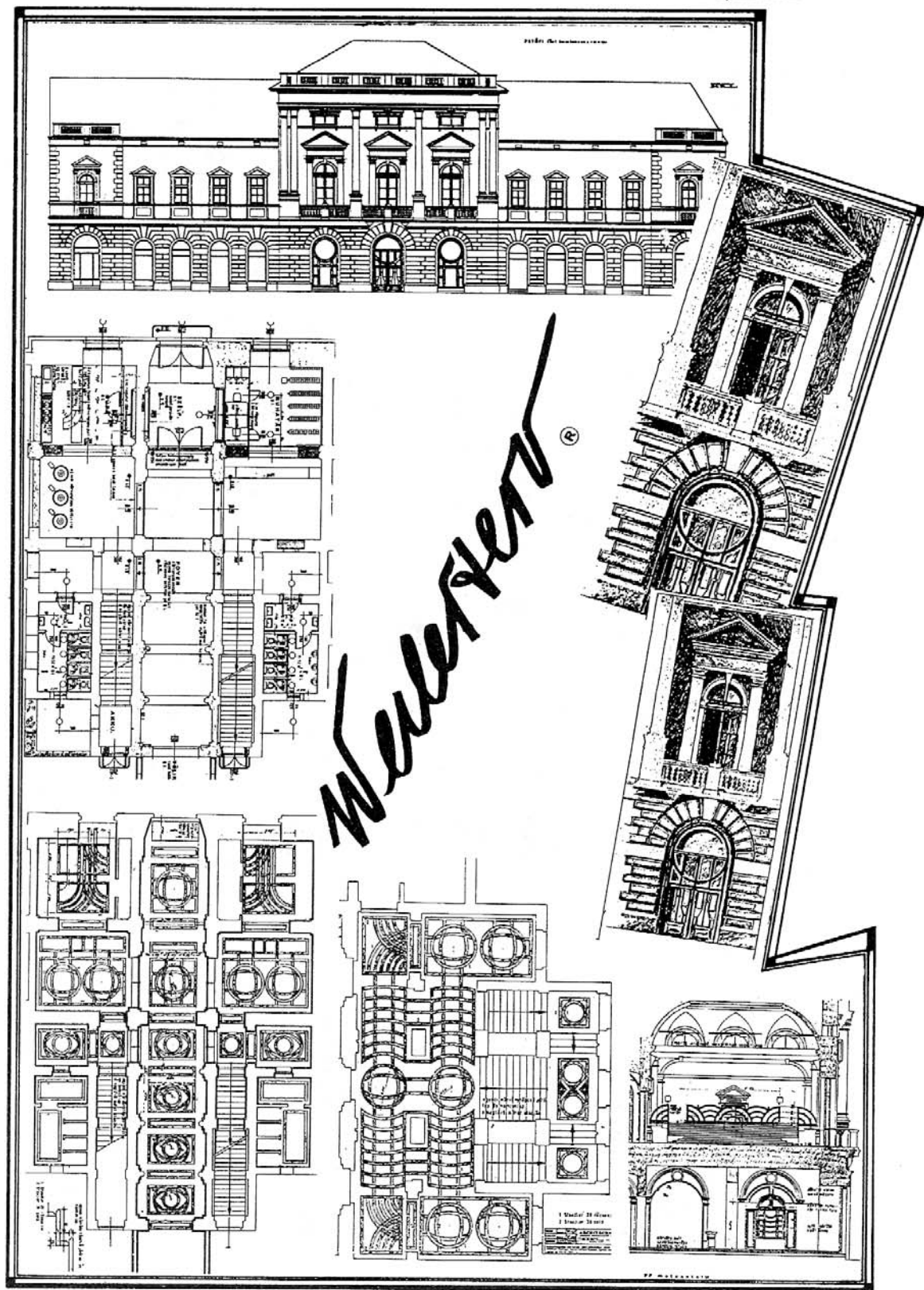
ahogy a primitív civilizációktól sem lehet elvitatni sajátos kultúrájukat, csak éppen nem illeszthető be az európai polgári világ értékrendjébe: annál eredetibb és közelebb áll a természethez. *Faragatlansága* tudatosan vállalt alternatív kultúrává is válhat, amelyik újraértelmezi a magyarság Keletre nyúló gyökereit és a Nyugat iránti évezredek nosztalgia sodrában rátalálhat valamire, ami identitásának szerves része lehet.

4. Bizalom

József Attila szép verssorával kifejezve: „Hiszek az erő jó szándékában”. A világ összefüggő, szakadásmentes szövedék, amire nyugodtan rábízhatjuk magunkat. A halmazos települések természetelvétségében is megnyilvánul az eseményekkel, a szükségletekkel, a társadalom és a természet törvényeivel való együttműködés elsőbbisége a rendet bizalmatlanságról elővételező „rendezés”-sel szemben. *Wu wei*, vagyis hagyjuk a dolgokat a maguk belső törvényei szerint megtörténni és ne avatkozzunk be erőszakosan.

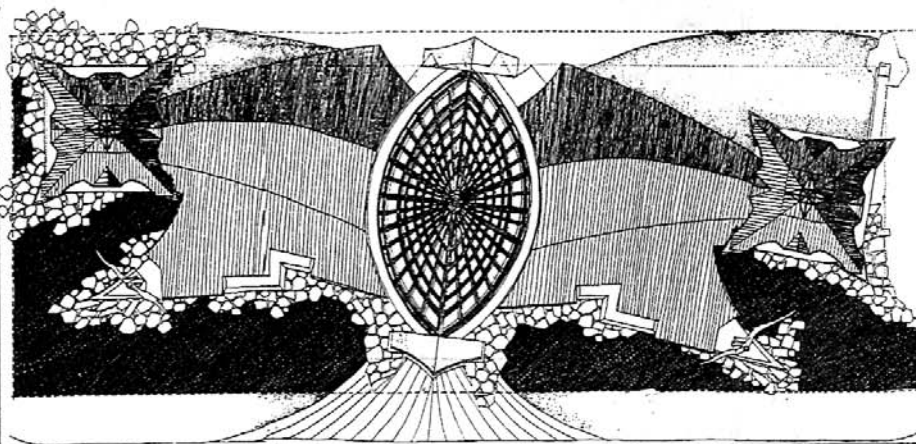
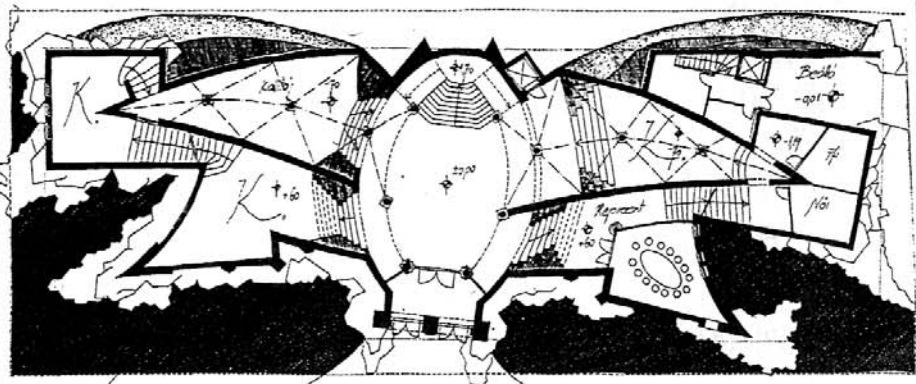
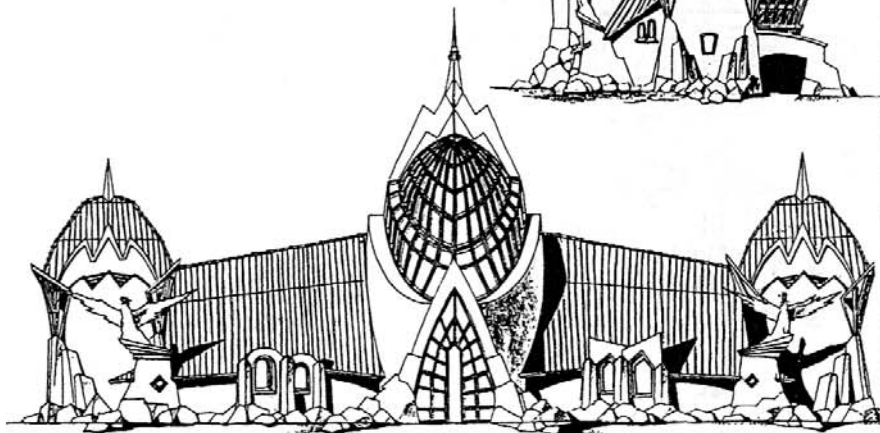
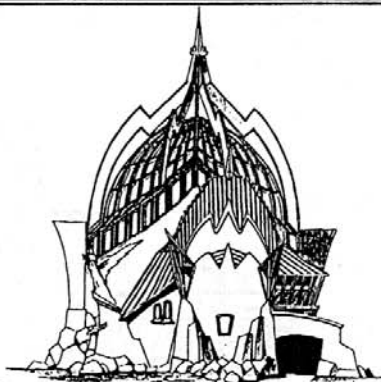
Az ősi Kína két, egymással szemben álló filozófiája Konfuce és Laoce nevéhez fűződik. Konfuce az erkölcs, a társadalmi rend, sőt, az etikett tiszteletbentartásától várja a nép boldogságát, míg Laoce a „faragatlan tuskó”, aki a spontán, erőszakmentes magatartás, az „Út”, a Tao követését ajánlja. Ha nem is lehet szembeállítani a két világlátást, mégis két, azóta is létező emberi magatartásforma archetípust képvisel. A környezetkultúra terén mintha a geometrikus rend tisztelete, a klasszicizmus etikettje és kötelező formai kánonja képviselné az egyiket és a természeti elemeknek, az életmódnak és a toleranciának spontán módon elsőbbiséget adó népi építészeti és halmaz-világ a másikat. Az alföldi kertes települések géniusza, az utcák és terek organikus szövedéke, a telekrendszer esetlegessége, a telekhasználat természetes ökológiája és a beépítés egyszerű, additív módszere mögött így áttetszik valami egyetemes, de Keletre utaló életérzés. Nem pusztán tragikus történelmi véletlenszerűségből itt ragadt emléke a múltnak, hanem megjelenítője egy emberi magatartásnak, pontosabban: a fulladásig civilizált nyugateurópai életmód által csaknem maradéktalanul elfojtott ősi, tiszta emberségnek, az „Út”-nak. Ezt az utat választani mindig aktuális, sohasem késő és mindenkor esedékes. Az alföldi kertes települések anti-klasszikus, organikus világát nem lehet tervezési modellnek tekinteni, de a mögötte rejlő emberi-erkölcsi magatartást igen. Aki ezt az utat választja, alkothat költőként, zenészként, építészésként vagy politikusként, az analógiák törvénye szerint ugyanaz a szellemiség ölt benne testet. Miért ne tekinthetnénk a kertes települések ágas úthálózatát a mi „Út”-unk szimbólumának, amire újra rá kell találni, mint a tékozló fiúnak a hazavezető ösvényre? Vagy a kilenc szép szál fiúval együtt miért ne láthatnánk a csodaszarvas végtelen szövétnekbe vesző agancsában a megváltó tiszta forrást?

1990. július 13.

BORZA ENDRE — MASSZI PÁL — RÉTFALVI JUDIT: SEVILLAI MAGYAR PAVILON PÁLYATERVE

SEVILLA

A SZABADSÁG FELÉ...

(szlovákiai beszámoló)

A tavaly novemberi eseményekkel összefüggő változások egy kis reményt ültettek a szlovákiai építésszek szívébe is. Az építészet ügye — úgy látszik — még sincs egészen elveszve. Sokan nem hitték, de azért mégis érezték — hajnalodik! És talán egyszer eljön az a nap is, amikor az építészet dolgairól az építésszek döntenek majd...

Talán így lehetne röviden jellemezni a múlt év karácsonya előtt megrendezett építészkongresszus hangulatát. Az építés — éppúgy, mint a többi átalagember — nem merne szabad lényként elfogadni az új helyzetet és még mindig a félelem volt a legnagyobb úr...

Azóta nagyot fordult a világ kereke, sok minden változott, jó és rossz értelemben egyaránt. A dolgaink állásáról szeretnék röviden beszámolni.

Az újonnan megalakult Szlovák Építésszek Társasága alapító kongresszusán, ez év márciusában kitűztük a főteendőket, amelyek az embert szolgáló építészet felé vezetnek. Szerintünk a legnagyobb baj az, hogy az építés nem meghatározó eleme az építészetnek, hanem csak jog és felelősség nélküli kiszolgálója. Ezért mindenképpen arra kell törekednünk, hogy az építés önálló személyiségként — és nem mint egy tervgyári alkatrészt — a kellő jogokkal felruházva és az ennek megfelelő felelősséggel alkosson. Ezért kell, hogy mielőbb megalakuljon az Építész Kamara — az építészeti színvonal biztosítója és az építésszek jogainak védelmezője. Ez a Társaság legfőbb feladata — ha a Kamara idén nem jön létre, akkor a Társaságnak sincs többé létjogosultsága! A legtöbb energiát ezért az új építészeti törvények és előírások előkészítésének szenteljük (építészeti törvény, kamara törvény, etikai kódex, tervezői díjszabás stb.).

Eközben — az önkormányzati elvektől vezérelve — egymás után alakulnak meg a helyi vagy az érdeklődés szerinti építész-csoportosulások, amelyek a Társaság szerves részei. (Például Kassán megalakult a Kassai Építészeti Társasága, a Klubalakás Újjászülését és a Szepességi történelmi városok felújításának társasága, ezekben nemcsak a kassaiak vesznek részt.) Úgy gondoljuk, hogy éppen a helyi szervezeteknek kell megteremtenuk a jó építészet előfeltételeit — a közösségi élet szerves részét.

Úgy tűnhetne, hogy például Kassán nagyon egyszerűen mennek a dolgok, hiszen egy építész kollégánk lett a polgármester. Annnyibántényleg könnyebb, hogy ő legalább érti azt, hogy mi miről is beszélünk, de a régi struktúrát nem változtatja meg egy-két vezető ember kicserélése. Úgy látszik, hogy még eltart egy ideig, amíg leromboljuk a totalitárius rendszer által az emberekben magukban felépített falakat.

Ezekre a gatlásokra nagyon jó példa a tervező vállalatok privatizálási folyamata is. Az állami tervezőirodák már ma is nagyon nehezen találnak munkát (nincs többé típusúterv, csökken az állami támogatás a lakásépítésben), de a vezetőség megpróbálja a céget — és főleg önmagát — átmenteni azáltal, hogy részvénytársaságot hoz létre. De ez önmagában nem jelent semmit, mert ugyanúgy hiányzik ezekből az építészeknek nyújtotta biztosíték, mint hiányzott a régi, szocialista szervezetekből. Tehát ez se az építészet, se az építés számára nem jelent semmi újat. Ezért eléggé érthetetlen, hogy bár már május 1-től megvan a jogi lehetősége a magánirodák létesítésének, ilyenek csak nagyon lassan jönnek létre és akkor is többnyire másodállásban.

A magyar olvasó számára a soraim talán nem túl buzdítóak. A negyven év elmomása alatt az építés sem lehetett szabad ember. Az szlovák építés éppúgy egy kelet-közép-európai rabszolganéptagja volt, mint a magyar... Az a tény, hogy felszabadultunk, még nem jelenti azt, hogy szabad emberként intézzük dolgainkat. Egyelőre csak egy kulcslyukon keresztül figyeljük Európát — közeledik-e mifelénk? Ahelyett, hogy szabad és egyenrangú partnerként próbálnánk mi közeledni. Ezen az úton még van egy-két tennivalónk. Úgy gondolom éppen ez a mi közös dolgunk!

Kassa, 1990 augusztusában.

Pásztor Péter

KASSAI ÉPÍTÉSSZEK BUDAPESTEN. Május 25-én kassai és besztercebányai tervezőirodákból dolgozó építésszek kiállítása nyílt meg a Tölggyfa Galériában. A bemutatkozás egy szlovákiai MAKONAKIállítás viszonzásaként és a baráti jellegű szakmai kapcsolatok szorosabbá fűzése jegyében jött létre. A kiállításon munkáikat bemutatták: Ladislav Bobcák, Dusan Burák, Martin Drahovský, Jozef Fabian, Ladislav Friedmann, Juraj Koban, Jaroslava Kubániová, Alexander Lámi, Albert Mikoviny, Mária Nad'ová, Pásztor Péter, Mikuláš Rohrböck, Ivan Rozdubud'ko, Simkó Pál, Martin Somora, S. Zahatnansky. Makovecz Imre megnyitójában arról beszélt, hogy kívülről nézve a provinciális magyarok és a provinciális szlovákok találkozájának nincs szakmai súlya. Az új, meglehetősen gyötrelmes, mítikus korban azonban a jövőt meghatározó professzionális lelkiállapot ilyen provinciális találkozásokról születik meg.

PAGONY BT Táj- és Kertépítész Iroda néven július 1-től cégyszerűen megalakult Buella Mónika, Herczeg Ágnes, Illyés Zsuzsa, Müller Krisztina, Páldy Eszter, Pán Marian, Szűcs Gábor és Vicze Attila kertész-mérnökök tervezőirodája. Címe: 1122 Budapest, Ráth György u. 34. Tel.: 155-2243.

A **KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS** új tagokkal gyarapodott, 1990 júliustól a BOKOR Környezetvédelmi Kft (1116 Budapest, Építész u. 44. Tel.: 181-3520), a **PAGONY BT**, és a **KÖR Építészeti Stúdió Kft**. (1026 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 41. Tel.: 115-0203, 115-7374) csatlakozásáról döntött az igazgatótanács. Az Egyesülés július 1-jével létrehozta a Kós Károly Alapítványt.

PAKS, SIÓFOK, CSENGER ÉS SZERENCSC volt a színhelye — többek között — az elmúlt hónapokban az Egyesüléshez tartozó tervező irodák építészeti által tervezett épületek átadásának. Pakson Makovecz Imre római katolikus, Siófokon evangélikus temploma, Csengeren Turi Attila többlakásos lakóháza, Szerencsen Salamin Ferenc népháza készült el.

BALATONSZENTGYÖRGYÖN megnyílt a Dél-Balaton Tsz Gulya csárdája. Csete György vázlatra alapján Sánta Gábor (PROFIL Mémóki Iroda) készítette a kiviteli terveket. Ökológiai tanácsadó: Koppány Imre, statikus: Dulánszky Jenő és Berendi Péter, belsőépítész: Blazsek Gyöngyvér, textiltervező: Csete Ildikó, Sub Rosa terem nevezetű munkái: Nagy Mária és Vidák István.

A **SIÓFOKI EVANGÉLIKUS TEMPLOM** felavatásának alkalmából jelent meg Fabiny Tamás: *Hogy néki szent házat építs... c.* könyve. Az építés történetét Józsa Márton, a templomépítő lelkes naplójegyzeteiből követhetjük végig. Aligha született ehhez fogható építési napló, mely az építkezés mindennapi keserveiben annak szentségét fel tudja mutatni.

„—1985. december 9., hétfő. Lelkesi munkaközösségi ülés Keszthelyen. Az esperes nyugtalan a püspökkel való telefonbeszélgetés után. Nem látja a tervek anyagi megalapozottságát. Pedig egy ház terveit is komolyan és bizalommal kell hordozni már akkor, amikor ezek a tervek csak „papíron” léteznek. Kértem az esperest, hogy „informálja derűs lélekkel a püspököt!”

—1985. december 12., csütörtök. Fogadott dr. Gáti István, a Városi Tanács elnöke. Az elnöknek elmondom, hogy Siófok Nagyközség 1946-ban adott már telket templom céljára. Erre a gyülekezet már követ is hordott. Sándy Gyula építész elkészítette a templomtervet is. Később a Nagyközség visszavette a telket, és oda épült a Motel Étterem. Ez a gyülekezetet érzékenyen érintette, és kérem, legyenek erre tekintettel a templom és a paplakatok árának megállapításánál.

—1988. augusztus 15—16., ked—szerda. Az eltépett vízvezetékcső. A víz eláraztotta a kábel árkat és környékét. Ha elzártuk, a napközi nem kapott vizet. Ez így megy péntek óta. Végre felfedeztük a sérült részt, és ma sikerült három embert keresni a víz elzárására, a földmunkák elvégzésére.

— 1989. április 21., péntek. Hálát adok Istennek azért, hogy éppen ma, amikor mindkét püspök megkapja körlevelünket, az Útmutató igéi Jób 38,4 és Lukács 12,24: az égi madarakat ellátó isteni szeretetről szólnak. A tavaszi fészkekben megjelennek a sárga csőrű, tehetetlen fiókák. Az egyik fióka éppen a síófoki gyülekezetet. Az Úr tudja ezt és törődik velünk!

Vannak presbitereink, akiknek annyira szívügyük a templom, hogy újra meg újra elmondják: „bárcsak már látnám a tornyot a kereszettel!” És van olyan presbitérünk, mint a mindkét lábára rokkant Tikkel Pál, aki a hét folyamán minden nap eljön, és végzi az általa egyáltalán végezhető munkát: szegtelenfűt a zsaluzási deszkákat.

— 1990. április 9., hétfő. A Somogyi Néplapban cikk jelent meg a templomépítéssel kapcsolatban. Ebben arról esik szó, hogy a tűzoltóság nál nagyon későn jelentették az épülő templomot, s amikor kiszálltak, az alábbi észrevételeket tették: 1. Nincs betervezve villámhárító; 2. Nincs külön kiépitve tűzoltó csap; 3. Kérdéses, hogy a faanyag tűzgátló szerrel való kezelése megtörtént-e; 4. Keleti irányban, egészen közel a templomhoz épület van, ami tűzveszélyes. A cikk szerint egyik tűzoltó tiszt „hasznosnak vélné a templom lebontását”.

Az első három pont betartása a gyülekezetre tartozik, s itt nem lesznek akadályok. A 4. pontot a Tanácsnak kell megoldani, a valóban közeli, használaton kívüli építmény kisajátításával és lebontásával. Látásom szerint a lap, azért, hogy mindenáron érdekes legyen, helyt adott egy olyan idélet álláspontnak, hogy a már becserepezett templomot le kellene bontani! Luthertől tudjuk: ahol Istennek templomot építenek, ott az ördög is felépíti a maga kápolnját. Ezt már régóta várnom is kellett volna”.

KÖSZÖNTJÜK az építészeti sajtó új termékeit, a szeptemberben megjelenő A/3 című havilapot és 2—3. összevont, 1990-es számával a periodika létét igazoló PAVILON-t, az OMF lapját.

A SZOCIÁLIS ÉLET KÉRDÉSEI címmel a Kós Károly Egyesülés és a Mandátum Könyv Bt. közösen adta ki Rudolf Steiner: Die Kernpunkte der sozialen Frage című, 1919-ben megjelent művének magyar fordítását (Hegedüs Miklós munkája). Ez a könyv tekinthető az első olyan magyar nyelven kiadott Steiner-műnek, melynek fordítása az eredeti szellemének megfelel. A húszas évek elején Steiner egy kérdésre azt válaszolta, hogy a magyar kultúrterület számára saját munkásságából a Waldorf iskola-rendszer meghonosítását és e könyvének megjelentetését tartja elsődleges fontosságúnak.

RUDOLF STEINER: A SZABADSÁG FILOZÓFIÁJA című, 1893-ban megjelent könyvének magyar fordítását (Dalmai Zoltán munkája) az Édesvíz Kiadó jelentette meg Géniusz Könyvek sorozatában.

„Könyvünk fejtegetései az emberi lelki élet két alapkérdése köré csoportosulnak. — Az egyik kérdés: van-e lehetőség az ember mivoltának olyan szemlélésére, hogy ez a szemlélet támaszkodjon legyen minden egyébben, amivel tapasztalásként vagy tudományos ismeretként találkozunk, amiről azonban úgy érezzük, hogy önmagában nem áll meg. Mert kételkedés és kritikai ítélet a bizonytalanság területére utalja. — A másik kérdés: szabadnak mondhatja-e magát az ember, mint akarati lény, vagy pedig ez a szabadság csak illúzió, amely azért keletkezik benne, mert nem látja a szükségszerűség szálait, amelyekből akarata éppen úgy függ, mint a természeti történések.”

CSAK TISZTA FORRÁSBÓL címmel jelent meg Pap Gábor könyve a Kós Károly Egyesülés és a Mandátum Könyv Bt. között kiadásában.

„A művészetek egyetemes történetében kevés olyan mű akad, amellyel kapcsolatban a kortársak és az utókor legjobbjai annyira egybehangzóan nyilatkoztattak volna ki vélekedésüket, hogy *létkérdés* az emberiségnek, vajon megéri-e üzenetét vagy sem, amennyiben megéri, jól érti-e meg vagy sem, végül hogy megfogadja-e a mű útmutatását, s képes lesz-e (hajlandó lesz-e) aszerint rendezni jövődét

életét...” — Bartók Béla Cantata profana-jának elemzése kapcsán Pap Gábor 260 oldalas gazdagon illusztrált tanulmánya választ keres ezekre a kérdésekre, s ennek eredményeképpen a könyv summázata szerint: „Tudjuk, de legalábbis nagy biztonsággal sejtjük immár, kicsoda-micsoda lehet az »öregapó«, s miért éppen kilenc a »szép szál fia«. Miért »nem nevelte őket semmi mesterségre«, az egy vadászaton kívül? Hová érkeztek a fiúk, amikor »szép hídra találtak«, s ott van-e hát a »csodaszarvasnyom« a »hídnál«? Mi mindent jelenthet a szarvas-vadász rejtélyes mozzanata, és miért nem követhetjük őket innen tovább? Ehelyett miért kell újra kezdenünk az utat a fiai keresésére induló atyával? Mit jelent az, hogy az atya végül »el is jutott hős forráshoz, hős forrásnál szarvasokhoz«? Hát az, hogy »föltérde ereszkedett,... egyre rá is célzott«? Milyen erő fordítja egymással szembe az atyát és fiait, s ha már szembefordultak, miért marad el a valódi összecsapás? Hová csábítja az atya szarvassá vált fiait, amikor »haza« hívja őket, »jó anyjukhoz«? A »fáklyák«, az »asztal«, a »serleg tele borral« milyen környezetet, miféle cselekménymozzanatoknak le valójában?... S ha ennyit tudunk, akkor azt már magunktól is kitalálhatjuk, miért makacsolja meg magát a többiek nevében is a legkedvesebb fiú: »De mi nem megyünk!« Mert már tudjuk, hogy az ő útjuk elkerülhetetlenül a »hűvös forráshoz« vezet. És akkor azt is sejtjük már, miért indul innét, a cselekmény végétől a Bartók-féle kolinda-feldolgozás szövege váratlanul visszafelé, hogy felgyorsult tempóban még egyszer végighullámoztasson bennünket a szarvassá vált fiúk történetén, egészen a forrásig, amely végül is itt és így válik »hűvösöböl« — »tűzlávák.”

A BERCSÉNYI 28—30 építészhallgatók lapja négy év kollégiumi eseményeit összefoglaló kötete három és fél éves kéссsel, de közel 400 oldalán időszéri dokumentumokkal végre megjelent.

A tartalomból: Kiállítások a Bercsényi klubban.

Ertsey Attila: Joseph Beuys.

Molnár V. József: Vázlat a természetes modellezésről.

Pap Gábor: Igaz történet.

Hegedüs Géza: Kós Károly és Erdély szellemi élete.

Sánta Gábor: KHMER.

A Bercsényi 28—30 kiadványai közül a kollégiumban (1117 Budapest, Bercsényi utca 28—30.) megvásárolhatók vagy megrendelhetőek az alábbiak:

Leon Battista Alberti: Tíz könyv az építészetéről.

Atelier SIAL (Egy csehszlovák építésziroda munkái).

Makovecz Imre.

Kós Károly (1883—1977).

Bercsényi 28—30. 1980—1982.

Lechner Ödön (1845—1914) OMF kiadása.

Aldo Rossi: Tervek, rajzok, írások. A város építészete.

Megfagyott Muzsikuskok. Antológia, 1898—1974.

AZ ORSZÁGÉPÍTŐ egyes számai megvásárolhatók

a TÉKA könyvesboltjaiban

Budapest *Illyés Gyula Könyvesbolt* (Népköztársaság útja 16.)
Múzsák Könyvesbolt (Ráday u. 3.) 25. sz. *Könyvesbolt* (Váci út 19.)
TÉKA Könyvárúhá (Honvéd u. 5.) Győrben *Magvető Könyvesbolt* (Arany J. u. 20.) Pécsen *Kodolányi János Könyvesbolt* (Rákóczi u. 39/a.) Sopronban *Széchenyi István Könyvesbolt* (Mátyás Király u. 34/a.) Szegeden *Bálint Sándor Könyvesbolt* (Jókai u. 11.) Tatán *101. sz. Könyvesbolt* (Kossuth tér 11.) Tatabányán *20. sz. Könyvesbolt* (Gál István ltp. 714.) Vácot *181. sz. Könyvesbolt* (Mártírok útja 21.), valamint a KÓS KÁROLY Egyesülés tagszervezeteinél.

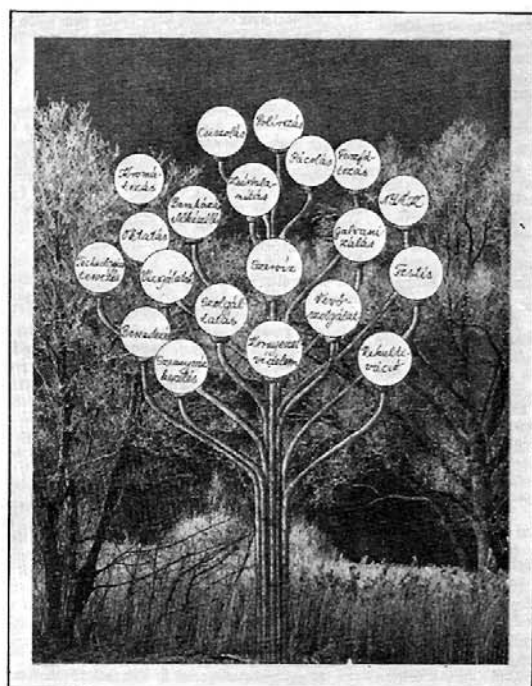
Az Országépítő terjesztését az Egerszeg Kiadói KFT. végzi, mely újabb bizományosok jelentkezését várja. Ugyancsak itt fizethetőek elő 1990. és 1991. évi számaink is. A cím: 8900 Zalaezerszeg, Landorhegyi út 21. T.: 92—16-129, 14-120.

**PÉCSI ÉPÍTÉSI IRODA
ARCHITECT STUDIO PÉCS**

TERVEZŐ ÉS VÁLLALKOZÓ KISSZÖVETKEZET H-7621 PÉCS MÁTYÁS FIA U.8. TEL. (72) 31377

TETŐ-SZFÉRA

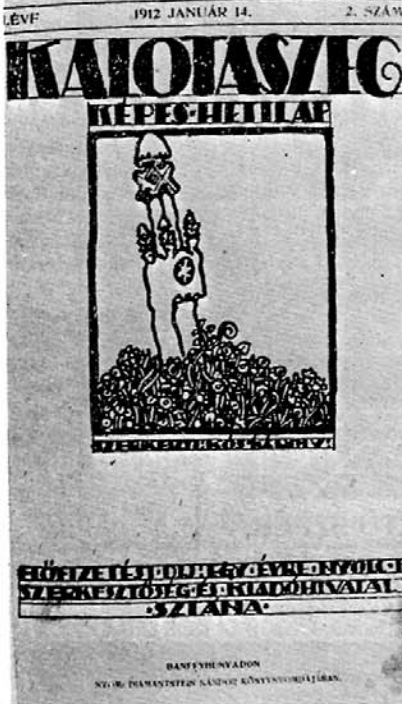
*Építőipari és Szolgáltató
Kisszövetkezet*

MINŐSÉG
VEGYIPARI KISSZÖVETKEZET

BIOKÖR kft
technológiai és
környezetvédelmi

A KALOTASZEG, Kós Károly hetilapja 1912. január 7-én jelent meg először. Egyszemélyes vállalkozását 12 héten át tudta Kós fenntartani. Az alább közölt írás, Kós meghatározó jelentőségű politikai állásfoglalása, nem jelent meg 1912 óta, az eredeti alig hozzáférhető.

1912 KALOTASZEG JAN. 14

Erdély és a pesti közvélemény

Irtá: SK.

I. CIKKELY.

Néhai való Bicsicsi Gusztáv, legmagyarabb publicistánk, egyik riportálásában kimonója a kemény igazságot: Ha Erdély elvész, utánaposztul Magyarország is; hogy tehát Erdélyen fordul meg a magyarság problémája.

De Erdélyen fordult meg a magyarság sorsa 200 esztendőn keresztül, akkor, amikor Magyarország neve sem volt térképekre írva, de Erdélyben magyar fejedelmek uralkodtak.

Az 1910 évi népszámlálás most közzétett adataiból pedig azt látjuk, hogy Erdély magyarsága a legutóbbi 10 esztendő alatt nem tudott hódítani.

1910-ben 1900-ban	2,644,012	2,476,998
Számokban kifejezve Erdély összlakossága		
Ebből esik a magyarságra	870,806	814,994
" " oláhságra	1,498,588	1,397,282
" " szásonkra	256,834	233,019
" " más nemzetiségre	37,834	31,703

Százalékokban kifejezve Erdély lakosságából 1910-ben magyar volt 32,9%, míg 10 év előtt: 1900-ban, magyar volt szintén 32,9%. De ha vallások szerint csoportosítjuk

a számokat, akkor kitűnik, hogy a magyarság szaporodása nem akkora és csak a zsidó vallásuakkal együtt tudta megtartani úgy, ahogy pozícióját, amennyiben a magyarság 10 évi szaporodása csak 6,47 %-os, míg a zsidóké 11,9 %.

A magyarság szaporodásánál még az oláhoké is nagyobb volt, mert az 6,76 %-os.

Tekintettel arra, hogy 1890-től 1900-ig a magyarság szaporodásán Erdélyben nagyobb százalékszámú szerepet, mint a nemzetiségeké, a most ellett 10 esztendő óta várunk és szomorúnak kell mondanunk.

Erdélyben tehát harmadrésznél magyarság küzd nálunk éppen kétszerite erősebb nemzetiséggel. Harcol a sző szoros értelmében minden talpalattnyi földért, minden darab kenyérért, a pusztá életéért.

Harcol pedig egyetlen, még megmaradt fegyverével: apától öröklött nemzeti kultúrájával.

Mindzeket pedig azért irtam most, mert újra felszínre kerültek azok a régi ellentétek, melyek Erdély és Magyarország között, különösen az Unió óta mindég éltek.

A legújabb eset a következő:

Cholnoky Jenő dr. a kolozsvári egyetem professzora előadást tartott 1911. december 5-én Magyarország legnagyobb és a nyilvánosság előtt legtekintélyesebb műszaki egyesületében, a Magyar Mérnök és Építész Egyletben a második műegyletről, melyet tekintettel arra, hogy Erdélynek, Erdély magyarságának élet-halál kérdése az, hogy a szupremációt gazdaságilag és technikailag is kezében tartsa, Kolozsvárról javasolt felállítani.

Előadást ezzel kezdte:

„Megvallom, félve állok ide az előadási asztal elé, mert általánosságban azt tapasztalok, hogy Erdély ellen Budapesten némi antagonizmus és bizonyos előítélet mutatkozik.

És tovább ezt mondja:

„... Ezt a szegény országot (Erdélyt) elhanyagoljuk. Ami budapesti gondolkodásunk lenézésével illeti, pedig erős védővárnak; melynek megerősítésére a legnagyobb szükség van. Hisz Erdélyben napról-napra húzzák ki lábunk alól a földet és annak többsége oláh kézre kerül... Ha mi kezünkben tartjuk a gazdasági erőt, megmentjük a hazát. Ilyen helyen van tehát a legnagyobb szükség a kulturális centrumok kifejlesztésére...”

Sajnos, azt hitte a professzor úr, hogy Pesten tekintetbe fogják venni erdélyi érveit, tekintetbe fogják venni azt, hogy itt nem arról van csak szó, hogy az az intézet abszolúte a legjobb helyre kerüljön, avagy nem. Hanem arról, hogy egy pusztuló, életéért minden eszközzel harcolni akaró, üllagyított nemzetiséget segítsen megtartani. Természetesen, hogy közönséges utcai kifejezéssel eljék ledorongolták.

Megállapították, többek hozzájárulása után, hogy Erdély általában, de különösen Kolozsvár egyáltalában nem alkalmas hely műegylet felállítására. Mert nincsenek gyárak, nincs ipar, mert a budapesti műegyletet ki kell elsősorban fejleszteni, mert a kolozsvári műegyletben nem is kaphatának a hallgatók műszaki szellemi kiképzést, stb. Ellenben mindnyáján tiltakoztak az ellen, hogy a budapesti közvélemény általában ellenszenvvel viseltetik Erdély irányában. És szükségesnek tartották megjegyezni, hogy külön Erdély nincsen,ők csak egy Magyarországot ösmernek.

Szóval mindenről beszéltek ott, csak arról nem, a mi a mi szemünkben a legfontosabb: arról, hogy vajon az erdélyi magyarságnak nagyobb szüksége van-e egy kulturális intézetre, mint akár Szegednek, Aradnak. Erről egy szó se esett. És itt látszott meg, hogy hiába tiltakoztak Cholnoky professzor ur ama megjegyzése ellen, hogy Erdély ellen Budapesten némi antagonizmus mutatkozik. Sőt bebizonyították azt újból, hogy Cholnoky professzor ur feltevése igaz, az antagonizmus megvan, amikor éppen azokat a szempontokat nem mérlegelték, mely szempontokat mérlegelniük leginkább kellett volna: a magyarság szempontját, a nemzeti szempontokat.

De hogy ezt az antagonizmust, ezt az Erdélyvel való nemörökösdömséget nem Cholnoky professzor ur fedezte fel, azt bizonyította a pesti sajtó egyértelmű állás foglaltása Erdély érdekei ellen az emlékezetes sármási gaz-ügyben. Akkoriban — a mult tavasszal — Erdély magyarsága Erdélyben a gázban rejtőző kincset a maga urának gyarapítására akarván kihalásználni, tanácskozára gyűlt Kolozsvárra, hogy ez miképpen volna megoldható. Erre a pesti sajtó kivétel nélkül minden

Erdélynek, jogtalanságról, szeparatizmus törekvésekről írt, de egyuttal nem felejté azt sem el, hogy szellemes kirokiban „Erdélyi gazkirályságról”, erdélyi Don Kihote-kól írjon.

Közben kénytelen elismerni azt is, hogy „elfogultság nélkül nekünk, Magyarországon” el kell ismernünk, hogy Erdélyért többet kellene tennünk, mint tesszünk” és „az országos akciók kihatása Erdély határai felé csak ugyan gyöngöl, s ha valamely ügynek ott segítségére van szükség, többnyire csak az önségelyben találja meg”.

De ez a vallomás csak még jobban bizonyítja, hogy bizony Erdély ma is szállka a pesti közvélemény szemében. Az M. M. E. E. felszólaló tagjainak 'c' d' n:m kellett volna tiltakozniok Cholnoky ur szerény megjegyzése ellen olyan nagyon. Ők nem tudnak antagonizmusról, de mi tapasztaljuk azt az ő részükről.

A következőkben bizonyítani kívánjuk állításunkat. De bizonyítani fogjuk azt is, hogy Erdély csak politikailag nincsen, de földrajzilag, historailag, sőt jogilag, s ami a legfontosabb, a köztudatban igenis van és lesz is addig, amig csak meg nem változik a magyarországi és különösen a pesti közvélemény r'unknak.

Ha pedig az a közvélemény ilyen marad, akkor bölölen — idősként élni fog bennünk a külön erdélyiség tudata. És megmarad bennünk az az érzés, hogy nekünk nem édes testvérünk Magyarország, hanem mostohánk, akitől semmit sem várhatunk, ha rosszat nem.

Hogy mi ennek az oka? Sok oka van nagyon. Egyik és talán legfőbb oka az erdélyi dolgokban való teljes és tökéletes járatlanság. Erre csak egyetlen egy példát mondom, de az igaz.

Égyeser éppen egy műszaki emberrel kerültem össze, s M. M. E. E. tagjával, műegyleti tanárral. Egy talpig művelt, tudós emberrel, aki sokat utazott, sokat olvasott és sokat tud.

De beszélgetvén erdélyi dolgokról, amikor én azt állítottam, hogy nálunk az oláhoknak gimnáziumaik sőt tanítóképzők és papnevelő intézetek vannak, egyszerűen azt hitte, hogy mesélt mondom. Nem fért a fejébe, hogy ez lehet-e, hogy ez így van.

Nem elég-e jellemző ez?

De folytatóli fogom. Van erről mit beszélünk.

1912 KALOTASZEG JAN 21

Erdély és a pesti közvélemény

Irtá: SK.

II. CIKKELY.

Hogy földrajzilag mi Erdély és Magyarország viszonya, arról Cholnoky professzor úr világosította fel az ország műszaki embereit. Idezzük szavait:

„Méltoztattak említeni, hogy Erdély nem külön ország-rész. Természetes, hogy nem az. Azonban engedjek meg, hogy most mint geográfus mondjak valamit. Méltoztassék csak egy kissé megnézni Magyarország térképét. Magyarország két nagy medencéből áll. Az egyik a magyar medence, a másik az erdélyi medence és akörhogy hadakozunk is az ellen, hogy Erdély nem különálló, ez a különállásra való hajlandóság, az elkülönítésre való hajlandóság már a természet közelében megokolt Méltoztassék csak néhány pillanattal figyelemmel meghallgatni. Skandináviában Svédország déli oldalán van egy kis félsziget. Ez mézőkötöl van, míg Svédország többi része gránitból. — És Svédországnak ez a kis része Dániához tartozott. Miért? Mert mészkőből van. Mert az életmód ugyanaz itt, mint Dániában. tehát politikailag is Dániához tartozott. Most már megváltoztak a viszonyok és a mezőgazdaság ugyanira előhaladt, hogy ez a különbség nem számít. Vagy méltoztassék megnézni Angolország, Skócia és Írország különállását. Földrajzi alapon nyugszik ez és ha valahol a politikai határ állandó és tartós, annak mindig földrajzi, fizikai oka van. Ez a két medence együtt, az erdélyi és a magyar medence közös határral körülvevett egységessé t'ület. A legjobb fizikai-földrajzi egység egész Európában, Nagybritánidat kivéve, amely még jobb fizikai hármass egység, mert itt a három ország különállósága teljesen megvan. És mit k'itünk? Azt hogy ez a kettő a legrejtőbb alkotmányos állam egész Európában.”

„Ahol fizikai határ mutatkozik, ott bizonyos különállóság, a határok szerepe tejjedőki ki Magyarország területén és Erdély területén ennek a geográfiai különállásnak eredménye egyszer a politikai és történelmi különállás volt. De ez nem jelent most különállóságot, hanem csak külön elemődöt, külön társadalmi és gazdasági centrálizalódást... Minálunk a határ kétségtelen és ez mindig kettő fogja választani országunkat bizonyos tekintetben, ami miatt az egyik centrum itt a másik pedig amott fog kifejlődni. Fizikai földrajzi szempontból tehát Erdély különálló országunk.”

Hogy historailag mi Erdély, azt röviden emlékeztető idezzük mindazoknak, akiket illet, a következőkben.

Erdélyország a honfoglalás óta az 1848-ban kimon-dott Unióig, illetőleg annak 67-ben való érvényesüléséig mindig önálló életet élt. Az Árpádok alatt külön vajdaság, sokszor mellékkirályság is (az ifjabb király sokszor Erdély kapja önálló hercegségét). Őgyeit tehát önállóan intézte

már akkor is és későbbi, fejedelemsegorbani alkotmányának intézményeinek csírái már az Árpádok alapozták a szászoknak, székelyeknek adományozott privilégiumaikkal.

A mohácsi veszedelem sírba dönti a magyar imperiumot. Magyarország középső része török uralom alá kerül, nyugolri része és Felsőmagyarország a Habsburgok kezébe kerül, az Erdélyt csak Erdély maradt meg nemzeti országnak, élén a királdéval, ehgyoltt utolsó nemzeti királyával: Szapolyai Jánosnal, az erdélyiek „jogos „János király”-ával.

Azóta 200 esztendőn keresztül Erdély képviselte a magyarságot: Erdély tartotta, őrizte és harcolt a magyarság ideáljait csak azért — ezt jegyezzék meg jól a „magyarországi” közvélemény — csakis azért, hogy dolgvégezetten visszaadhassa Magyarországnak azt, amit „Magyarország” dobott el magától a mohácsi veszedelem után: a magyarság, a nemzeti eszme, a magyar imperium képviselőit.

Hogy Erdély a nehéz századokban miképpen oldotta meg önként magára vállalt feladatát, azt illik tudni mindenkinél. A Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak zászlóikra írták: „Istenért és Szabadságért” és ezeket a lobogókat Erdély hétszázalvas nemesei, köpás székelyei, lándzsás szászai Bécis, Nikolsburgig és Linczig vitték diadalra — „Magyarországi”-ért. Nem magukért bizony!

Es hogy 48-ban az Uniót minden ellenesztőloldás követelés, különös kivánságok, „erdélyi” külön jussok kikötése nélkül mégis egyhanguan, egy szívvel lélekkel kimondották, magukat a pesti országgyűlés rendelkezéseinek néző nélkül alávetették, oldh, osztrak, orosz ellen az unióért mint egy ember talpra ugrottak, Magyarországgal együtt a közös szabadságharcban vették el és végül a bukás után zugalódás nélkül törtek, — talán nehezebb sorsban is — hogy 67-ben újra csak kimondhassák az anyaországgal való Uniót: ezt is illik tudnia a közvéleménynek.

Már most vegyük szemügyre a mai állapotot. A földrajzi fekvésünk ma is ugyanaz, mint 1000 esztendője; magában zárt, egységes, magas fekvésű medence Erdély. Historiánk csak 50 esztendője közös Magyarországgal, de néprajzi, gazdasági, közlekedési viszonyaink, nemzetiégi kérdésünk más, nem közös. De mások a tradícióink is. Mi még a külön Erdély apainak íai vagyunk. De ezenkívül megdolgoztunk, bánydolgoztunk még mai napon is más, mint a „magyarországi”. Tehát még a törvényeknek, az „elbén lelti törvényekben is „Erdély” vagyunk még. Ezt minden jószág tudja.

Azt nem tudjuk hát, hogy miért akkor a nagy szemrehányás amiatt, hogy mi „erdélyiek tarjuk magunkat? De azért ószintén beszélünk, ha azt mondjuk, hogy mi régen elfelejtettük volna ami külön „erdélyi”-ségünkét, ha „Magyarországi” nem járna el velünk szemben olyan módon, hogy folyton-folyvást eszünkbe kell jutnia ennek.

Egynehány példával szolgáltunk erre az „emlékeztetésre” — vonafközölgés, amelyekből megállapíthatjuk az előbb mondatoknak igaz voltát. Elmondom ezeket úgy, ahogyan én tudom és ahogyan azok minden erdélyi ember tudatában élnek ma.

1906-ban, tehát 6 esztendője csak, jemettek Rákóczi és Thoklii havait. A temetést, illetőleg az egész akció vezető bizottságban erdélyiek is voltak, akik megemlékezvén arról, hogy Thokli és Rákóczi erdélyi fejedelmek is voltak, azt kérték, hozzák őket Törökországból Erdélyben keresztül haza, hogy egykori alattvalóik utódi sajtá hazájukban hajthassák meg lobogóikat egykori apák fejedelemeinek holtteste előtt. Ne felejtők, hogy Thokli és Rákóczi Erdély fejedelmek is voltak és éppen az adott szűrt nekik, mint szabadságharcosoknak.

De a bizottság elutasította ezt a javaslatot azzal az indoklással, hogyha fetszik az erdélyieknek, jöjjenek a Pestre gázszolmi és az orszvai, sokkal hosszabb utvonalon hozták a holttesteket haza Erdély elkerülésével, sőt a rehabilitáló törvénycikkből is szándékosan kihagyták a „fejedelem” címet. Kommentár ehhez nem szükséges. 1908-ban Szédeczky Lajos dr. jelenleg a kolozsvári egyetem professzora) megtalalta Almatkerekén I. Apafy Mihály és Bornemissa Anna, valamint II. Apafy Mihály és Beihá Kata holttesteit.

Nagy örömmel jelentette ezt be — ha jól emlékszem — az Akadémának és javasolta; csináljon egy ország temetést a régi fejedelmeknek.

Thaly Kálmán volt erre az ós, aki odavágta azt: hogyan is gondolhat ilyen, Szédeczky? Mit törődik az Erdély Fejedelmeinek porival? Semmi köze hozzájuk! Szegény Thaly Kálmán nem akarom ezzel büntani; ő csak hü követelője volt a „magyarországi” közvéleménynek: mit törődünk mi Erdélyiely? Semmi közünk hozzá!

— Az Apafyakat aztán eltemették (feljegyezés csak) a Kolozsvári öreg farkasutcai templomba. A temetésen ott volt egyházbány pap, Szédeczky Lajos és talán a Műemlékek Ország Bizottsága részéről is egy úr!

Mert „Magyarországi”-nek a „mi” fejedelmeknek csak mi emlék. Ezt jegyezzék meg magunknak.

A mezőség megatlálják a meggyilkolt Barcsay Ákos fejedelem szobrát. Ma is ott nyugosznak még csak éppen egy keresztet szúrta felje, hogy a helyét valamikor megtalálhassuk.

Kemény János fejedelem csontjait is még várna a nemzeti temetőre.

De a gyulekezhérvári sírboltban vannak Hunyadi Jánosnak, (a kormányzó öccsének) és Izabella királynénak, meg János Zsigmondnak hamvai. És alig hihető — de igaz — hogy sírjaikhoz nem engedik be a szívbén kegyetlel idearándokolt magyart. Ugyhiszik ezek rty csak nem is emlékeik „Magyarországnak.” hanem ott nyugvó magánembereknek kell tartanuk őket.

Dehát ami halottaink nem halottai-e az egész nemzetnek? Ugyhát ami nekünk szent az nem az egész nemzetnek is szent? Mert ha ez így volna, akkor az rettenetes kiábrándulás volna minden erdélyi magyarnak. És a tények azt mutatják, mégis.

Hát jól van! Erdély egyszer elfogja temetni a maga „kölön” fejedelmét. De akkor azon a temetésen „Magyarország” csak végig tesz. És hamvait föl talán eméket is fog állítani, hatalmasan, gyönyörű, de arra azt kell majd róni, hogy: „emelte fejedelemnek sírja fölé Erdély-ország”.

Hátha „Magyarországi” nem akar közönséget vállalni a kegyetlelen „Erdélyiely”, miért akart közönséget az „Erdély” földjéből fakadó kincsből? Mondják, nem furcsa, ez egy kicsit?

1912 KALOTASZÉZ JAN. 28

Erdély és a pesti közvélemény

Írta: SK.

III. CIKKELY.

Most pedig egyéb. Ilyenforma, ehhez hasonló ügyeket is vegyük elő.

Erdély „Nemzeti Színházát” Pest, illetőleg Magyarország ledegyredája a pesti Nemzeti Színház előkészítanifolyamára. Lekküldi ide képviselőit: színővendékeket Kolozsvárra jöjzen! ha aztán „beválnak”, nyakrafőre viszi őket Pestre vissza, ha nem, otthagyja őket. Jó így is a „vidékeknek”, ugyé tisztelet sem magyarok. Pedig tudni illik, hogy az erdélyi Nemzeti Színház a pesti Nemzeti Színház apja. Magyarország első állandó magyar színháza, melynek sajtá vagyona van, amit erdélyi magyarok adtak össze.

És a mult nyáron ennek az erdélyi Nemzeti Színháznak erdélyi ember által adományozott alapítványi hírtokát árvizetették el. És a hírtokot — a magyar kultuszminisztérium asszisztentájával — oltok oltuk meg. Ez nem politizálás. Senkik is semmi! támadni nem akarunk. De valdeókat snrolunk fel. Hogy okulhassunk belőle mi.

Mert kérdehnők, hogy hol volt akkor az a bizonyos „egy Magyarországi”, mely egy nemzeti ügy érdekében — ha Erdélyben is történt a dolog — felemelte volna erős szavát?

Hasonló képpen Erdély Nemzeti Muzéumát (a felket nemzeti Erdélyi színtén erdélyi ember alapították és ajánlózták Erdély közönségnek. És ma? Az Erdélyi Muzéum felket beépítette az állam egyetemi épülettel, tehát a közönség azt nem használhatja. Nyilvános botanikus kertjén színtén. A Muzéum öreg épületéből kihordották a gyűjteményeket és az épületben egyetemi laboratoriu-mot rendeztek be. Természetesen az épület jogos tulajdonosának — Erdély közönségének — kizárásával. A gyűjtemények jó része az egyetlen pincéjében van raktározva.

Pedig ehhez a Muzéumhoz igazán egy fillérel sem járult sem állam, sem Magyarország közönsége.

Vajon mi szólna a pesti közvélemény, illetőleg sajtó, ha a pesti Nemzeti Muzéum épületét és kertjét rendeltetésének meg nem felelő más célokra foglalják le.

De lássuk, mit szólnak általában elismert és nem erdélyi emberek Erdély helyzetéről.

Bekics Gusztáv, sokáig székely képviselő, ismerte jól a helyzetet és nem valódióat elfogultsággal, amikor mondja: . . . a (magyar) társadalomnak nem szabad többé feladnia semmit. Pedig Erdély feladását itt — ott megkezdte . . . A mi társadalomunk egyáltalában nem hajlandó elfele (magyar állameszme megmentéséről van szó) misszióra. Budapestre koncentrálódik és ez még a vidéki városokat sem kedveli . . . A centralizáció kapcsán valami francia, vagy orosz gondolat kovályog a megvetéstett agyokban . . .

Egy másik komoly publicistánk írja: „a 70-es évek pesti politikája ugy építette meg az erdélyi transverzális

vasutat (Budapest — Nagyvárad — Kolozsvár — Brassó — Bukarest), hogy a székelység közelebb juttott Romániához, mint Erdély nyugati részéhez. Az utolsó 30 esztendő alatt (1870 — 1900) százezer székely vándorolt e miatt Romániába.”

Szóva a „magyarországi” tudatlanság, nemfőrdomség miatt (mert ez az szenvedett Erdély magyarsága.

Pedig az erdélyi magyarság pusztulása egyuttal a magyarság ideáljának a pusztulása. Mert: „Magyarország Erdélynekől csönka és béra maradna, sőt államiságát aligolva fönttartható”, mondja. Ugyancsak Bekics Gusztáv és folytatja: „Sokáig késnie nem szabad sem az államnak, sem a társadalomnak . . . kélonban, . . . Erdélyben a „magyar nemzeti államot többé felépíteni nem lehet!”

Ezt azért idéztem, mert emlékezem, hogy amikor a felvidéki vándorolni és pusztulni kezdtek a tótok és rutének, az egész ország felajdult úgy, hogy az állam hamarosan nagy apparatussal megcsinálta a felvidéki akcióit.

Pedig a magyar államiság kitépését előmozdítani nem fogják sem tótok sem rutének.

A székely már 40 esztendője vándorol Romániában és Amerikába. Mégis csak a legutóbbi esztendőben vette ezt tudomásul közönség és állam.

A felvidéken az állam sok millióval vásárolja a községektől és pusztuló birtokosoktól az erdőköt és birtokokat; Erdélyben pedig: „nemcsak a középirtokos osztály pusztul, de a régi fejedelemség nemzeti társadalomnak alapjai is sok helyen megrendültek . . . Már fénylen van oldh középirtokosság Erdélyben . . . sőt már oldh gentry is keletkezik” . . . mondja Bekics, de már a javaslatát: „az állam vásárolja össze az erdélyi magyarságtól elhulló földbirtokokat, sőt, ahol céljára szükséges, mindentele eredeti földbirtokt vásároljon össze” . . . ez a javaslata mai napig csak javaslat maradt.

Pedig nem mndegy, ha a felvidéken oldh irrucnta helyett német nagy birtokok létesülnek? De a magyarság összeesége veszi, ha az erdélyi magyar középirtok helyette oldh középirtok, sőt nagyirtok kerül.

A mai napon, ha nyereség — veszteség számlánkat összeállítjuk, a következő haza képet kapjuk:

1.) Erdélynek valamikor boldog és gazdag, magyarsága volt (a fejedelemség idejében az összalakosság 50. a volt magyar), ma az unió idején 32-nyi megszegényedett, elgyengült, hiábavaló küzdelemmel kifáradt, magra hagyott magyarság küzd öbányi erőddel, kegyetlen nemzetiéggel, mind kevesebb és kevesebb kültással a győzedelmre.

2.) Erdélynek volt ipara, azt önköntréte a „magyarországi” különösen a pesti szubvencionált gyárpar, mely többnyire idegenek kezében van.

3.) Volt a kelettel élénk kereskedelem, ezt önköntréte a „magyarországi” kőleg pesti bankokéval és a rom, sőt reánk nézve végtelen küzdelemmel politikai.

4.) Volt erős magyar középirtokossága és erős székely, közirtokossága. Ez önköntréte kőleg az unióval folytatott harcokban és a „magyar”-népesség és a népiéleti „rendezés” miatt 5.) Volt ósnál is minőség szisztema kulturális, iparörvezetők, írók, költők, képzőművészek és a sokszor eszelen ornálkozók.

Ma ugy vagyunk, hogy minden erdélyi tehetséget, minden törekvést, érvényesíteni akaró tudást, értéket minden elviszen Pest fölének. Viszont helyébe ad konkurrenciát a megmaradottnak. Értékes írónk, művészeink csak Pesten boldogulhatnak, a tehetségeketek elbi Erdélybe küldik. Jó utóiróg csak Pestre megy; de a salakja a mi szerencsétlen sajtónk boldogítja. Ambiciózusabb egyetemi tudásgekkéi a pesti egyetemnek Kolozsvárra nevezettek ki, hogy a mennyiben beválnak, visszajöjjenek Pestre. De nem folytatom tovább; hanem befejezem irasomat egy idézettel, melyet 200 esztendője írt le erdélyi kronikásunk, Cserey Mihály:

„Erdélynek mindenkor Magyarországból, magyar fiaktól történt veszedelme, amit aki akarja, historiából megálathat. Örökké az magyarországi vertumnsi természetű fiakat admirálta, azokt ámpelctáta”, nevelte, gazdagította, urrá tette, s im bizony az százbán is szegény hasznának, s mindnyájunknak az ize: azért vesztök el mind az fejedelemséget, mind az szabadságot!”

Ez Rákóczi szabadságharca után írta Cserey.

Kommentár hozzá nem akarunk ísüni, mint ahogyan egyébb mondani: alónkhoz is örökösök kommentárt ísüni. De tessék hát azt állítani, hogy Pesten nincsen antagonizmus Erdély ellen; hogy nincsen külön Erdély és Magyarország.

Sajnos, van! És hiába nemette el a hivatalos Magyarország az engedélyezett iskolakönyvekből Erdély földrajzi fogalmát is, ékezetven azt Királyhágon tuli helyetnek, illetőleg délkeleti feloldának: az éni fog. mint öbányosság és nemcsak földrajzi. Mert más az erdélyi ember és más a magyarországi, de különbségek még és nekünk idegen a pesti magy.

— Vége —

KAROLY KOS X SÜLES EGYESÜLÉS

A tartalomból:

Pap Gábor, Prohászka Ottokár, Sashegyi Sándor, Németh Péter, Vértessy György és Gerevich László írása a Pilisről, a visegrádi építészta bor, a vándoriskolások és a Pécsi Építész Iroda terveiből, Joseph Beuys Krisztusról, Mesterházi Zsuzsa a szabad iskoláról, Meggyesi Tamás az alföldi településekről, az Egyesülés szabadegyetemi programja.

A fellegvár néhai kontúrjait betörszabótt ha megápitkeni, ha a szellemi ajzort adó váshátót flouorvzáló festékekkel beáramni és eke megvilágítandó, előtűnne a valaha fényes és tiszteletre méltó magyar királyok lakóhelye néző méltó tündérvárjává. Unokáink azt is láthatnák, amire valóban szükségük volna; a múlt scátis népességét.

